

A photograph of four children riding bicycles on a dirt path through a forest. The child in the foreground is wearing a green jacket and a red and white helmet. The child to the right is wearing a pink jacket and a purple helmet. The child in the middle is wearing a blue jacket and a blue helmet. The child in the background is wearing a purple jacket and a white helmet. The path is surrounded by green grass and trees with some autumn-colored leaves.

+ Hoopvol Realistisch

Voorstellen voor een samenleving met toekomst

Verkiezingsprogramma 2017-2021

ChristenUnie

+ Geef geloof een stem

Verkiezingsprogramma 2017-2021

Vastgesteld door het partijcongres op 26 november 2016

Samenstelling programmacommissie

Carla Dik-Faber, Pieter Grinwis, Wouter Langendoen, Wouter de Jong (voorzitter),
Hanneke Palm, Arne Schaddelee, Harmke Vlieg-Kempe met ondersteuning van
Menno van Hulst en Rieneke Versteegt

Adviseurs

Piet Adema, Wouter Beekers, Peter van Dalen, Peter Ester, Ard Kleijer, Roel Kuiper,
Gert-Jan Segers, Jarin van der Zande

Inhoud

Hoop voor het goede leven	4
Hoofdlijnen Verkiezingsprogramma	7
Hoofdstuk 1 Voor de samenleving	11
De Grondwet: nationaal symbool voor waardenvol samenleven	11
Maatschappelijke dienstplicht: verbinding in een verdeeld land	12
Zeggenschap over je leefomgeving	13
Hoofdstuk 2 Overheidsfinanciën: toekomstvast	16
Hoofdstuk 3 Belastingstelsel: eerlijk, eenvoudig, groen	17
Hoofdstuk 4 Vrede, vrijheid en veiligheid	20
Maatschappelijke vrede en vrijheid	20
Veiligheid	21
Publieke gerechtigheid	23
Hoofdstuk 5 Asiel, migratie en integratie	28
Asielbeleid	28
Integratie	31
Hoofdstuk 6 Gezin en jeugd	33
Ruimte voor gezinnen De ChristenUnie kiest voor:	33
Sterke gezinnen	34
Effectieve ondersteuning	35
Hoofdstuk 7 Onderwijs	37
Hoofdstuk 8 Zorg met een hart	42
Zorg dicht bij mensen	42
Waardig en waardevol oud worden	43
Inclusieve samenleving: investeren voor mensen met een beperking	45

Markt en mens: herstel van balans	47
Zeggenschap in de zorg	48
Preventie	49
Medische ethiek	50
Hoofdstuk 9 Werk en Sociale zekerheid	53
Werken aan zekerheid	54
Lagere werkgeverslasten bij ziekte	54
Eerlijk belonen	55
Eerlijk werk voor iedereen	55
(Even) niet werken	57
Werken met een beperking	57
Werken aan schulden	58
Pensioenstelsel: solidair en houdbaar	59
Hoofdstuk 10 Economie: slim, groen en gezond	61
Ruimte voor ondernemers	61
Innovatie en onderzoek	63
Industrie	64
Starters en doorgroeiers	65
Maatschappelijk verantwoord ondernemerschap	65
Sociaal ondernemerschap	67
Banken: ten dienste van de samenleving	67
Ruimte voor boeren en tuinders	68
Ruimte voor vissers	73
Hoofdstuk 11 Leefomgeving: leefbaar, groen en schoon	75
Klimaat, grondstoffen en energie	75
Mobiliteit en infra	79
Ruimte	80
Wonen	82
Water en scheepvaart	84
Natuur	84
Cultuur en erfgoed	86

Hoofdstuk 12 Europa: tijd voor een herontwerp	89
Terug naar de bedoeling	89
Asiel en migratie	90
Economie en de euro	91
Vrijhandel	92
Klimaat, landbouw, natuur en visserij	93
Hoofdstuk 13 Dienstbaar in de wereld	94
Mensenrechtenbeleid: coherent, geloofwaardig	94
Godsdienstvrijheid bevorderen	95
Israël en de Palestijnen: rechtvaardige vrede	96
Verantwoordelijk naar het verleden, opdracht voor de toekomst	97
Ontwikkelingssamenwerking	99
Defensie	102
Hoofdstuk 14 Investeren in de regio	106

Hoop voor het goede leven

Nederland is een goed land om in te leven. Met initiatiefrijke burgers, innovatieve ondernemers en een goed georganiseerde overheid. Uitgangspunten voor een toekomst met perspectief, waarin de samenleving kan bloeien en mensen, jong, oud, sterk en kwetsbaar tot hun recht komen.

Tegelijk is er in ons land ook veel onzekerheid, verdeeldheid en onvrede. Velen kijken niet hoopvol, maar juist somber naar de toekomst. Velen zijn verontwaardigd en voelen zich verwaarloosd.

Wat is er aan de gang in ons land? Ons land dat zich eeuwenlang als een christelijke natie heeft ontwikkeld. Waar geloofsvrijheid bloeide. Waar in essentie christelijke waarden als menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid, naastenliefde, verdraagzaamheid en zorg voor onze omgeving centraal stonden. Waar goed bestuur staat voor het bevorderen van maatschappelijke vrede. Waar komt die onvrede vandaan?

Breuklijnen

Op het eerste gezicht lijkt er weinig aan de hand. We leven in een van de gelukkigste, veiligste, minst corrupte, meest welvarende en best georganiseerde landen van de wereld. Zeer velen zetten zich belangeloos in als mantelzorger of vrijwilliger. De banenmotor draait weer, de werkloosheid daalt. Maar toch is er boosheid. Over krimpende pensioenen, over verschralende zorg. Over kansloosheid op de arbeidsmarkt als 50+'er. Over het soms al 10 jaar uitblijven van een vast contract. Over Europa dat veel geld kost en weinig oplost. Over groepen migranten die meer loyaal aan het land van herkomst zijn dan aan Nederland. Er is het gevoel dat onze Nederlandse identiteit en de kernwaarden van onze samenleving onder druk staan. Dat een maatschappij is ontstaan met meer 'ik' dan 'wij'.

Heeft de politiek hier een antwoord op? Kunnen we saamhorigheid, perspectief en hoop bieden? Of alleen maar meer verdeeldheid en het aanwijzen van zondebokken in binnen- en buitenland?

De ChristenUnie onderkent dat onze tijd grote vraagstukken kent: een haperende, op schulden gebouwde en niet duurzame wereldeconomie, tweedeling op de arbeidsmarkt tussen flex en vast. Een pensioenstelsel met tegenstellingen tussen jong en oud, premiebetaler en pensioenontvanger. Een ingewikkeld en oneerlijk belastingstelsel. Grote bedrijven en rijken die belasting ontwijken terwijl de gewone burger de verzorgingsstaat ziet afbrokkelen.

Vluchtelingen die ook aanspraak maken op schaarse woningen en banen. Klimaatverandering die om ingrijpende maatregelen vraagt. (Burger-)oorlogen aan de grenzen van Europa, terroristische aanslagen en islamitische radicalisering die onze veiligheid en vrede bedreigen. Turkije en Rusland die steeds autocratischer hun eigen weg gaan.

Die vraagstukken vragen om een doordacht en samenbindend antwoord van de politiek. Niet om meer polarisatie, maar om praktische oplossingen.

Identiteitscrisis

De ChristenUnie is van oordeel dat ons land zich in een diepe identiteitscrisis bevindt. Een identiteitscrisis die duidelijk maakt dat deze tijd vraagt om meer dan financiële houdbaarheid en economische groei. We hebben behoefte aan een moreel antwoord dat ten diepste gaat over de vraag: wat voor samenleving willen we zijn? Welke waarden dragen ons bestaan? Wat vinden we echt belangrijk?

De ChristenUnie denkt dat er veel te lang, veel te weinig oog is geweest voor de grote groepen in de samenleving die niet hebben geprofiteerd van globalisering, vrijhandel, innovatie en open grenzen. Ook zien wij dat decennia van cultuurrelativisme het zicht op de samenbindende, ten diepste christelijke waarden van onze samenleving hebben weggenomen. En dat daar terecht onvrede en frustratie uit ontstaat.

Hoop

Nederland staat voor grote uitdagingen, maar kan die naar onze overtuiging zeker aan. Daarvoor is het wél nodig dat leiders in overheid, publieke organisaties en bedrijfsleven hun moreel kompas hervinden. Dat de in basis christelijke grondwaarden van onze rechtstaat en samenleving weer worden hervonden. Dat in beleid en uitvoering de mens en de menselijke maat weer centraal komt te staan. Dat de nadruk op "ik en mijn recht" plaatsmaakt voor "wij met en voor elkaar". De samenleving dat is niet de overheid die er is om voor mij te zorgen, dat is niet de ander die de schuld is van mijn probleem. Nee, de samenleving: dat zijn wijzelf en daar nemen we allemaal onze verantwoordelijkheid voor. Nieuwkomer en Nederlander, oud en jong, arm en rijk.

Het goede leven

Wij geloven dat God deze wereld heeft geschapen en de mensen opdracht heeft gegeven vrede na te streven en dienstbaar te zijn aan elkaar. Wij geloven daarom dat christelijke uitgangspunten in de politiek relevant zijn voor Nederland. Dat het centraal stellen van christelijke waarden goed is voor onze samenleving en ook een kompas geeft om op te koersen.

Als christelijke partij onderkennen wij daarbij de grenzen van de maakbaarheid. De oorzaken van veel van de genoemde vraagstukken liggen maar deels binnen het bereik van de (nationale) overheid. De erkenning van de inherente gebrokenheid van ons bestaan gaat gepaard met de onderkenning dat de overheid niet alles gaat oplossen. Tegelijk geloven we wel dat goed bestuur en goed moreel leiderschap de basis vormen en kansen scheppen voor een bloeiende samenleving. Een land met samenwerkende burgers, ondernemerschap en mensen die omzien naar elkaar en de schepping. Met een overheid die het zwakke beschermt en het sterke reguleert en zo vrede sticht naar de oproep uit Psalm 72:4 (*"...recht doen aan de zwakken en redding bieden aan de armen"*).

Toekomst voor onze kinderen

Denkend aan een hoopvolle toekomst kiezen wij als ChristenUnie principieel voor toekomstige generaties. Daarom willen we een gezonde en groene economie; een verantwoord klimaat- en

energiebeleid; goed en toegankelijk onderwijs en een einde aan de tweedeling op de arbeidsmarkt. We willen een open en inclusieve samenleving met gelijke kansen voor alle jongeren en een voor jong en oud eerlijk en houdbaar pensioenbeleid. Wij willen een land waar de schepping wordt beheerd en behouden voor volgende generaties en waar de kwaliteit van water, lucht, bodem en natuur weer vooruit gaat.

Iedereen telt mee

Wij kiezen voor een land waar uit liefde voor de naaste iedereen meetelt. Daarom willen we een land waar het leven altijd beschermwaardig is en gezinnen veilige havens kunnen zijn. Een land waar vluchtelingen én mensen met een beperking, zorgbehoevende ouderen én mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt, Nederlanders die vele generaties hier leven én (kinderen van) migranten gelijkwaardig meetellen. En meetellen betekent in onze ogen ook meedoen. De ChristenUnie staat voor een samenleving waar iedereen betaald of onbetaald, jong of oud, een bijdrage levert.

Opkomen voor vrede en vrijheid

De ChristenUnie komt op voor de vrijheid van godsdienst, vrijheid van meningsuiting en vrijheid van onderwijs. Met een heroriëntatie op wie we als land zijn, waar we vandaan komen en waar we (grondwettelijk) voor staan. En we komen ook op voor de verdediging van die vrijheid en die identiteit tegen bedreigingen van binnenuit en van buitenaf. Wij willen een land waar tegenstellingen afnemen doordat we weer zien wat we gemeenschappelijk hebben. De ChristenUnie is een partij die politiek bedrijft vanuit de overtuiging dat de overheid bescheiden moet zijn en betrokken op mensen. Een partij die pal staat voor onze christelijke waarden en vrijheden. Een partij die veel hoopvolle voorbeelden ziet van talentvolle mensen die zich inzetten voor de samenleving, maar die ook weet dat in onze gebroken wereld de overheid moet staan voor wie zorg nodig heeft.

Hoofdpijnen Verkiezingsprogramma

De ChristenUnie kiest in haar programma voor een samenleving met hoop en perspectief gebaseerd op menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid, vrijheid, naastenliefde, verdraagzaamheid en zorg voor de schepping. Waarin de toekomst van onze kinderen centraal staat. Een samenleving waarin iedereen meetelt en waarin we vrij, veilig en in vrede met elkaar kunnen leven.

1. We willen het beste voor onze kinderen

Veilige gezinnen zijn de beste plek om op te groeien. De ChristenUnie kiest voor de toekomst van onze kinderen. De ChristenUnie staat voor de keuzevrijheid in gezinnen bij de combinatie zorg en werk. **We investeren daarom 1 miljard extra in kansen voor kinderen en gezinnen door verhoging van kinderbijslag en kindgebonden budget, en uitbreiding van bevallings-, ouderschaps- en zorgverlof.**

Daarom willen wij ook het beste onderwijs voor zo veel mogelijk mensen. **Wij gaan 1 miljard investeren in leraren, levenslang leren en beter beroepsonderwijs, dat echt aansluit bij de arbeidsmarkt.** We trekken extra geld uit voor onderzoek en innovatie en **we voeren de basisbeurs weer in voor iedereen die wil studeren.**

2. Zorg met een hart, zorg dicht bij mensen

Al het leven, in gaafheid en gebrokenheid, verdient het om tot ontplooiing te komen, om te worden beschermd en om zorg te ontvangen als dat nodig is. Vanaf het ontstaan van het leven tot aan het sterven. De ChristenUnie staat voor **zorg die dichtbij** is georganiseerd. Zorg op een menselijke schaal en met een menselijk gezicht. Zorg op maat en niet zorg van de plank. **Wij willen meer ruimte voor huisartsen en wijkverpleegkundigen en zorg in de thuissituatie. Het eigen risico wordt fors verlaagd** en we kappen in het woud van polissen. **Alle specialisten moeten in loondienst.** De beste verpleeghuiszorg wordt de norm. **Stapeling van eigen bijdragen gaan we tegen, chronisch zieken en gehandicapten worden ontzien.** En we investeren fors in preventie: voorkomen is immers beter dan genezen.

3. We willen wérkende integratie

Mensenrechten zijn universeel, burgerrechten horen bij een land. **Medemens ben je, medeburger word je niet vanzelf.** Deze notie ontbreekt tot op heden in het Nederlandse migratie- en integratiebeleid. Met een verblijfsvergunning krijg je in Nederland recht op bijstand, toeslagen en regelingen die samenhangen met onze verzorgingsstaat. Veel nieuwkomers komen echter bijna niet weg uit ons te beschermende en weinig activerende vangnet. Een aantal migranten heeft ook weinig loyaliteit aan en binding met onze rechtsstaat. De huidige aanpak werkt niet. De ChristenUnie blijft pal staan voor het recht van de vreemdeling en de vluchteling, dat blijft ons christelijk uitgangspunt. Maar we denken wel dat het tijd is voor een ander model. **Een activerend en ontzorgend model met een**

zolang als nodig, maar in principe 2-jarig fulltime verplicht leer-werktraject met taal, burgerschapsvorming en (vrijwilligers)werk. Zo helpen we nieuwkomers vanaf dag één echt burger van dit land te worden, echt lid van onze gemeenschap. Door voluit mee te doen. Tijdens dat traject wordt in natura voorzien in onderdak, zorg, onderwijs, toegang tot de arbeidsmarkt en zo nodig leefgeld. **Uitstroom uit dit traject kan in principe alleen na goede toetsing.**

4. We versnellen naar een groene economie

Nederland gaat vooroplopen bij de transitie naar een schone en circulaire economie. Klimaatverandering is een feit en heeft grote gevolgen, niet alleen voor onszelf, maar juist ook voor arme landen en gebieden. Het is een zaak van recht doen en verantwoordelijkheid nemen om daar nu voortvarend mee aan de slag te gaan. Afhankelijkheid van fossiele energie is ook niet vol te houden, bedreigt onze gezondheid en maakt onze economie kwetsbaar voor invloed van buitenlandse mogendheden. Nu verduurzamen geeft ons een voorsprong in technologische innovatie en kansen op export. **De ChristenUnie wil samen met ondernemers en burgers in één generatie een volledig duurzame energievoorziening realiseren.** We investeren in innovatie en een veilige delta, we maken energiebesparing aantrekkelijker en we betalen dat door vervuiling meer te belasten. Ook stellen we voor een deel van de pensioenvermogens in de energietransitie te investeren.

5. Samenleving: wat doet u voor uw land?

Vraag niet wat je land voor jou kan doen, maar vraag wat je voor je land kunt betekenen. **De ChristenUnie is voor de invoering van een maatschappelijk dienstplicht** voor iedereen die 18 wordt. De dienstplicht kan breed en flexibel worden ingevuld, in alle maatschappelijke sectoren, van zorg en sport tot veiligheid, van bestuurswerk tot stage. Maatschappelijke dienstplicht biedt veel kansen. De mogelijkheid van extra ondersteuning in de zorg, het onderwijs en het openbaar groen. Omgevingen waar jongeren zich - of ze nu van het platteland of uit een grootstedelijke (achterstands)wijk komen, of ze hoger onderwijs of vmbo hebben gevolgd - de normen en waarden van onze samenleving eigen kunnen maken, integratie wordt gestimuleerd en werkervaring kan worden opgedaan. **We maken het mogelijk door het vervullen van deze dienstplicht (een deel van) je studie- of andere schulden af te lossen.**

6. Werk met perspectief voor ondernemer en werknemer

Jongeren sneller een vaste baan, een werkloze oudere weer aan het werk, jonge ouders die meer naar eigen inzicht arbeid en zorg kunnen combineren en verdelen. Dat is ons ideaal. De VAR komt terug, modelcontracten werken niet. Zzp'ers krijgen een collectieve arbeidsongeschiktheidsverzekering op minimumniveau. De WW wordt omgebouwd naar WOW: Werk-Opleiding-Werk met inzet van de transitievergoeding. Hoe langer flex, hoe langer de contractduur. Voor kleinere bedrijven wordt loon doorbetalen bij ziekte en arbeidsongeschiktheid beperkt tot één jaar. Voor grotere bedrijven wordt de periode beperkt dat ze verantwoordelijk zijn voor oud-werknemers die ziek zijn. Werk gaat

meer lonen door de lasten op arbeid fors te verlagen. Dat leidt tot meer nettoloon en goedkopere arbeid. Bovendien komt er een tegemoetkoming voor bedrijven voor mantelzorgkosten, het in dienst nemen van ouderen en het in dienst nemen van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt.

7. Eerlijke belastingen, houdbare pensioenen

De ChristenUnie hervormt het belastingstelsel, waardoor de belastingen eenvoudiger, eerlijker en groener worden en werken lonender. Deze stelselherziening verlaagt de lasten voor huishoudens per saldo met ca. 5 miljard euro. Alle groepen, maar vooral de lage- en middeninkomens, houden meer over van hun verdiende euro, van jong tot oud, van eenverdienersgezinnen met jonge kinderen tot ouderen met een klein aanvullend pensioen. De ChristenUnie stelt een tweeschijventarief voor in de loon- en inkomstenbelasting.

Een basistarief van 35% tot een inkomen van € 70.000 (2x modaal) en een toptarief van 49% voor de hogere inkomens. Op termijn kan het basistarief verder omlaag. Alle aftrekposten worden fiscaal aftrekbaar tegen het basistarief. Milieuvervuiling wordt zwaarder belast en bij het lage btw-tarief komt de focus meer op de eerste levensbehoeften te liggen.

We gunnen iedereen **een goed pensioen**, ook de jongeren. De ChristenUnie wil een eerlijk en houdbaar pensioenstelsel voor iedereen en een einde aan de tweedeling tussen jong en oud. Daarom zijn wij voor een **pensioenhervorming**. Er komt een persoonlijk pensioenpotje, de verplichte deelname en collectieve risicodeling behouden we. Gepensioneerden worden door deze veranderingen niet in hun koopkracht geraakt.

8. Europa met toekomst

De ChristenUnie **gelooft in Europa als continent van vrede, veiligheid, welvaart en solidariteit**. Maar de ChristenUnie gelooft niet in een uitdijende Europese Unie met steeds meer Brusselse bevoegdheden. De Europese Commissie moet weer ondersteunend worden aan de lidstaten door onder andere het vergaand **terugdraaien van het initiatiefrecht**. **Het is tijd voor een serieus herontwerp van het Europese gebouw** om te voorkomen dat we de essentiële Europese samenwerking kwijtraken door afbrokkelend draagvlak in onze samenlevingen. Het is tijd dat we de diepe waarde weer laten zien van vrede door samenwerking, kracht door eensgezindheid, welvaart door handel en gezondheid door hoge standaarden voor mens en milieu. Het wordt tijd om de ergernis over bemoeizucht, bureaucratie en verlies aan soevereiniteit kwijt te raken, doordat de Europese Unie echt verandert. De eurozone is nog steeds niet in veilig vaarwater. Wij zijn tegen een eenzijdig verlaten van de eurozone, **maar als het nodig is de euro op te geven om de Unie te redden dan zijn we daar voor**.

9. Impuls voor de regio

De ChristenUnie wil een investeringsprogramma voor de regio's. Veel van de (extra) middelen voor veiligheid, infrastructuur en energietransitie moeten ten goede komen aan de regionale economie. De regionale infrastructuur van weg, water en rail kent nog veel

knelpunten die kunnen worden verbeterd. De extra investeringen in defensie moeten leiden tot gerichte investeringen buiten de Randstad: (her)opening van kazernes, extra werkgelegenheid en een economische impuls voor de regio's van ons land. De extra uitgaven voor verduurzaming van onze energievoorzieningen sturen we zo veel mogelijk naar de regio. Noord-Nederland wordt een gebied waar innovaties op energiegebied in de praktijk als eerste worden toegepast.

10. Investeer in vrede en veiligheid

De wereld is de afgelopen jaren niet stabiel geworden. Conflicten elders en terreur en spanningen hier zijn meer dan ooit met elkaar verbonden. De ChristenUnie heeft de NAVO-norm van 2% als uiteindelijk doel, maar wil dat de **defensieuitgaven** in de komende kabinetsperiode ten minste met **structureel 2 miljard euro** groeien. Daarnaast investeert de ChristenUnie **extra in politie**, in 1000 extra wijkagenten en extra researchcapaciteit. We maken minimaal 1 miljard extra vrij om te investeren in regionale opvang, veiligheid, stabiliteit en ontwikkeling in crisisgebieden. De uitgaven voor zuivere ontwikkelingssamenwerking groeien daarmee weer in de richting van 0,7% van ons BNP.

Voor de samenleving

In Nederland is veel om dankbaar voor te zijn, we leven in een welvarend land met vrijheid, goede gezondheidszorg en een gezonde rechtsstaat. In 2015 waarden Nederlanders de tevredenheid met hun leven gemiddeld met een 7,8. Daarmee staat Nederland op de vijfde plek in de Europese Unie.

De ChristenUnie gelooft in een samenleving die gebaseerd is op naastenliefde. Mensen zijn geschapen als sociale, creatieve en verantwoordelijke wezens. Die verantwoordelijkheid volgt uit de vrijheid die we van onze Schepper hebben gekregen. De overheid beschermt en respecteert deze vrijheid.

Dat goede samenleven is niet het werk van overheid of van individuen, maar van mensen en maatschappelijke verbanden samen. De ChristenUnie staat voor een overheid die vrede sticht, zich inzet om mensen tot hun recht te laten komen, solidariteit in de samenleving in stand te houden en te bevorderen, en kwetsbaar leven te beschermen. Voor een samenleving is het van belang dat mensen met vreugde verantwoordelijkheid dragen voor elkaar en voor de schepping als ons gemeenschappelijk huis. De kwaliteit van een gemeenschap blijkt onder andere uit de mate waarin mensen de ruimte krijgen om zich te ontplooien, ruimte bestaat voor minderheden, en natuur en milieu tot hun recht komen.

De Grondwet: nationaal symbool voor waardenvol samenleven

Gemeenschappelijke waarden en normen zijn nodig om met verschillende bevolkingsgroepen één samenleving te vormen en in vrede met elkaar om te gaan. De ChristenUnie benoemt vanuit de christelijke traditie als gemeenschappelijke waarden van onze samenleving: **menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid, naastenliefde, verdraagzaamheid, zorg voor de schepping en geloofsvrijheid.** Die waarden hebben we hoog te houden. Niet omdat in Nederland en Europa alles goed is gegaan: slavernij en genocide zijn inktzwarte perioden uit onze geschiedenis. Maar de waarden van ons werelddeel zijn het uitdragen en verdedigen waard. In ons land met veel verschillende nationaliteiten en afkomsten, met zoveel culturen en religies, is een gemeenschappelijke basis hard nodig. Niet om verschillen op te heffen, maar juist om met verschillen – soms pijnlijke – om te kunnen gaan. Alleen zo kunnen we een open samenleving bewaren. Een samenleving met ruimte voor veelkleurigheid en verschil, zonder naïef te zijn over onvrije stromingen.

De democratische rechtsstaat, waarin de vrijheidsrechten worden onderhouden en beschermd, staat daarbij centraal. De ChristenUnie staat voor een **democratische rechtstaat waarin vrijheden samengaan met verantwoordelijkheid. Er bestaat daarin geen rangorde tussen de verschillende vrijheidsrechten, zoals geloofsvrijheid, onderwijsvrijheid,**

vrijheid van meningsuiting en het recht op gelijke behandeling. Alle mensen hebben het recht om in vrijheid hun geloof en overtuiging te delen, met elkaar, met hun kinderen en in de samenleving. De vrijheden in onze samenleving mogen niet worden misbruikt voor het prediken en opleggen van onvrijheden. Er is geen plaats voor ideologieën die zich tegen de rechtsstaat keren door onvrijheid te prediken, haat te zaaien en tot geweld op te roepen. Gedragingen die ingaan tegen de democratische rechtsstaat en die de rechten van minderheden en vrouwen in onze samenleving aan banden willen leggen, worden niet geaccepteerd.

De ChristenUnie vindt het belangrijk om als **samenleving rekenschap te geven van de ontstaansgeschiedenis van Nederland en haar dragende waarden.** Kennis van de Grondwet en het Statuut voor het Koninkrijk spelen een belangrijke rol voor burgerschapsvorming.

De ChristenUnie stelt het volgende voor om de betekenis van de **samenbindende Grondwet** te versterken:

- ⊕ In de Grondwet wordt een preambule opgenomen die uitdrukking geeft aan de identiteit en de dragende waarden van de Nederlandse samenleving.
- ⊕ **Artikel 1** van de Grondwet met het 'recht op gelijke behandeling' wordt uitgebreid met '**handicap' of 'geaardheid'**, zodat ook expliciet het verbod van discriminatie op deze grond wordt benoemd.
- ⊕ Het **recht op leven wordt in de Grondwet** vastgelegd: bescherming van het menselijk leven verdient volledige rechtsbescherming, vanaf bevruchting tot aan de dood.
- ⊕ Er komt een **Constitutioneel Hof** dat wetten mag toetsen aan de Grondwet en wetten onverbindend kan verklaren.
- ⊕ De Nederlandse en Friese taal, evenals gebarentaal, worden grondwettelijk verankerd. Op gelijke wijze wordt in het Caribisch deel van Nederland recht gedaan aan de overige talen in het Koninkrijk, Papiaments en Engels.
- ⊕ Goed samenleven kan alleen als iedereen zich houdt aan dezelfde gedragsnormen. Daarom wordt een **Handvest opgesteld met daarin de plichten en verantwoordelijkheden van burgers.**

Maatschappelijke dienstplicht: verbinding in een verdeeld land

Een samenleving van 'wij met en voor elkaar' is volgens de ChristenUnie gebaat bij de invoering van een maatschappelijke dienstplicht: een samenlevingsbijdrage van een half jaar. **Het ontwikkelen van sociale competenties, actief burgerschap en een houding van dienstbaarheid staan centraal bij de dienstplicht.** Jongeren krijgen oog voor sociale en maatschappelijke noden in hun directe omgeving. Met een maatschappelijke dienstplicht bouwen we aan een samenleving waarin we iets voor elkaar doen en investeren we in

saamhorigheid. De nadruk op onze individuele zelfontplooiing wordt verlegd naar de vraag hoe we van betekenis kunnen zijn voor de samenleving. Daarbij kan de dienstplicht bijdragen aan integratie.

Hoe ziet de ChristenUnie dit voor zich?

- ⊕ **Flexibel.** Iedereen die 18 wordt is dienstplichtig. Je kunt de dienstplicht vervullen tussen 18 en 28. Het gaat om een duur van zes maanden en mag eventueel in meerdere perioden van een zekere minimale duur worden opgenomen. Er is een definitie voor wat geldt als vrijwilligerswerk – dus geen verdringing op de arbeidsmarkt.
- ⊕ **Mogelijkheid tot korting op studieschuld.** Voor het aantal uur wordt de dienstplichtvergoeding van €4,50 gerekend en dit wordt desgewenst afgetrokken van de studieschuld na afstuderen. Zo kan ongeveer €800 per vervulde maand worden afgelost of verdiend.
- ⊕ **Vrijwilligersnetwerken** zoals Present en bijvoorbeeld ook sportorganisaties kunnen een belangrijke rol vervullen in het bij elkaar brengen van vraag en aanbod.
- ⊕ **Dienstrecht.** Naast de dienstplicht introductie van een dienstrecht voor iedereen. Voor werkelozen is het doen van vrijwilligerswerk een toegestane invulling van een verplichte tegenprestatie en vervalt de sollicitatieplicht, mits onderdeel van een traject leidend naar werk. Voor zestigplussers kan in bepaalde omstandigheden het doen van vrijwilligerswerk een alternatief zijn voor werk tot de pensioengerechtigde leeftijd is bereikt. Ook kan het dienstrecht een onderdeel zijn van een schuldhulptraject.
- ⊕ **Financiering.** Voor de bekostiging van dienstplicht en dienstrecht gaan we uit van co-financiering van de overheid met bedrijven en maatschappelijke organisaties.

Zeggenschap over je leefomgeving

Het democratische besluitvormingsproces is de weg waarlangs belangrijke keuzes worden gemaakt in het zorgen voor een rechtvaardige, leefbare en veilige samenleving. De overheid functioneert echter niet perfect. Zo is er het nodige mis gegaan met privatiseringen van overheidstaken, is het publieke belang daarbij soms te veel uit het oog verloren en staat de overheid innovatieve veranderingen ook wel eens in de weg. De ChristenUnie staat op het standpunt dat de overheid de verantwoordelijkheid voor de publieke samenleving niet alleen kan en moet dragen. Het publieke belang is ook de verantwoordelijkheid van de burger. Wanneer het bestuur de burger meer zeggenschap geeft en de overheid functioneert als een betrouwbare partner die naast de burger staat, kan het vertrouwen in de overheid weer groeien. Mensen richten bijvoorbeeld energiecoöperaties op om voor de buurt energie op te wekken of starten zorgcoöperaties omdat ze goede ideeën hebben voor betere zorg. Zo ontstaan bezielende verbanden in de samenleving.

De ChristenUnie stelt het volgende voor:

- ⊕ **Meer zeggenschap over de eigen omgeving.** Uitvoering van de initiatiefnota 'Coöperatief bestuur'.
- ⊕ **Voor een toekomstbestendig waterbeheer wil de ChristenUnie de regelgeving ten aanzien van de waterschappen moderniseren.**
- ⊕ **Versterking van de lokale democratie.**
 - De gemeente is de eerste en meest nabije overheid. Gemeenten maken lokale keuzes, waarvoor meer beleidsvrijheid nodig is met financiële vrijheid. De ChristenUnie is **voorstander van een groter belastinggebied voor gemeenten**, waarbij de totale belastingdruk niet toeneemt.
 - Herindeling van gemeenten alleen wanneer dit een wens van gemeenten zelf is.
 - Versterken van lokale- en streekomroepen die een controle zijn op het functioneren van de lokale democratie.
- ⊕ **Bevorderen van politieke stabiliteit. De Tweede Kamer kan in principe niet tussentijds worden ontbonden.** Slechts eens per vier jaar wordt er gestemd over de Tweede Kamer. Dus na een tussentijdse val van een kabinet wordt er zonder verkiezingen te houden getracht tot een nieuw kabinet te komen.
- ⊕ **Geen kiesdrempels.** Politieke partijen zijn belangrijk in ons democratisch stelsel voor de representativiteit van alle burgers: ze bieden de mogelijkheid om verschillend gedachtengoed uit te dragen in een pluriform publiek domein. Om die reden wijst de ChristenUnie een introductie van kiesdrempels af.
- ⊕ **Goed toegeruste (aspirant-)volksvertegenwoordigers zijn belangrijk voor de kwaliteit van het openbaar bestuur.** Er moeten daarom meer middelen en mogelijkheden komen voor (aspirant-)volksvertegenwoordigers om te werken aan hun vakbekwaamheid.

Initiatiefnota 'Coöperatief bestuur'

Het versterken van de samenleving is volgens de ChristenUnie een grote opdracht voor de politiek in de komende kabinetsperiode.

Enkele concrete voorstellen:

- **Uitdaagrecht.** Burgers moeten makkelijker en vaker de mogelijkheid krijgen om aan de overheid een alternatief plan voor te stellen over hun directe omgeving.
- **Recht op overname.** Lokale verenigingen en buurten moeten het eerste recht krijgen om belangrijke gebouwen of stukken grond met een maatschappelijke functie over te nemen.
- **Recht op zeggenschap.** Burgers moeten meer zeggenschap krijgen over de manier waarop de gezondheidszorg in hun omgeving is geregeld.
- **De vertrouwensregel.** In zorg, onderwijs en wonen moet goed beleid beloond worden met minder regels.
- **Democratisering van publieke organisaties en het toezicht daarop.** Experimenten organiseren om te testen hoe gebruikers van publieke organisaties rechtstreeks kunnen meebeslissen, echte zeggenschap kunnen krijgen over voorzieningen en minimaal eenderde van de toezichthouders rechtstreeks mogen kiezen.

Overheidsfinanciën: toekomstvast

Het enorme gat in de Rijksbegroting van enkele jaren geleden is gedicht, met dank aan het economische herstel en een aantal noodzakelijke en soms pijnlijke ingrepen in de gezondheidszorg, woningmarkt en bij de AOW-leeftijd. De ChristenUnie heeft met initiatieven tot en bijdragen aan akkoorden de afgelopen jaren met overtuiging verantwoordelijkheid genomen voor het weer op orde krijgen van de overheidsfinanciën. Volgens het door het CPB uitgetekende basispad gaat ons land de komende kabinetsperiode van een begrotingstekort naar een overschot, alhoewel de internationale onzekerheden rond de ramingen groot zijn. In de Europese Unie alleen al hebben we met de Brexit, de banken en de eurozone meerdere ingrediënten in huis die leiden tot grote onzekerheid.

Dat de overheidsfinanciën weer in rustiger en robuuster vaarwater zijn gekomen, wil niet zeggen dat we nu achterover kunnen gaan leunen. Zo moet het **pensioenstelsel** dringend hervormd worden en datzelfde geldt voor het **belastingstelsel**, waarover in de volgende paragraaf meer. Tegelijk ziet de ChristenUnie ruimte om te investeren in zaken die de afgelopen jaren zijn veronachtzaamd of onvoldoende ter hand zijn genomen. Zo investeert de ChristenUnie met dit verkiezingsprogramma in onderwijs en onderzoek, defensie, opvang van vluchtelingen in de regio en de energietransitie en gaan het verplichte eigen risico in de zorg en de lasten op arbeid fors omlaag.

De ChristenUnie kiest verder voor:

- ⊕ **Handhaving begrotingsregels.** We hechten aan handhaving van de spelregels voor de Rijksbegroting, zoals die de afgelopen jaren zijn ontwikkeld. Denk daarbij aan het trendmatige begrotingsbeleid, de scheiding van uitgaven en inkomsten en de werking van de automatische stabilisatoren. Daarbij is het verstandig om uit te gaan van een behoedzaam economisch scenario.
- ⊕ **Leren van het verleden: geen nieuwe kredietbubbels.** Sinds de kredietcrisis en de sindsdien haperende economie voert de Europese Centrale Bank een zeer geldverruimend beleid met extreem lage rentes. Hiermee is geld erg goedkoop geworden en wordt het maken van schulden bevorderd, terwijl de economische effecten kwestieus zijn. De ChristenUnie vreest dat geld te lang goedkoop wordt gehouden, waardoor de kiem voor een volgende crisis wordt gelegd. Dit moet worden voorkomen, onder andere door geleidelijk weer terug te keren naar normale renteniveaus.

Belastingstelsel: eerlijk, eenvoudig, groen

Het huidige belastingstelsel is dringend aan herziening toe. Niet alleen omdat het nodeloos ingewikkeld is, maar ook omdat het **onrechtvaardig** is. Door veranderingen in de maatschappij, maar zeker ook door de eenzijdige focus op arbeidsparticipatie in het kabinetsbeleid, is de afgelopen jaren het **draagkrachtbeginsel** ondergraven.

Het belastingstelsel dat we nu hebben leidt dan ook tot **polarisatie: tussen eenverdiener en tweeverdiener, tussen jong en oud, tussen werknemer en zzp'er en tussen huurder in de vrije sector en woningeigenaar**. Vorig jaar is de kans gemist om het belastingstelsel te hervormen en is er € 5 miljard verjubeld, vooral ten faveure van tweeverdieners, zonder dat het stelsel is verbeterd. Dat mag niet nog eens gebeuren. De ChristenUnie zet daarom voor de volgende kabinetsperiode in op een **eerlijk en eenvoudig belastingstelsel**. Deze herziening leidt opnieuw tot een netto lastenverlichting voor huishoudens van ca. € 5 miljard, maar wel een die veel eerlijker uitpakt.

Voor het nieuwe belastingstelsel dat de ChristenUnie voorstaat geldt dat:

- + belasting op inkomen wordt geheven naar draagkracht;
- + de belastingen gezins- en familievriendelijk zijn;
- + de belastingen op arbeid omlaag gaan en die op consumptie, vervuilend gedrag en kapitaal evenwichtiger worden.

Concreet kiest de ChristenUnie voor:

- + **Werken wordt lonender door de belasting op arbeid te verlagen: basistarief 35%, toptarief 49%.** Er wordt een nieuw basistarief ingevoerd van 35% tot een inkomen van € 70.000 (2x modaal) en een toptarief van 49%. Hierdoor gaan de lasten voor de lage en middeninkomens meer omlaag dan voor de hoge inkomens. Na 2021 is er budgettaire ruimte om het basistarief verder te laten dalen in de richting van 30%. Alle aftrekposten, waaronder de hypotheekrenteaftrek, worden voortaan fiscaal aftrekbaar tegen het basistarief en leiden niet meer, zoals nu het geval is, tot hogere toeslagen. Door deze maatregelen worden de lasten op arbeid de komende kabinetsperiode niet alleen fors lager, maar wordt ook de kloof tussen een- en tweeverdienersgezinnen kleiner.
- + **Maximaal aftrekbare hypotheekschuld op termijn naar € 500.000.** De hypotheekschuld die in aanmerking komt voor renteaftrek wordt gemaximeerd. Om de gevolgen voor de woningmarkt te beperken, wordt het maximum geleidelijk verlaagd tot € 750.000 de komende kabinetsperiode en op termijn naar € 500.000.
- + **Belastingvrij bestaansminimum voor gezinnen met jonge kinderen.** Hoe jonger de kinderen, hoe gezins- en kindvriendelijker het beleid volgens de ChristenUnie dient te zijn. Daarom dient de overheid het bestaansminimum voor gezinnen met jonge kinderen (0-5 jaar) vrij te laten van belastingheffing.

De overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting wordt voor hen daarom hersteld.

- + **Leefvormneutraler belasting heffen.** Gezinnen met een gelijk gezinsinkomen verdienen een gelijke(re) behandeling in het belastingstelsel. Daarvoor is een uniform partnerbegrip nodig, een vlakkere tariefstructuur en het afschaffen van het onderscheid tussen persoonsgebonden en gemeenschappelijke inkomsten. Of iemand is fiscaal partner en dat werkt door in alle fiscale en overige financiële regelingen, of iemand is geen fiscaal partner en wordt individueel behandeld voor fiscaliteit en overige inkomensgerelateerde regelingen.
- + **Betaal de volksverzekeringen op termijn helemaal uit belastingen.** In het belastingstelsel is geen principieel onderscheid meer tussen belastingheffing en premieheffing volksverzekeringen. Zo wordt de AOW voor een steeds groter deel reeds uit de belastingopbrengsten betaald. Om daar wat aan te doen is een ingewikkelde bosheffing geïntroduceerd. Dat moet eenvoudiger en eerlijker, op basis van het draagkrachtbeginsel.
- + **Gelijke behandeling van inkomen.** Toewerken naar eenzelfde behandeling van alle vormen van inkomen. Of je nu inkomen hebt uit arbeid of vermogen, het zou volgens het draagkrachtbeginsel in de hoeveelheid te betalen belasting niet uit moeten maken. Om te beginnen moet de lastendruk tussen de verschillende boxen zo gelijk mogelijk worden.
- + **Vervanging vermogensrendementsheffing** door vermogensaanwas- of vermogenswinstbelasting. De huidige belasting op kapitaalinkomen is complex, gefragmenteerd en door het hoge forfaitaire rendement, waarvan wordt uitgegaan, ook nog eens oneerlijk. Technisch is het inmiddels mogelijk om belasting te heffen op daadwerkelijke vermogenstoename. Het wordt tijd dat we dat dan ook gaan doen.
- + **Pomp minder geld rond. Schrap de verhuurdersheffing,** zorg dat daardoor de huren omlaag gaan, zodat ook de huurtoeslag omlaag kan. De huurtoeslag wordt bovendien voortaan alleen op inkomen gebaseerd. Gezinnen met kinderen met een laag inkomen die in grotere en dus wat duurdere sociale huurwoningen wonen worden aanvullend gecompenseerd via een hoger kindgebonden budget.
- + **Het maken van schulden tegengaan en aflossen bevorderen.** Voor bedrijven moet de behandeling van eigen vermogen en vreemd vermogen meer worden gelijkgetrokken. De ingezette beperking van de aftrekbaarheid van rentekosten voor bedrijven die met relatief veel vreemd vermogen zijn gefinancierd wordt verder uitgebouwd.
- + **Geen belastinggeld naar topsalarissen.** De ChristenUnie wil daarom dat salarissen, bonussen en overige verdiensten, voor zover hoger dan een ministersalaris, niet langer aftrekbaar zijn van de winst. Daarmee wordt voorkomen dat de belastingbetaler indirect meebetaalt aan topsalarissen.
- + **Betaal de echte prijs.** Producten en diensten die een relatief grote 'ecologische voetafdruk' hebben worden ondergebracht in het hoge btw-tarief. Bij toepassing van het lage btw-tarief komt de focus sowieso meer dan nu op de primaire

levensbehoeften te liggen. **Het grote en oneerlijke verschil in de energiebelasting** tussen klein- en grootgebruikers wordt kleiner.

- ⊕ **Voer de VAR weer in.** De nieuwe regeling met modelcontracten is een forse stap terug, nodeloos complex en bureaucratisch. Met een beperkte aanpassing van de oude VAR-regeling had schijnzelfstandigheid ook beter aangepakt kunnen worden. Een effectieve aanpak van schijnzelfstandigheid en fiscaal gedreven ondernemerschap begint met het verkleinen van het verschil in belastingdruk tussen werknemers en ondernemers en het minder vast maken van vaste en minder flex maken van flex-contracten.
- ⊕ **Belastingontwijking, -ontduiking en fraude effectief bestrijden. Geen extra belastingvoordelen voor buitenlandse bedrijven.** Voor het toezicht worden voldoende middelen voor personeel en materieel (automatisering) ter beschikking gesteld. Alle vormen van belastingontwijking en fraude worden hard aangepakt. Nederland spant zich in om te voorkomen dat multinationale bedrijven belastingbetaling ontwijken of ontduiken. Om de doorgaande race to the bottom van winstbelastingen te stoppen bepleiten we, evenals voor de btw, in Europees verband een minimumtarief voor de vennootschapsbelasting.
- ⊕ **Meer geven aan meer goede doelen.** Particulieren worden voortaan fiscaal niet alleen gestimuleerd om aan ANBI's (Algemeen Nut Beogende Instelling) te geven, maar ook aan SBBI's (Sociaal Belang Behartigende Instelling). Daarmee worden giften aan sportverenigingen en buurthuizen e.d., afgezien van contributies, aftrekbaar en wordt de fiscale behandeling van ANBI's en SBBI's gelijkgetrokken. Bovendien worden - vergelijkbaar met giften aan culturele instellingen - giften aan noodhulp, ontwikkelingswerk en kerkelijke doelen fiscaal aantrekkelijker gemaakt door een vermenigvuldigingsfactor voor particulieren van 1,25 en voor bedrijven van 1,5.
- ⊕ **Belasting makkelijker.** In beschikkingen moet de berekening van belasting en toeslagen na te rekenen zijn. Het aantal berichten van de Belastingdienst kan worden verminderd door kennisgevingen en facturering samen te voegen.

Vrede, vrijheid en veiligheid

De ChristenUnie staat voor een democratische rechtstaat waarin vrijheden samengaan met verantwoordelijkheid. Politiek bij een open Bijbel betekent dienstbaarheid aan de samenleving, verdediging van geestelijke en politieke vrijheden en opkomen voor dat wat kwetsbaar is. De ChristenUnie zet zich in voor gerechtigheid en veiligheid met het oog op maatschappelijke vrede.

Vrijheid en veiligheid zijn echter niet vanzelfsprekend: verharding van het debat in de samenleving, antisemitisme en racisme drijven bevolkingsgroepen uiteen. Er zijn jongeren die zich laten verleiden tot gewelddadig jihadisme en zich afkeren van onze samenleving. De dreiging van terrorisme en de aanslagen in het buitenland voeden het gevoel van onveiligheid en kwetsbaarheid in ons land. De internationale dreigingen nemen toe. Ondermijnende criminaliteit is een maatschappelijk probleem. Ook op persoonlijk niveau ervaart niet iedereen veiligheid: te veel mensen en kinderen worden nog slachtoffer van huiselijk geweld en seksueel geweld.

Maatschappelijke vrede en vrijheid

De ChristenUnie staat voor een inclusieve samenleving waarin iedereen op basis van gelijkwaardigheid kan meedoen. Ruimte voor minderheden betekent ook bescherming van minderheden wanneer dit nodig is. De ChristenUnie kiest voor:

- ⊕ **Geloofsvrijheid voor iedereen, inclusief ‘the right to exit’.** Alle mensen hebben het recht om in vrijheid hun geloof en overtuiging te delen, met elkaar, met hun kinderen en in de samenleving. Iedereen heeft ook het recht om van geloof te veranderen. Er komt geen verbod op besnijdenis van jongetjes en rituele slacht.
- ⊕ **Zelfstandigheid van kerk in wetgeving en beleid respecteren.** Geen aanpassing van de bijzondere bescherming van kerkgenootschappen tegen overheidsinmenging.
- ⊕ **Gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen.** In overheidsdienst en binnen het onderwijs mag van medewerkers verlangd worden dat zij gangbare omgangsvormen, zoals handen geven, in acht nemen.
- ⊕ Onvrijheid tegengaan:
 - Geen financiering van geloofsgemeenschappen, politieke en culturele instellingen door onvrije landen, zoals Iran en Saoedi-Arabië.
 - **Geen podium voor haatpredikers** die zich tegen de rechtsstaat keren en oproepen tot geweld. Dergelijke sprekers krijgen geen visum of vergunning om te spreken. Strafrechtelijke vervolging van haatzaaien.
 - **Geen gezichtsbedekkende kleding** in overheidsinstellingen, het onderwijs en het openbaar vervoer.

- Huwelijksgevangenschap en huwelijksdwang bestrijden.
- Minderheden, waaronder joden en moslims, beschermen tegen intimidatie en discriminatie.
- Stevig optreden tegen sabotage van lokale besluitvorming.
- ⊕ **Beveiliging van Joodse scholen en synagogen** ondersteunt de overheid structureel met een substantiële, financiële bijdrage, nu deze gebouwen al jarenlang het mikpunt zijn van serieuze bedreigingen.
- ⊕ **Antisemitisme en radicalisering al in het onderwijs bestrijden.** Docenten staan in de “frontlinie” bij de confrontatie met radicalisering. Wanneer onderwijs over de Holocaust wordt gegeven, of de actualiteit met aanslagen van IS wordt besproken, verdienen docenten onze steun bij het tegenwicht bieden aan jodenhaat en andere extremistische ideeën.
- ⊕ **Meer aandacht voor het slavernijverleden van Nederland.**
- ⊕ **Goede toegang tot de rechter voor iedereen** betekent voldoende middelen voor een werkend stelsel van rechtsbijstand voor minvermogenden.
- ⊕ **Vrede stichten in plaats van procederen.** Rechtspraak is niet alleen geschilbeslechting. Het gaat ook om herstel van verhoudingen of het oplossen van onderliggende problemen. De ChristenUnie is voorstander van het inzetten van buurtbemiddeling en mediation of naar analogie van België de vrederechter. Partijen moeten er zoveel mogelijk zelf uitkomen.

Veiligheid

Voor maatschappelijke vrede en gerechtigheid is een goed werkende strafrechtketen belangrijk. Onrecht en criminaliteit kunnen niet onbestraft blijven. Daarom is het noodzakelijk dat meer aangiften worden onderzocht, dat daaruit vervolging wordt ingesteld en rechtszaken snel worden doorlopen. De diensten die zich inzetten voor onze veiligheid, zoals de rechtspraak, politie, het openbaar ministerie, de veiligheidsregio's en de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, staan voor grote uitdagingen. Om tegenwicht te bieden aan zware criminaliteit en terrorismedreiging moet de gehele strafrechtketen worden versterkt.

De ChristenUnie stelt het volgende voor:

- ⊕ **Structurele versterking van de strafrechtketen.** Garanderen van voldoende middelen voor justitie, rechterlijke macht, politie en verbetering van de oplossingspercentages.
- ⊕ **Meer wijkagenten.** De norm van gemiddeld 1 wijkagent op 5000 inwoners, die fysiek aanwezig kan zijn in de wijk, wordt op dit moment nog niet overal in het land gehaald. Het aantal wijkagenten moet worden aangevuld op die plaatsen waar dat nodig is om deze norm overal in het land te behalen.
- ⊕ **Justitie op de eerste plaats.** De samenklontering van politie en justitie in het Ministerie van Veiligheid en Justitie heeft niet goed uitgepakt. Het beheer van de Nationale Politie gaat daarom naar het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

- + **De topinkomens bij de politie verdwijnen.** Het dienen van de publieke taak is een roeping. De Nationale Politie houdt zich aan de Balkenendenorm.
- + **Waardering voor politiemensen en hun professionaliteit.**
 - o De politiemensen doen heel belangrijk werk voor de samenleving, zij verdienen daarvoor waardering, ook met een goede CAO.
 - o Begeleiding van jonge agenten, om hen te helpen goed om te kunnen gaan met de heftige situaties waarmee zij worden geconfronteerd. We willen investeren in personele zorg en de preventie van PTSS, temeer omdat de centralisatie de onderlinge betrokkenheid en support heeft aangetast.
 - o Door opleidingen en specialisaties de professionaliteit versterken en ervaring vasthouden. Specifiek moet worden geïnvesteerd in analisten en mensen met kennis van Arabisch.
- + **Politie en diversiteit.** Voor het gezag en draagvlak van de politie is het belangrijk dat het personeelsbestand divers is. Ook wordt verder gewerkt binnen de politieorganisatie aan de bestrijding van racisme en het tegengaan van etnisch profileren.
- + **Inzet van politievrijwilligers stimuleren en verbeteren.**

Waardering voor wijkagenten

Wijkagenten zijn cruciaal voor een zichtbare politie die dicht bij de burger staat. Wijkagenten trekken hierbij samen op met jongerenwerkers, straatcoaches en politievrijwilligers. Zij hebben contact met overlastgevende jongeren en hun ouders, bouwen relaties op in de wijk en kunnen in een vroeg stadium preventieve maatregelen nemen wanneer jongeren het criminele pad op dreigen te gaan of dreigen te radicaliseren. Nederland doet het goed met de politie die in alle wijken kan komen en bewoners kent.

De ChristenUnie stelt het volgende voor:

- **Meer getrainde wijkagenten.** De politie investeert in meer wijkagenten in 'probleemwijken' en bijpassende training.
- **Ruimte voor het echte werk van de wijkagent.** Minder bureaucratie en betere ICT-systemen, zodat de wijkagent minder tijd kwijt is met afvinklijsten. Zo kunnen de professionals zich zoveel mogelijk met hun werk bezighouden, zoals het opbouwen van goede contacten met de wijkbewoners en het vroeg oppikken van signalen van radicalisering.
- **Samenwerking stimuleren.** Wijkagenten worden beter ingebed in de organisatie van de Nationale Politie, waardoor andere politieonderdelen zoals de nooddiensten en recherche beter met hen samenwerken.
- **Politiemensen op straat kunnen ook carrière maken.** Het traditionele salarisgebouw wordt doorbroken, zodat we de beste mensen in de frontlinie kunnen behouden.

Terrorismebestrijding

De terroristische aanslagen van jihadisten, zoals in België en Frankrijk, zijn een bedreiging voor onze vrije samenleving. Daders van dergelijke aanslagen zijn meestal afkomstig uit westerse samenlevingen en radicaliseren soms in hun eentje thuis, als 'lone wolves', via sociale media en YouTube.

Een stevige inzet van veiligheidsdiensten is belangrijk, maar repressie kan nooit het enige antwoord zijn. Terrorismebestrijding moet daarom ook dicht bij huis plaatsvinden, in de woonwijken waar ingezet wordt op leefbare en veilige buurten en signalering van radicalisering vroeg kan plaatsvinden. De ChristenUnie wil daarom **een evenwichtig en duurzaam terrorismebestrijdingsbeleid**. Daarbij is het belangrijk om voor ogen te houden dat niet alle risico's volledig beheersbaar zijn te maken.

De ChristenUnie stelt het volgende voor:

- ⊕ Een stabiel budget voor de veiligheids- en inlichtingendiensten voor periodes van 3-5 jaar met voldoende capaciteit bij de veiligheidsdiensten en de IND om vermeende terroristen op te sporen en in de gaten te houden.
- ⊕ **Centrale rol voor wijkagenten, jongerenwerkers, ouders, straatcoaches en reclasseringsambtenaren en preventieve maatregelen.** Systemen van veiligheidsdiensten worden effectiever als ze worden gevoed met informatie van bijvoorbeeld wijkagenten en jongerenwerkers.
- ⊕ **Vertrouwen winnen van ouders** en de omgeving van de geradicaliseerde jongeren. Zodat ze zelf de telefoon pakken en de politie bellen om radicalisering en racisme te signaleren.
- ⊕ **Investeren in deradicaliseringstrajecten**, deelname aan zo'n programma mag door de rechter bevolen worden.
- ⊕ **Gespecialiseerd re-integratietraject** voor ex-gedetineerden met een jihadistische achtergrond.
- ⊕ Mogelijk maken om teruggekeerde jihadgangers die in buitenlandse krijgsmacht hebben gezeten indien mogelijk **de Nederlandse nationaliteit te ontnemen** en terug te sturen naar het land van herkomst, alsmede: **voorarrest verruimen, geen administratieve detentie**, van teruggekeerde terrorismeverdachten. Binnen de mensenrechtelijke kaders en met een regelmatige toets door de rechter.

Publieke gerechtigheid

Vanuit de Bijbelse norm van publieke gerechtigheid heeft de overheid de opdracht het goede te zoeken voor de burgers, in het bijzonder voor hen die kwetsbaar zijn en moeilijk voor zichzelf kunnen opkomen. Recht doen aan slachtoffers van misdrijven, en hun nabestaanden. De Tien Geboden van God, die Christus heeft samengevat in het gebod "*heb uw naaste lief als uzelf en God met heel uw hart*" (Matthëus 22) zijn hierbij de leidraad.

De ChristenUnie stelt het volgende voor:

- ⊕ Een **eventuele sluiting van justitiële jeugdinstanties** dient altijd plaats te vinden op basis van inhoudelijke afwegingen en niet op grond van bedrijfseconomische redenen. De aanwezige specialistische kennis in de jeugdinstanties moet hierbij doorslaggevend zijn. Zo wordt voorkomen dat de opgebouwde expertise verloren gaat.
- ⊕ **Rechtvaardig straffen.** Dat betekent streng straffen, met name op het terrein van seksueel geweld en geweld tegen hulpverleners. Maar ook de mogelijkheid voor een nieuwe start. Dus ondersteuning van organisaties zoals stichting Exodus en Gevangenzorg Nederland die (ex-)gedetineerden begeleiden met een re-integratieprogramma.
- ⊕ **Geestelijke verzorging** krijgt voldoende ruimte in gevangenissen.
- ⊕ **Een oplegde straf wordt uitgezet.** Dat is het uitgangspunt, de voorwaardelijke invrijheidstelling na het uitzitten van 2/3 van de straf is geen recht of automatisme.
- ⊕ **Celstraf met perspectief.** Celstraffen zijn een leermoment. Als mensen de gevangenis verlaten, willen we dat ze snel kunnen re-integreren. Er wordt daarom gekeken naar hoe bijscholing een nog prominentere rol kan krijgen. Indien levenslang is opgelegd, vindt na 25 jaar een heroverwegingsmoment plaats.
- ⊕ **Bestrijding wapenhandel en aanscherping wapenvergunningen.** De aanwezigheid van georganiseerde criminaliteit zorgt ook voor het voorhanden zijn van allerlei wapens in Nederland. Dit vergemakkelijkt het voor mogelijke terroristen of *lone wolves* om aan wapens te komen voor hun kwade plannen.
- ⊕ **Bestrijding (soft)drugs.** Drugsgebruik is niet onschuldig omdat het leidt tot verslaving en daarbij behorende gezondheidsklachten. Zo zorgt verslaving onder jongeren voor een verslechterd toekomstperspectief van de jonge gebruikers. Het huidige gedoogbeleid heeft ervoor gezorgd dat Nederland als poort van Europa een heel gunstig vestigingsklimaat heeft voor illegale drugshandel. We worden dagelijks geconfronteerd met de ernstige gevolgen daarvan. De ChristenUnie wil het gedoogbeleid volledig afschaffen en alle drugsgerelateerde criminaliteit met wortel en tak uitroeien. Daarnaast wil de ChristenUnie meer aandacht voor verslavingszorg en begeleiding van gezinnen bij drugsgerelateerde problematiek. Daders van drugsdumping en productie van drugs worden verplicht een bijdrage te storten in het fonds dat opruimen van afval co-financiert.
- ⊕ **Bestrijding ondermijnende criminaliteit.** De onderwereld maakt gebruik van de bovenwereld door o.a. geld wit te wassen en te intimideren. Deze ondermijning willen wij stevig aanpakken via straf- en bestuursrecht. Daarvoor is nodig dat de overheid in al haar geledingen samenwerkt en zorgt voor een sluitende aanpak van bijvoorbeeld criminele motorclubs.

Bestrijding van prostitutie en mensenhandel

Mensenhandel en gedwongen prostitutie zijn enorm winstgevende criminele activiteiten. Het valse beeld van vrouwen die vrijwillig hun diensten leveren wordt, tegen alle signalen in, in stand gehouden. In werkelijkheid gaat het om een nachtmerrie van uitbuitingen en verkrachtingen. Legalisering van de prostitutie heeft niet tot minder uitbuiting en mensenhandel geleid. Sterker nog, de legalisering van prostitutie faciliteert mensenhandel. Illegale prostitutie groeit en vrouwen worden door pooiers en mensenhandelaren als thuiswerker gedwongen betaalde seks aan te bieden.

De ChristenUnie wil een beleid dat een einde maakt aan deze moderne slavernij: *“Spreek voor hen die weerloos zijn en bescherm het recht van de vertrapten”* (Spreuken 31:8).

De ChristenUnie stelt daarom de volgende maatregelen voor:

- + Terugdraaien legalisering van prostitutie.
- + **Invoering van het Zweedse model.** De klant is een sponsor van mensenhandel. Zolang de vraag er is, zullen er vrouwen aangevoerd worden. Daarom invoering van het pooierverbod, strafbaarstelling van de klant, en niet van de prostituee.
- + **Versterken strafrechtelijke aanpak door specialisaties** van politiemensen, officieren van justitie en rechters. Op dit moment worden te weinig mensenhandelaren en uitbuiters veroordeeld en komt men vaak niet verder dan het laaghangende fruit, de ‘kleinere pooiers’.
- + **Uitstapprogramma’s voor prostituees** vormen een structureel onderdeel van het prostitutiebeleid, met een landelijk geborgde dekking, met lokale invulling. Bovendien: uitstappen is één, de samenleving instappen is twee. Daarom wordt de doelstelling van de subsidies voor uitstapprogramma’s verbreed naar werk vinden, huisvesting, scholing en schuldhulpverlening.
- + **Veilige opvang** voor slachtoffers van loverboys, pooiers en mensenhandelaren.
- + **Verbod prostitutie in ruil voor goederen of diensten.** Dit is nodig om jonge mensen, die kwetsbaar zijn voor misbruik, te beschermen.
- + **Er komt een registratieplicht voor prostituees.** Zo voorkomen we dat vrouwen onderdeel blijven van het rondreizend kartel van mensenhandelaren die weten dat, zolang je minder dan 4 maanden op een plek verblijft, je jezelf niet hoeft te registreren.

Bescherming tegen seksueel en huiselijk geweld

Seksueel en huiselijk geweld is een groot probleem qua omvang in onze samenleving en qua impact op de slachtoffers. Vaak zijn de daders kennissen of familie van het slachtoffer.

Maar de gevaren liggen ook op het terrein van internet en sociale media: via grooming (digitaal kinderlokken) worden kinderen slachtoffer van pedofielen. En sexting wordt steeds vaker gebruikt om minderjarigen te dwingen tot seksuele handelingen, door chantage met hun naaktfoto’s.

De ChristenUnie stelt het volgende voor:

- + **Geen wachtlijsten voor opvangplekken** voor slachtoffers van eengerelateerd geweld, eerwraak, en ernstige vormen van stalking.
- + **Verzwaren van de strafeis** door het Openbaar Ministerie bij gendergerelateerd geweld en eerwraak.
- + **Verspreiding van seksueel getinte foto's van anderen wordt strafbaar.** Het uitwisselen door jongeren van seksueel getinte foto's is in beginsel kinderporno.
- + **Bestrijding van kinderporno** door specialistische teams van cyberrechercheurs die hun weg weten te vinden op het dark net.
- + **Strafbaarstelling van straatintimidatie**, zoals seksistische opmerkingen of gebaren.
- + **Er komt een ticketfonds** voor slachtoffers van achterlating in het buitenland.

Privacy

Behoeftte aan privacy is inherent aan het mens-zijn. Zelf bepalen met wie we onze gedachten en gevoelens delen stelt ons in staat relaties aan te gaan met mensen om ons heen en ons te ontwikkelen. De uitspraak 'ik heb niets te verbergen' ontkent deze noties. Privacy is waardevol en verdient daarom ook in het digitale tijdperk onze bescherming.

De toegenomen hoeveelheid data en verwerking ervan biedt veel gemak in het dagelijkse leven (sociale media, apps op smartphones) en kansen voor bedrijven en overheden. Zo kan een postbezorger met het oog op efficiëntie voor elk adres in Nederland bijhouden wanneer iemand thuis is. Dit is vanuit privacy- en veiligheidsoverwegingen echter een gevaarlijke ontwikkeling. En de mogelijkheden van "big data" voor de bestrijding en opsporing van misdaad en fraude zijn nuttig, maar leveren ook een dilemma op voor privacy en de onschuldpresumptie. Ben je namelijk nog wel onschuldig tot het tegendeel is bewezen, als je vaker geconfronteerd wordt met aanhoudingen en controles omdat je in een bepaald risicoprofiel valt? Bijvoorbeeld door jouw postcodegebied of etnische afkomst. De kansen van "big data" dienen niet onbenut te blijven, maar worden in een democratische rechtsstaat wel aan controle onderworpen.

De ChristenUnie stelt daarom de volgende maatregelen voor:

- + De overheid richt **een expertisecentrum** in waar burgers en het bedrijfsleven met vragen terecht kunnen over (big) data en de bescherming van privacy.
- + **Toegang en controle eigen gegevens.** Gegevensverwerkingssystemen van de overheid kunnen eenvoudig worden geraadpleegd door de burger en geven zo controle over de verzamelde gegevens.
- + **Controle door de Autoriteit Persoonsgegevens.** De overheid is transparant over de data die zij verwerkt en welke analysemethoden en algoritmen zij gebruikt bij "big data" in de context van opsporing. De Autoriteit Persoonsgegevens krijgt de bevoegdheid en middelen om dit te controleren.

- **Cybersecurity op de agenda.** Nederland scoort hoog als het gaat om digitalisering van de economie, zoals internetbankieren. Maar we zijn daarmee ook kwetsbaar voor dreigingen in het cyberdomein. De cybersecurity-sector is belangrijk voor preventie en herstel na moedwillige en schadelijke activiteiten op ICT-terrein. Start-ups in deze sector worden fiscaal gestimuleerd.
- **Voorkomen van informatiedementie van de overheid** door wetgeving op het terrein van privacy, transparante overheid en archieven aan te passen aan het digitale tijdperk.

Informatiedementie van de overheid voorkomen en genezen

Informatie staat centraal in onze kennissamenleving. Informatie biedt ook volksvertegenwoordigers, journalisten en burgers de mogelijkheid om het functioneren van de overheid te volgen en te controleren. Maar steeds vaker bestaat onduidelijkheid over de vindbaarheid en betrouwbaarheid van de informatie die we ontvangen en gebruiken. Voorbeelden zijn parlementaire enquêtes die moeite hebben de waarheid boven water te krijgen en problemen rond de uitbetaling van persoonsgebonden budgetten.

Asiel, migratie en integratie

Nederland is een veilige plek voor mensen die vluchten voor oorlog, vervolging en onderdrukking. De Bijbel spoort ons aan de vreemdeling lief te hebben als onszelf - *“de vreemdeling mag je niet onderdrukken, heb hen lief als jezelf” (Leviticus 19:34)* - en de ander geen kwaad te doen - *onderdruk geen vreemdelingen en armen en wees er niet op uit een ander kwaad te doen” (Zacharia 7:10)*. Vanuit mededogen en recht bieden we opvang aan asielzoekers: *“De Here uw God is de God, die wees en weduwe recht doet en de vreemdeling liefde bewijst door hem brood en kleding te geven” (Deuteronomium 10:18-20)*.

Dit is geen gemakkelijke opgave. Over de hele wereld zijn grote migratie- en vluchtelingenstromen in beweging door oorlog, sektarisch geweld, gevolgen van klimaatverandering, armoede en demografische ontwikkelingen. In Afrika en het Midden-Oosten worden in de buurlanden grote groepen vluchtelingen opgevangen. Een klein deel van deze migratiestromen bereikt Europa.

De asielstroom en opvangvraagstukken in combinatie met integratieproblemen zetten de verhoudingen tussen de Europese lidstaten en binnen de Nederlandse samenleving op scherp. Door de toestroom van vluchtelingen wordt van de samenleving gevraagd om ruimte te bieden aan deze groep. De draagkracht van Europa en Nederland kent echter grenzen. Migratieproblemen mogen niet worden afgewenteld op de bevolkingsgroepen met een kwetsbare economische of sociale positie in de samenleving. De ChristenUnie wil in dit vraagstuk blijven vasthouden aan de waarden van gerechtigheid die in het Vluchtelingenverdrag en de mensenrechtenverdragen zijn vastgelegd.

Asielbeleid

De grote impact van het aantal vluchtelingen dat naar Europa komt vraagt allereerst om acties in de landen van herkomst. Daarom investeert de ChristenUnie in ontwikkelingssamenwerking en noodhulp. Ook moet de stroom van vluchtelingen naar en binnen Europa en Nederland beheersbaar worden gemaakt. De ChristenUnie stelt daarom de volgende maatregelen voor:

- ⊕ **Verbeteren van opvang in de regio.** Investeren in het verbeteren van de opvangkampen van UNHCR en Nederlandse ontwikkelingsorganisaties in landen als Libanon, Syrië en Turkije.
- ⊕ **Ruimhartig uitnodigingsbeleid voor kwetsbare vluchtelingen uit de regio,** zoals religieuze minderheden en LHBT'ers. Verhogen van het aantal van 500 mensen per jaar.
- ⊕ **Europees systeem** voor verdeling van vluchtelingen met selectie aan de poort en menswaardige opvang in Italië en Griekenland (zie ook hoofdstuk Europa).

Asielprocedures

Het is belangrijk dat de asielketen in Nederland goed en effectief functioneert waarbij oog is voor kwetsbare groepen. De ChristenUnie stelt de volgende maatregelen voor:

- ⊕ **Verbetering van de beoordeling van asielaanvragen van bekeerlingen.** De IND moet investeren in specifieke hoor- en beslismedewerkers om de beoordeling van de geloofwaardigheid van de bekering te verbeteren.
- ⊕ **Aandacht voor (mogelijke) slachtoffers van mensenhandel** in de asielketen. Omdat vervolging van mensenhandel zeer lastig te bewijzen is, mogen slachtoffers hier niet de dupe van worden. Daarom verruiming van de mogelijkheid om ook bij sepot van aangifte mensenhandel in aanmerking te kunnen komen voor verblijfsvergunning;
- ⊕ **Een meer gendersensitieve benadering door de IND** bij de beoordeling of vrouwen en meisjes terug kunnen keren naar regio's waar veel onderdrukking van vrouwen plaatsvindt, zoals Afghanistan of Somalië, of waar vrouwen en meisjes het risico lopen slachtoffer te worden van genitale verminking.
- ⊕ **Kindhuwelijken opsporen** en meisjes in pleeggezinnen plaatsen.
- ⊕ **Verruiming van het kinderpardon.** De permanente regeling van het kinderpardon is nu te strikt en dient verruimd te worden met betrekking tot het meewerkcriterium en overheids- i.p.v. rijkstoezicht.
- ⊕ **Evenwichtig "1F beleid".** Een vreemdeling die een verblijfsvergunning is geweigerd vanwege verdenking van oorlogsmisdaden (artikel 1F van het Vluchtelingenverdrag), wordt na tien jaar niet langer "1F" tegengeworpen wanneer hij binnen deze periode niet strafrechtelijk is vervolgd en veroordeeld.
- ⊕ **Nauwkeurige registratie en onderzoek van asielzoekers** om mogelijke terroristen op te sporen, o.a. door versterking "1F-unit".

Opvang asielzoekers in Nederland

De ChristenUnie is voor opvanglocaties waarbij gemeenten inspraak hebben in de precieze omvang en locatie van de opvang binnen de gemeentegrenzen. Draagvlak en democratische besluitvorming op lokaal niveau is belangrijk. Solidariteit tussen gemeenten is ook van belang. Alle gemeenten behoren hun verantwoordelijkheid te nemen en open te staan voor opvanglocaties. De Rijksoverheid biedt voldoende compensatie, zodat gemeenten niet in financiële moeilijkheden komen door de kosten van opvang/onderwijs/bijstand.

Er zijn signalen dat in veel opvanglocaties sprake is van zelfmutilatie, zelfmoord, pesten, en discriminatie van LHBT'ers en christenen. Ook ervaren vrijwilligersorganisaties van het COA niet altijd voldoende ruimte voor initiatieven om de nieuwkomers welkom te heten en hen te betrekken in vrijwilligerswerk en bij integratieactiviteiten. De ChristenUnie vindt de samenwerking van het COA met burgers essentieel, omdat het betrekken van omwonenden ook het draagvlak vergroot voor asielopvang en snellere integratie bevordert.

De ChristenUnie stelt daarom het volgende voor:

- + **Het aantal verhuisbewegingen zoveel mogelijk terugbrengen**, om de opgebouwde netwerken van asielzoekers met de Nederlandse samenleving niet te verbreken. **Kinderen** niet meer verhuizen tussen verschillende opvanglocaties nadat ze met school begonnen zijn.
- + **Meer ruimte voor vrijwilligersinitiatieven en integratie-gerelateerde activiteiten** in de opvangcentra van het COA. Van een regime van “controle en beheersing” naar “contact en integratie”.
- + **Bescherming van alleenstaande vrouwen, christenen en LHBT’ers** in de opvang. Het moet veilig zijn in opvanglocaties voor iedereen. Intimidaties worden niet getolereerd: er komen aparte sobere opvanglocaties voor vreemdelingen die de rust verstoren en anderen hun vrijheid niet gunnen.
- + **Streng optreden tegen mensen die anderen niet de vrijheid gunnen en over de schreef gaan**. Misdragingen hebben gevolgen voor een verblijfsstatus. Wanneer een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van zes maanden wordt opgelegd, wordt de verblijfsvergunning ingetrokken.
- + **Zo snel mogelijk duidelijkheid bieden over verblijfsperspectief**. Lange procedures zorgen voor wanhoop bij de asielzoeker en bemoeilijkt integratie in de samenleving na een inactieve periode.

Menselijke benadering in de asielopvang

Een persoonlijke benadering richting de asielzoeker is belangrijk voor menswaardige opvang. De ChristenUnie pleit voor passende, individuele aandacht voor asielzoekers en personeel dat hiervoor toegerust is. Het COA is niet de enige instelling die opvang van asielzoekers kan vormgeven; het Leger des Heils heeft in Amsterdam en Crailo al laten zien dat het, met grotere tevredenheid van vluchtelingen en vrijwilligers, opvang kan bieden. De ChristenUnie wil organisaties hiervoor de ruimte bieden (“right to challenge”).

Terugkeerbeleid

Wanneer is besloten (en door rechters getoetst) dat iemand niet in Nederland mag blijven, dan dient die beslissing te worden geëffectueerd. Als (verplichte) terugkeer niet plaatsvindt, doet dit afbreuk aan de uitkomsten van de vreemdelingenrechtelijke procedures.

De ChristenUnie stelt het volgende voor:

- + **Bed-bad-broodvoorziening met begeleiding** en 24-uursopvang voor uitgeprocedeerde vreemdelingen, zoals de Pauluskerk in Rotterdam. Doorrust te bieden aan de vreemdeling, kan ruimte ontstaan voor een toekomstperspectief buiten Nederland, of wanneer dat niet mogelijk is, in Nederland.
- + **Samenwerken met andere Europese landen om verplichte terugkeer naar meer landen van herkomst mogelijk te maken**. Leren van de ervaringen van andere landen op het gebied van verplichte terugkeer. In bilaterale

samenwerkingsafspraken afspraken opnemen over de bereidheid om uitgeprocedeerde vreemdelingen terug te nemen, waarbij uiteraard de mensenrechtenverdragen in acht worden genomen.

- ⊕ **“Buiten-schuldbeleid” meer inzichtelijk maken.** Verblijfsvergunning na een jaar wanneer iemand aantoonbaar heeft gewerkt aan vertrek naar land van herkomst en “buiten schuld” toch niet kan terugkeren.

Integratie

Vanaf het begin van de aankomst van vluchtelingen wordt ingezet op integratie en meedoen in de Nederlandse samenleving. Ze leren zo de Nederlandse samenleving kennen en krijgen ruimte voor hun bijdragen en inzet. Ontmoetingen tussen Nederlanders en nieuwkomers zijn waardevol, bijvoorbeeld via gemeenschappelijke maaltijden en taalbuddy-projecten. Vluchtelingen zijn fysiek naar ons land gevlucht. Maar het is ook nodig dat ze mentaal verhuizen. Deze mensen zijn oorlog en onderdrukking ontvlucht op zoek naar veiligheid. Maar dat maakt nog niet dat ze de waarden omarmen van gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen, de vrijheid van godsdienst en van meningsuiting. Met de nieuwe stroom aan vluchtelingen uit niet-westerse landen kan een cultuur meekomen van onvrijheid en ongelijkwaardigheid. Het overbruggen van de mentale afstand tussen die cultuur en de cultuur van ons land kost moeite en inspanning. Daar willen we de nieuwkomers bij helpen. En niet de fouten herhalen uit het verleden waarmee statushouders de bijstand instroomden en daar tot op de dag van vandaag niet meer uitkomen.

De ChristenUnie stelt de volgende maatregelen voor:

- ⊕ Zo kort mogelijke procedures na de asielaanvraag. Snel uitsluitel over status.
- ⊕ **Taalles** en zo mogelijk vrijwilligerswerk **vanaf aankomst** voor de asielzoekers, dus niet pas na verlening van verblijfsvergunning.
- ⊕ **Overdracht van Nederlandse waarden** aan de gevluchte nieuwkomers, al tijdens het doorlopen van de verblijfsprocedure.
 - Daartoe wordt een lespakket ontwikkeld over de Nederlandse waarden gericht op burgerschapsvorming en het ontwikkelen van een hart voor Nederland, zodat conflicten uit landen van herkomst niet overwaaien naar Nederland.
 - Van nieuwkomers die in Nederland mogen blijven, wordt gevraagd dat zij door middel van een loyaliteitsverklaring de rechtsstaat en de waarden van godsdienstvrijheid, gelijkwaardigheid en de rechten van minderheden en vrouwen onderschrijven.
- ⊕ **Werkstages, vrijwilligerswerk en ondernemerschap.** Om statushouders te activeren en de weg naar de arbeidsmarkt te stimuleren, ontwikkelen gemeenten samen met het Rijk programma's om alle statushouders werkstages en vrijwilligerswerk aan te bieden. Ondernemende statushouders krijgen hulp bij het opzetten van bedrijfjes. Bedrijven en organisaties die statushouders aannemen, worden geholpen wanneer zij aanlopen tegen belemmerende regelgeving.

- + **Verplicht en passend vrijwilligerswerk** voor statushouders zolang zij geen werk hebben. Dit is goed voor de nieuwkomer die hiermee invulling kan geven aan zijn dagritme én iets voor de samenleving kan betekenen.
- + **Activerend en ontzorgend systeem van sociale voorzieningen.**
 De ChristenUnie wil naar een simpeler en activerend systeem van voorzieningen voor statushouders. Met vanaf dag 1 taalles, integratie met burgerschapswaarden en (vrijwilligers)werk en onderwijs. Integratie verloopt het beste via (vrijwilligers)werk of stage en het eigen maken van taal en burgerschapswaarden gaat het beste als je die direct in de praktijk kun toepassen en ontwikkelen.
- + Een begeleide toegang tot de verzorgingsstaat: gemeenten innen de zorgtoeslag, huurtoeslag en bijstand gedurende **de eerste twee jaar** en de nieuwkomer ontvangt deze voorzieningen en begeleiding in natura met leefgeld. Vervolgens wordt getoetst of je uit dit systeem kunt stromen. Een statushouder die zichzelf redt op de arbeidsmarkt, kan eventueel eerder uitstromen. Als je niet slaagt voor de toets, stroom je in principe nog niet uit. Alle volwassen mannen en vrouwen draaien mee in dit systeem. Ook voor ouders met jonge kinderen geldt deelnameplicht met eventueel een aangepaste aanpak vergelijkbaar met de scholingsplicht voor ouders met jonge kinderen in de bijstand. Hiermee wordt de nieuwkomer geactiveerd om snel te integreren, arbeidsritme te ontwikkelen, de taal te leren en toe te passen en zo snel mogelijk zelfvoorzienend te worden en loopt hij of zij niet vast in de toeslagen-bureaucratie.

Gezin en jeugd

Wij geloven in de grote waarde van stabiele huwelijken en van gezinnen. Het gezin is de plek waar liefde, geborgenheid en zorg voor elkaar centraal horen te staan. Opgroeien in een stabiel gezin geeft kinderen een stevige basis voor de rest van hun leven. We zien echter de druk op gezinnen toenemen. Het combineren van werk en opvoeding is vaak een bron van stress. Dit zorgt voor druk op relaties en op gezinnen. Hoewel de ChristenUnie het belangrijk vindt dat iedereen zijn talenten kan ontplooiën, moet er wel ruimte zijn om daarin keuzes te maken en een goede balans te vinden tussen werken en opvoeden. Dit kan door een goede combinatie van zorg en werk mogelijk te maken. Gezinnen moeten meer ruimte en middelen krijgen om kinderen op te voeden en bescherming te bieden.

Overall in Europa is het de trend om extra in te zetten op gezinsbeleid. Nederland loopt achter op dit vlak. De ChristenUnie wil ook in Nederland extra aandacht voor het gezin. Gezinsbeleid is meer dan de hoogte van de kinderbijslag. Het gaat veel verder. Hoe zorgen we ervoor dat de financiële druk op gezinnen niet te groot wordt? Hoe zorgen we ervoor dat mantelzorgers de ruimte krijgen? Hoe beschermen we familiebedrijven? En hoe borgen we een dag rust in de week waarop er tijd is voor het gezin en familie? Kortom, hoe investeren we in sterke gezinnen? Dit alles vraagt om gezinsvriendelijk beleid op alle terreinen.

Ruimte voor gezinnen

De ChristenUnie kiest voor:

- ⊕ **Langer zwangerschaps- en bevallingsverlof.** In het eerste levensjaar van een kind is de hechting aan de ouders van groot belang, daarom verruimen we het zwangerschaps- en bevallingsverlof voor de moeder van 16 naar 20 weken (in lijn met een aangenomen voorstel van het Europees Parlement in 2010).
- ⊕ **Verdubbeling vaderschapsverlof.** Het is belangrijk dat vaders er in de eerste weken kunnen zijn voor hun pasgeboren kind en partner. Het kabinet wil het vaderschapsverlof van 2 dagen verruimen met 3 dagen ouderschapsverlof. De ChristenUnie wil 10 dagen vaderschapsverlof.
- ⊕ **Terugkeer ouderschapsverlofkorting:** een fiscale korting voor partners die ouderschapsverlof opnemen, zodat ook ouders die van hun werkgever geen vergoeding krijgen ouderschapsverlof op kunnen nemen.
- ⊕ **Meer financiële ruimte voor jonge gezinnen.** Er komt weer een overdraagbare heffingskorting om het bestaansminimum voor gezinnen met jonge kinderen (0-5 jaar) vrij te stellen van belastingheffing.
- ⊕ **Kinderbijslag harmoniseren en hoger kindgebonden budget.** Als tegemoetkoming in de kosten krijgen gezinnen voor alle kinderen voortaan hetzelfde bedrag kinderbijslag, ongeacht de leeftijd. Het kindgebonden budget voor

met name het tweede kind en volgende kinderen gaat omhoog. Tegelijkertijd wordt het in 2016 en 2017 flink stijgende budget voor kinderopvangtoeslag beperkt voor het eerste kind in de opvang.

- + **Flexibilisering van arbeidstijden.** De mogelijkheid van flexibilisering van arbeidstijden wordt vergroot door het stimuleren van thuiswerken, daarvoor is deregulering nodig. Daarnaast willen we flexibilisering stimuleren door schooltijdbanen, sociale partners moeten dit in cao's mogelijk maken.
- + Geen sollicitatieplicht voor alleenstaande ouders met kleine kinderen (0-5 jaar).
- + **Mantelzorgregelingen.** Geen kostendelersnorm voor mantelzorgers en een ruimere verlofregeling voor mantelzorgers. Geen belemmeringen om vrije dagen te 'schenken' aan een mantelzorgende collega.
- + **Mantelzorgfonds.** De ChristenUnie stelt werkgevers in staat de overmatige kosten van mantelzorgverlof bij de overheid in rekening te brengen en stelt daartoe een mantelzorgfonds in.
- + **Een coördinerend minister voor Jeugd en Gezin**, die zorgdraagt voor een samenhangend overheidsbeleid voor gezinnen en kinderen.

Sterke gezinnen

Het is hoog tijd om meer aandacht te besteden aan sterke en liefdevolle gezinnen.

De ChristenUnie wil dat stellen met kinderen tools aangereikt krijgen om te kunnen bouwen aan hun relatie en aan het ouderschap. Zo moet de geboortezorg niet alleen gericht zijn op de lichamelijke voorbereiding op de komst van een kindje, maar ook op de mentale voorbereiding. Onderzoek laat zien dat voorlichting en begeleiding positief werken tegen stress in de relatie. Een kind is het beste af als de ouders het samen goed hebben, daarom willen we ouders ondersteunen door ouderschaps cursussen via consultatiebureaus aan te bieden.

In de huidige cultuur zijn de verwachtingen van relaties hoog en tegelijkertijd is trouw in relaties niet vanzelfsprekend. De afgelopen decennia is het aantal echtscheidingen en verbroken relaties fors toegenomen. Voor kinderen is de echtscheiding van hun ouders vaak bijzonder ingrijpend. Steeds meer raken we hiervan doordrongen, zeker als we de verhalen horen over pijnlijke vechtscheidingen.

Inzet op ondersteuning bij relatieproblemen is nodig omdat daarmee kinderen in hun kwetsbare positie worden beschermd en veel relatieleed voor ouders wordt voorkomen.

De stap om in relatietherapie te gaan is voor veel stellen groot. De kosten van relatietherapie mogen daarbij geen belemmering zijn, de ChristenUnie wil daarom de therapie gaan vergoeden vanuit het basispakket.

- + **Meer aandacht in de prenatale voorlichting voor psychosociale aspecten** en veranderingen in de relatie als gevolg van het vader- en moederschap;
- + **Ouderschaps cursussen** moeten laagdrempelig beschikbaar zijn;
- + **Het vergoeden van relatietherapie** vanuit het basispakket van de zorgverzekering;

- Multi-probleemgezinnen zijn gebaat bij een **integrale aanpak** waarin betrokken hulpverleningsinstanties nauw samenwerken en daarbij is de aanpak van **één gezin, één plan, één regisseur** belangrijk.

Effectieve ondersteuning

Door de jeugdzorg te decentraliseren heeft het Rijk het vertrouwen uitgesproken in gemeenten dat zij samen met de jeugdzorgaanbieders de jeugdhulp kunnen organiseren. In eerste instantie is ingezet op zorgcontinuïteit. Om de transformatie naar de bedoeling te laten slagen zal er verder ingezet gaan worden op preventie en vroegsignalering, zodat kinderen eerder worden geholpen en verergering van klachten wordt voorkomen. Want ouders en kinderen zijn erbij gebaat als op het *juiste* moment de *juiste* zorg beschikbaar is. Zo licht of zo zwaar als nodig is.

De individualisering is doorgeslagen, er worden in onze samenleving hoge eisen aan kinderen en jongeren gesteld. Als een kind daar niet aan kan voldoen, leidt dat te vaak tot medicalisering. Kinderen al jong belasten met een diagnose is niet altijd in het belang van het kind. Onnodige medicalisering moet worden voorkomen. In het hulpverleningstraject willen we de eigen kracht en de netwerken van gezinnen inzetten en versterken. Jeugdhulp moet beschikbaar zijn voor alle kinderen en ouders die ondersteuning nodig hebben.

Om snel hulp te kunnen aanbieden is het belangrijk om de zorg dicht bij school te organiseren. Dit kan door het onderwijs te betrekken bij de inkoop van de jeugdzorg door de gemeente. Het is ongewenst om leraren met steeds meer zorgtaken te belasten. Zij horen zich primair bezig te houden met het onderwijs. Door expertise in de school te halen kunnen leerkrachten eenvoudig zorg erbij halen, zo wordt ingezet op preventie en wordt voorkomen dat op termijn doorstroming naar duurdere en zwaardere vormen van zorg nodig is. Tegelijkertijd ontlast het de leerkracht die met zijn of haar zorgen over een kind terecht kan bij een professional, die de zorg overneemt.

Als kinderen (tijdelijk) niet thuis kunnen wonen vervullen pleegouders en gezinshuizen een belangrijke rol, ze bieden kinderen een gezin waar ze zich veilig kunnen voelen, waar ze liefde en aandacht krijgen en waar ze gewoon kind kunnen zijn. In sommige gevallen biedt pleegzorg en een gezinshuis geen oplossing. Via een rechterlijke uitspraak worden kinderen in ernstige probleemsituaties onder toezicht gesteld en uit huis geplaatst. De voogdij voor deze kinderen wordt neergelegd bij de instelling die deze kinderen opvangt. De voogdijregel zorgt er vervolgens voor dat niet de gemeente waar de kinderen vandaan komen maar de gemeente waar deze instellingen zich bevinden de zorg moet vergoeden. Dit betekent dat enkele gemeenten waar deze gespecialiseerde instellingen zich bevinden de dure zorg voor kinderen uit andere gemeenten betalen en grote tekorten hebben op hun jeugdzorgbudget. Het voogdijbeginsel moet daarom aansluiten bij het woonplaatsbeginsel. De gemeente waar een kind vandaan komt, betaalt voor de zorg.

Kindermishandeling is een groot probleem en komt te vaak voor. Kinderen hebben het recht om veilig te zijn, om beschermd te worden tegen kindermishandeling. De gevolgen van mishandeling kunnen groot zijn. Daarom is het belangrijk dat er extra wordt ingezet op het voorkomen en stoppen van kindermishandeling.

- + De krachten te bundelen van zorgprofessionals en politici om de eerste 1001 kritieke dagen van een kind zo goed mogelijk te laten verlopen.
- + Een nationaal programma om kindermishandeling tegen te gaan.
Met een uitgekende **campagne** waarbij alle kinderen en volwassenen voorlichting krijgen over waar ze terecht kunnen voor advies en hulp. Duidelijke afspraken met scholen, kinderopvang en zorginstellingen om kindermishandeling te melden en te bestrijden;
- + Het stimuleren en bevorderen van psychische gezondheid bij kinderen en ouders, extra inzet op het voorkomen van depressies en suicide onder jongeren;
- + **Het krachtig tegengaan van verslavingen onder jongeren**, zoals alcohol-, drugs-, game- en gokverslaving;
- + Een goede verbinding tussen onderwijs en zorg zodat kinderen snel geholpen worden;
- + Voorlichting geven aan kinderen over gezonde relaties;
- + **Voorlichting over digiveiligheid op scholen en aan ouders**. Kinderen bewust en veilig leren omgaan met internet en sociale media;
- + Extra inzet op initiatieven waarin ouders andere ouders ondersteunen, sprekende voorbeelden zijn Home-Start en de Family Factory.

Home-Start

Elk gezin maakt wel eens een periode mee waarin het niet zo goed gaat. Meestal kunnen gezinnen hun problemen zelf oplossen. Maar soms hebben gezinnen behoefte aan een luisterend oor of ondersteuning bij de opvoeding, of een helpende hand bij het oplossen van praktische problemen. Home-Start ondersteunt deze gezinnen, vanuit de overtuiging dat als je jonge kinderen wilt steunen, je hun ouders moet steunen.

Onderwijs

Het onderwijs dat je geeft, is bepalend voor het land dat je bouwt. Onderwijs biedt kansen en perspectief. Nederland heeft dankzij de onderwijsvrijheid een wereldwijd uniek en sterk onderwijssysteem, met een grote diversiteit aan scholen. Ouders kunnen kiezen voor het onderwijs dat aansluit bij de opvoeding en levensovertuiging. De ChristenUnie staat pal voor de vrijheid van onderwijs.

Ieder kind is anders, gemiddelde kinderen bestaan niet. Iedereen heeft het recht om zijn of haar talenten te ontwikkelen: of je nu goed bent in taal en rekenen of juist met je handen. Of je nu veel of weinig beperkingen hebt. De ChristenUnie wil investeren in de toekomst van onze kinderen en kleinkinderen.

Gelijke kansen

Het onderwijs moet eerlijke kansen bieden voor iedereen. Het is onacceptabel dat kinderen die achterstanden hebben of uit kansarme milieus komen minder onderwijskansen hebben dan hun leeftijdgenoten. Kinderen met een beperking horen de zorg en begeleiding te krijgen die ze nodig hebben. Studenten die geen rijke ouders hebben mogen geen financiële drempel ervaren om door te studeren. Het leenstelsel zorgt echter voor een stapeling van schulden onder jongeren.

Het onderwijs is niet goed ingericht op praktische vaardigheden. Scholen die zich richten op praktische vaardigheden worden onterecht gezien als 'lager'. Maar excellent onderwijs gaat niet alleen om rekenen en taal. Jongeren met 'gouden handjes', zoals technici en andere vakmensen, zijn hard nodig op de arbeidsmarkt.

Samen werken we aan het beste onderwijs

Een school is geen leerfabriek, maar een waardengemeenschap met brede en maatschappelijke vorming. Leraren en schoolleiders zetten zich in nauwe samenwerking met ouders met hart en ziel in voor de vorming en ontwikkeling van onze kinderen. Zij bereiden hen voor op deelname in de samenleving en op de arbeidsmarkt. Het onderwijs heeft daarvoor vertrouwen en rust nodig. De ChristenUnie wil minder regels en meer ruimte voor scholen. Minder nadruk op 'rendement', meer ruimte voor ontplooiing en brede vorming. De ChristenUnie trekt extra geld uit voor onderwijs. Wij geven scholen extra middelen voor professionele ontwikkeling binnen onderwijsteams. Wij investeren in scholen in krimpregio's, zodat overal in Nederland een goed en divers scholenaanbod is. Wij investeren in hoogwaardige kennis en kundige vakmensen, om te werken aan een toekomstbestendige economie in een steeds complexere wereld.

Onderwijsvrijheid

- + **Keuzevrijheid in heel Nederland.** Ouders moeten in heel Nederland kunnen kiezen voor scholen met een sterke identiteit, zoals christelijke scholen. De ChristenUnie is tegen het afschaffen van de levensbeschouwelijke richtingen in het onderwijs. We verlagen de stichtingsnormen en opheffingsnormen zodat er ruimte is voor het stichten van nieuwe scholen en het openhouden van scholen met een sterke identiteit.
- + **Alle scholen 'bijzonder'.** Scholen zijn niet van de overheid, maar van de samenleving. Ouderbetrokkenheid wordt versterkt, de invloed van de overheid wordt juist kleiner. De Inspectie bewaakt de ondergrens (deugdelijkheid), de inrichting van het onderwijs is aan de schoolgemeenschap op basis van een gezamenlijk gedragen identiteit en visie.
- + **Minder regeldruk en verantwoording.** We nemen afscheid van de doorgeslagen focus op toetsen, resultaten, meetbare output en cognitieve kennis vanuit de overheid en de Inspectie. De eindtoets in het basisonderwijs is hooguit een didactisch hulpmiddel voor de leerkracht.

Leraren en schoolleiders

- + **Ruimte en ontwikkeling.** Leraren en schoolleiders hebben de sleutelrol in het opleiden van leerlingen en studenten. Goed leiderschap met oog voor identiteit, weerbaarheid en diversiteit van het onderwijsteam is cruciaal. Wij investeren in ruimte en ontwikkeling voor leraren en schoolleiders. Onderwijsteams worden sterker door bijscholing, coaching en begeleiding, in het bijzonder voor startende leerkrachten.
- + **Meer meesters** en leerkrachten uit minderheidsgroepen in het basisonderwijs. De pabo wordt beter ingericht voor vrouwen én mannen, door een grotere diversiteit en vrijheid in lesmethodes en onderwijspedagogiek.
- + **Zijnstroom** wordt bevorderd, om meer mensen met praktijkervaring voor de klas te krijgen.

Passend onderwijs

- + **Inclusief en passend onderwijs.** Ieder kind heeft het recht om mee te doen. Er komt meer ruimte voor maatwerk voor kinderen met een beperking of chronische ziekte, bijvoorbeeld om lestijden aan te passen.
- + **Speciaal onderwijs blijft nodig.** Budgetten en regelingen in onderwijs en zorg worden eenvoudiger, bijvoorbeeld voor leerlingen met een (ernstige) meervoudige beperking.
- + **Zorgbudget direct via scholen.** Schoolbesturen zijn verantwoordelijk voor een passende plek voor iedere leerling. Daarom worden de zorgbudgetten directer ingezet op school.
- + **Geen financiële verevening** binnen passend onderwijs van de regio naar de Randstad.

Basisonderwijs en voortgezet onderwijs

- + **Scholen in krimpregio's.** Wij investeren in de kwaliteit van onderwijs in krimpregio's. Van scholen wordt verwacht dat zij samen zoeken naar toekomstbestendige oplossingen, maar de vrijheid voor eigen keuzes blijft overeind.
- + **Achterstanden bestrijden voor gelijke kansen.** Wij investeren in onderwijs aan leerlingen uit kansarme milieus en vluchtelingenkinderen. Het is belangrijk dat kinderen de Nederlandse taal leren, maar ook leren over onze cultuur, waarden, rechtstaat en democratie.
- + **Uitval voorkomen.** Een goede begeleiding van de overgang naar een volgende school, omdat het risicomomenten zijn voor schooluitval en leerproblemen.
- + **Geen kleutertoets** in het basisonderwijs en geen schoolplicht tot 4 jaar. Scholen worden niet verplicht tot Integrale Kindcentra.
- + **Terugkeer van de maatschappelijke stage,** zodat leerlingen kennis kunnen maken met vrijwilligerswerk en het beroepenveld. De maatschappelijke stage bevordert goed burgerschap en maatschappelijke verantwoordelijkheid.
- + **Praktijkonderwijs** blijft een afzonderlijke en volwaardige schoolsoort. Er komt meer samenwerking en uitwisseling met het mbo. Via deelcertificaten krijgen leerlingen zonder startkwalificatie een erkenning voor opgedane vaardigheden. Docenten worden ingezet als jobcoach en stagebegeleider, zodat jongeren een kans op de arbeidsmarkt krijgen.

Beroepsonderwijs

- + **Een investering in technisch vakmanschap** en ambachtsonderwijs. Het aantal meester-gezelplaatsen wordt uitgebreid. Kostbare arbeidsmarktrelevante vmbo- en mbo-opleidingen krijgen meer bekostiging.
- + **Opleiden voor de arbeidsmarkt,** in afstemming met werkgevers. Arbeidsmarktrelevantie is een belangrijke factor. Ruimte voor persoonlijke ontwikkeling en goed burgerschap blijft daarnaast onmisbaar in het mbo.
- + **Kwaliteit en menselijke maat.** Perverse bekostigingsprikkel in het mbo worden geschrapt, zoals de prestatiebekostiging. Er komt intensievere begeleiding van studenten met achterstanden en een hoge kans op voortijdig schoolverlaten. Door middel van een 'stagepact' worden samen met werkgevers de stagemogelijkheden voor mbo-studenten uitgebreid.
- + **Minder scheiding tussen cognitieve en praktische vaardigheden** in het voortgezet onderwijs en het beroepsonderwijs. Er komen meer mogelijkheden voor uitwisseling van docenten en leerlingen tussen schoolsoorten, zodat bijvoorbeeld een havigist als aanvulling op zijn vakkenpakket ook een praktisch vak uit het beroepsonderwijs kan volgen.

Hoger onderwijs

- + **Basisbeurs voor studenten.** Het leenstelsel wordt weer vervangen door een basisbeurs. Het leenstelsel heeft geleid tot een te hoge financiële drempel tot hoger

onderwijs. Het is bovendien onwenselijk dat jonge mensen na hun studie met een stapeling van schulden de arbeidsmarkt en woningmarkt betreden. Het rentevoordeel op studieleningen wordt verlaagd. De investeringen in het hoger onderwijs die voortkwamen uit de introductie van het leenstelsel, worden niet teruggedraaid.

- + **Minder studieschuld in ruil voor maatschappelijke dienstplicht.** Een bijdrage aan de samenleving tijdens of na je studie wordt beloond met een verlaging van je studieschuld.
- + **De OV-kaart** blijft behouden. Het extra jaar bovenop de nominale opleidingsduur wordt geschrapt.
- + **Minder nadruk op 'rendement'**, meer ruimte voor ontplooiing en brede vorming. De geesteswetenschappen en kleine talen worden beschermd, zeker als het de laatste opleiding betreft.
- + **Minder uitval.** Een warme overgang tussen het voortgezet onderwijs en hoger onderwijs door een studiekeuzecheck.
- + **Een rem op de stijging van het collegegeld.** Het collegegeld voor de tweede studie krijgt weer een wettelijk maximum.

Onderzoek, wetenschap en innovatie

- + **Extra middelen voor wetenschap en onderzoek.** Investerings in wetenschap en onderzoek houden ons land leefbaar, welvarend en concurrerend. Wij willen de matchingsdruk en de lage honoreringspercentages in de tweede geldstroom verzachten, de onderzoekscomponent in de eerste geldstroom versterken en een impuls geven aan multidisciplinair, wereldwijd toonaangevend onderzoek, dat grote maatschappelijke impact beoogt.
- + **De bekostiging van hoger onderwijs wordt meer gekoppeld aan onderzoek.** De ChristenUnie wil minder massastudies en massacolleges en wil de financiering aantrekkelijker maken voor universitair onderwijs dat sterk is verweven met wetenschap. Onderwijs is geen bijzaak, maar een kerntaak. Het praktijkgericht onderzoek aan de 'hbo's krijgt de ruimte om zichzelf verder te profileren en zijn meerwaarde voor het beroepenveld te verankeren.
- + **Behouden en aantrekken van internationale toponderzoekers en topdocenten.** Zo krijgen meer studenten inspirerende en toonaangevende docenten, die in de frontlinie van de wetenschap staan. Hiervoor moet een goede infrastructuur aanwezig zijn.
- + **Bèta en techniek weer in de lift,** door versterking van de onderzoeksinfrastructuur in het hoger onderwijs en uitbreiding van de capaciteit van exacte en technische studies.
- + **De Nationale Wetenschapsagenda** wordt verder ontwikkeld, waarbij maatschappelijke uitdagingen centraal staan. Bijvoorbeeld op het gebied van zorg, veiligheid, energie, duurzaamheid en voedsel. De belangrijkste routes in de Wetenschapsagenda, zoals Smart Industry en Circulaire Economie, krijgen een versnelling.

Leven Lang Ontwikkelen

- **Scholingsbeurs voor werkenden** die een beroepsopleiding hebben gevolgd. De scholingskansen van mensen met een vmbo- of mbo-diploma worden meer gelijkgetrokken met hogeropgeleiden. Bovendien zorgt een scholingsbeurs voor een betere ontwikkeling en betere kansen op de arbeidsmarkt, onder meer voor 50-plussers.

Community School Delft

Het grootste deel van de leerlingen van de christelijke basisschool De Horizon in Delft groeit op in de aandachtsbuurten van de wijk Buitenhof. Bekende problemen in de wijk zijn het lage taal- en opleidingsniveau, het gebrek aan perspectief op werk, het ontbreken van rolmodellen en weinig bekendheid met sociale voorzieningen. Basisschool De Horizon is sinds kort een 'Community School'. De school werkt nauw samen met de buurt: familie, wijkwerk en jeugdgezondheidszorg. Het doel is om kinderen én ouders maximale kansen voor ontwikkeling te bieden.

Regionale samenwerking vmbo en bedrijfsleven

Ruim 100 bedrijven hebben zich via een stichting verbonden aan het Schoonhovens College, omdat zij het belangrijk vinden dat er samenwerking is tussen onderwijs en bedrijfsleven. Deze stichting biedt ondersteuning bij verschillende schoolactiviteiten, zoals open dagen, buitenschools leren en excursies. Door te investeren in een goede aansluiting tussen onderwijsleeromgeving en de beroepspraktijk sluit het onderwijs goed aan op de praktijksituatie in het bedrijfsleven.

Zorg met een hart

De mens is geschapen naar Gods beeld en ontvangt het leven uit Zijn hand. De waarde van het menselijk leven hangt niet af van prestaties, gezondheid, seksuele geaardheid, afkomst, leeftijd, gewenstheid of geluk. Al het leven, in gaafheid en gebrokenheid, verdient het om tot ontplooiing te komen, om te worden beschermd en om zorg te ontvangen als dat nodig is. Vanaf het ontstaan van het leven tot aan het sterven.

Een goede gezondheid is waardevol voor mensen en voor de samenleving. Gelukkig leven we in een land waar de zorg goed geregeld is. Door de gezondheidszorg is de levensverwachting gestegen en ervaren mensen meer kwaliteit van leven. Onze gezondheidszorg is grotendeels collectief gefinancierd op basis van solidariteit. De zorgkosten nemen echter toe als gevolg van technologische ontwikkelingen en een groeiend zorggebruik van mensen. Dit roept de vraag op of we als samenleving bereid zijn om nog meer te betalen voor een nog betere gezondheid en zo ja, hoe we dat doen. **De ChristenUnie vindt het belangrijk dat onze zorg toegankelijk en betaalbaar is, gebaseerd op solidariteit naar elkaar en volgende generaties.**

De zorg is van de samenleving, van de mensen die zorg nodig hebben en ook van de mensen die zorg bieden aan een medemens, als mantelzorger of als zorgprofessional.

De ChristenUnie wil meer samenleving in de zorg en meer zorg en ondersteuning rondom mensen. Daarom is het goed dat gemeenten met de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) meer taken hebben gekregen. De gemeente staat immers het dichtst bij haar bewoners, weet wat nodig is en organiseert een samenhangend zorg- en ondersteuningsaanbod. Ook wordt een beroep gedaan op de eigen verantwoordelijkheid en het sociale netwerk van burgers om waar mogelijk voor elkaar te zorgen. Voor wie dat financieel of praktisch niet mogelijk is, zorgt de overheid ervoor dat passende zorg en ondersteuning beschikbaar zijn. Waar grote zorginstellingen het voor het zeggen hebben, kan de menselijke maat uit het oog verloren worden. De ChristenUnie wil af van bureaucratie en geïnstitutionaliseerde zorg en plaatst daartegenover mensgerichte zorg.

Zorg dicht bij mensen

Afgelopen jaren hebben gemeenten meer verantwoordelijkheid gekregen in de zorg en ondersteuning thuis. Grote veranderingen hebben tijd nodig – zeker een aantal jaren – en die tijd willen we nemen. Gemeenten werken hard aan het organiseren van een breed hulpaanbod voor hun burgers. Administratieve processen zijn nog niet overal goed op orde, waardoor mooie initiatieven zoals zorgboerderijen en logeerhuizen dreigen te moeten sluiten. Het aantal verwarde personen op straat neemt toe, doordat er te rigoureuus bezuinigd is op GGZ-bedden,

problemen niet tijdig herkend worden en hulp uitblijft. De ChristenUnie wil bijsturen waar nodig.

- + Gemeenten kopen zorg in op basis van **prijs én kwaliteit**. Zij zorgen voor een samenhangend zorgaanbod, zonder schotten tussen zorg en participatie en met oog voor **identiteitsgebonden zorg en keuzevrijheid**. Landelijk werkende organisaties zoals het Joods Maatschappelijk Werk worden ondersteund in een periode van transitie.
- + Gemeenten sluiten zich aan bij **administratieve standaarden** om papieren rompslomp tegen te gaan.
- + In iedere regio of gemeente wordt **een ombudsfunctie** georganiseerd, die kan bemiddelen tussen cliënten en gemeenten. Onnodige juridisering wordt tegengegaan.
- + Zorgverzekeraars kopen voldoende wijkverpleegkundige zorg in, zodat wijkverpleegkundigen samen met huisartsen de spil in het zorgnetwerk in de buurt vormen.
- + We investeren in **beschermd wonen** en in de zorg voor mensen met **GGZ-problematiek** die thuis wonen: 24/7 ambulante psychische zorg in de wijk, inloophuizen en time-out voorzieningen voor kortdurende opname. Op deze manier werken we aan een aanpak waarin de kracht van de gemeenschap meer centraal staat.
- + **Dagbesteding en respijtzorg** zijn belangrijk om overbelasting van mantelzorgers te voorkomen.
- + Er komt **geen kostendelersnorm** voor mantelzorgers ('mantelzorgboete').
- + We willen de **stapeling van eigen bijdragen** in de zorg tegengaan, om de groei van zorgkosten voor in het bijzonder chronisch zieken en gehandicapten te begrenzen.
- + Vrijwilligers kunnen een **gratis Verklaring Omtrent Gedrag (VOG)** verkrijgen.
- + Landelijk werkende vrijwilligersorganisaties zoals Stichting Present en de Zonnebloem krijgen de kans om door het gehele land **vrijwilligersnetwerken** te verstevigen of op te bouwen. Zij behouden hun subsidies hiervoor.

Waardig en waardevol oud worden

Eenzaamheid is een groot probleem in onze samenleving. Vooral onder ouderen komt veel eenzaamheid voor. Eenzaamheid kun je niet met geld bestrijden, in ieder geval niet alleen met geld. Daar is meer voor nodig. Het organiseren van zorg en ondersteuning dicht bij mensen biedt meer mogelijkheden om eenzaamheid te signaleren. Van mensen wordt verwacht dat zij zich voorbereiden op hun ouderdom.

Verpleeghuiszorg gaat veelal over zorg aan het einde van een mensenleven. Een periode in het leven waarin niet meer de mogelijkheden, maar de beperkingen overheersen. Die situaties zijn niet altijd te voorkomen, maar onze ouderen, onze vaders en moeders, blijven hoe dan ook onze geliefden. Zij mogen aanspraak maken op goede zorg, op respect en op oog voor

hun waardigheid, zeker in hun laatste levensjaren. Iedere dag weer wordt met hart en ziel gewerkt door duizenden medewerkers in de verpleeghuiszorg om mensen in de laatste jaren van hun leven goede zorg en een fijne woonomgeving te bieden. De zorg in verpleeghuizen kan verder verbeteren door deze zorgprofessionals vertrouwen terug te geven. Samen met cliënten en mantelzorgers bepalen zij wat de beste zorg is.

De ChristenUnie wil de ouderenzorg in verpleeghuizen normaliseren.

Een verpleeghuis moet als thuis zijn, waarbij ouderen en hun naasten zoveel mogelijk regie over hun zorg houden. Dit betekent dat we de wetgeving voor zorg voor mensen thuis en in verpleeghuizen zoveel mogelijk op elkaar laten aansluiten. Mensen wonen immers niet in wetten, maar worden wel door wetten gedwongen hun zorg op een bepaalde manier te organiseren. Door het scheiden van wonen en zorg en door behandelingen (bijvoorbeeld fysiotherapie) die niet specifiek met verpleeghuiszorg samenhangen onder de Zorgverzekeringswet te brengen, krijgen mensen betere zorg, ontstaan lokaal netwerken van zorgprofessionals en worden de kosten beheersbaar, waarbij de eigen bijdrage mogelijk zelfs omlaag kan.

Opella

De ChristenUnie wil de zorg in verpleeghuizen normaliseren, zodat ouderen zo lang mogelijk zo normaal mogelijk kunnen leven. Opella in de regio Ede is een goed voorbeeld daarvan. Opella biedt zorg, welzijn en wonen en betekent 'kleine dienst'. Het is een grote zorginstelling die toch kleinschalig en dicht bij mensen is georganiseerd is. Bij Opella gaat het niet alleen over lichamelijke en psychische zorg, maar ook over geestelijke zorg en persoonlijke aandacht. Zorgmedewerkers bepalen samen met de klant welke zorg of welk soort ondersteuning nodig is. Daarbij gaat de deskundigheid van de zorgmedewerkers en de wens van de klant voor. Mantelzorgers en vrijwilligers helpen op natuurlijke wijze mee bij het geven van zorg en aandacht. Opella heeft niet alleen een cliëntenraad voor zeggenschap. Er zijn 'thuisraden', waarbinnen klanten samen met medewerkers en mantelzorgers afspraken maken over de dagelijkse zorg. Er wordt gewerkt met moderne zorgtechnieken, zoals tablets, en onderzocht wordt of de zorgrobot Zora meerwaarde biedt, niet in plaats van maar als aanvulling op persoonlijk contact. Waar elders instellingen in dorpen verdwijnen, heeft Opella juist een nieuwe locatie geopend in Harskamp.

- ⊕ **Samenhangend netwerk van zorg.** De algemene behandelingen aan mensen in verpleeghuizen (bijvoorbeeld fysiotherapie) worden onder de Zorgverzekeringswet gebracht, zodat lokaal een samenhangend netwerk van zorgaanbieders ontstaat.
- ⊕ **Geen zorggeld naar stenen.** Op termijn wordt in de ouderenzorg scheiden van wonen en zorg doorgevoerd. Specifieke groepen (bijvoorbeeld als een partner nog thuis woont) worden hiervoor gecompenseerd.
- ⊕ Er komen **meer casemanagers dementie**, om mensen met dementie en hun naasten te begeleiden tijdens het ziekteproces. Zorgverzekeraars houden bij hun inkoopbeleid rekening met de zorgstandaard dementie.
- ⊕ **Geestelijke verzorging** blijft een essentieel onderdeel van verpleeghuiszorg en zorgnetwerken.
- ⊕ **Het sluiten van verzorgingshuizen op het platteland wordt zoveel mogelijk voorkomen.** Behoud van tehuizen is belangrijk voor behoud van sociale netwerken en ook voor de leefbaarheid
- ⊕ Mensen moeten kunnen **sterven op de plek die zij wensen**, of dat nu in een ziekenhuis of verpleeghuis, in een hospice of thuis is.
- ⊕ **De financiering van hospices en palliatieve zorg wordt deugdelijk geregeld.** De deskundigheid op het gebied van palliatieve zorg wordt verder verbeterd. Geestelijke zorg is een onmisbaar onderdeel van palliatieve zorg.

Inclusieve samenleving: investeren voor mensen met een beperking

De ChristenUnie staat pal voor een inclusieve samenleving. Een samenleving waarin iedereen er mag zijn, ongeacht talenten of beperkingen. We zijn daarom erg blij met de ratificatie van het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap. Veel zaken zijn lastig te regelen voor mensen met een handicap. Onderwijs, werk, uitgaan, verhuizen, internet en openbaar vervoer zijn niet vanzelfsprekend. Dit geldt niet alleen voor de groep met zwaardere vormen van een lichamelijke, geestelijke of zintuiglijke beperking, maar bijvoorbeeld ook voor de groep mensen met een licht verstandelijke beperking. Voor hen wordt de samenleving sluipenderwijs steeds ingewikkelder. Met de ratificatie is de integratie van mensen met een beperking in onze samenleving echter niet af. Nu komt het erop aan dat onze samenleving écht inclusief wordt. Dat gaat over veel meer dan goede zorg en toegankelijkheid. Mee kunnen doen moet voor iedereen gewoon kunnen zijn.

Zorgboerderij Het Paradijs

De ChristenUnie wil zorg dicht bij mensen organiseren en steunt daarom kleinschalige wooninitiatieven en zorgboerderijen. Zorgboerderij 't Paradijs in Barneveld is een prachtig gelegen biologisch zorg-landbouwbedrijf. De agrarische tak bestaat uit groenten en fruit, varkens, brandrode runderen en leghennen. De boerderij ontvangt en begeleidt ouderen met dementie, kinderen met autisme en volwassenen met een psychische beperking. De boerderij biedt rust en ruimte, tegelijkertijd is het werken met planten en dieren stimulerend en zet het mensen in beweging. De zorgvisie benadrukt de gezonde kant van mensen en het accent ligt op dat wat mensen kunnen en kunnen leren en niet op wat ze niet (meer) kunnen. Minder administratieve rompslomp en meer vertrouwen in de zorgmedewerkers zorgen ervoor dat de zorg kleinschalig kan blijven, en daarmee divers en persoonlijk. De zorg wordt vormgegeven door deskundig personeel samen met mantelzorgers en vrijwilligers. Als sociale onderneming heeft de boerderij als doel het maatschappelijk belang te dienen. Kwaliteit van zorg wordt bepaald door de tevredenheid van cliënten en hun naasten. Zorgboerderijen bieden vanouds zorg die de mens centraal stelt en verdienen daarvoor een pluim.

In Nederland zijn ongeveer 10.000 mensen met een ernstige meervoudige beperking (EMB). Velen van hen ontvangen zorg en verblijf. De ChristenUnie vindt het belangrijk dat kinderen met een zeer ernstige beperking thuis op kunnen groeien, samen met eventuele broertjes of zusjes. Dit is vaak niet gemakkelijk. Niet omdat de zorgvraag te zwaar is, maar omdat er zoveel schotten en wirwar in wet- en regelgeving zijn waar ouders zich doorheen moeten worstelen. De ChristenUnie wil dat deze ouders zoveel mogelijk ontzorgd worden door in alle zorgwetten toegankelijke cliëntondersteuning te organiseren. Dit vraagt een meedenkende overheid, die begrijpt dat kinderen integrale zorg én ontwikkeling nodig hebben. Op een door de ouders te bepalen moment moet voor hen een passende plek in een instelling beschikbaar zijn, zoals een kleinschalig wooninitiatief.

- + De overheid zorgt ervoor dat **websites en belangrijke momenten in het publieke debat** (bijvoorbeeld vragenuur en persconferentie minister-president) **toegankelijk** zijn voor mensen met een beperking.
- + Publieke gebouwen behoren toegankelijk te zijn.
- + Gemeenten gaan aan de slag met het ontwikkelen én uitvoeren van een lokale inclusie-agenda.
- + Er komt een **agenda voor verbetering van de kwaliteit van de gehandicaptenzorg**. We investeren in de kwaliteit en beschikbaarheid van voorzieningen en in het personeel.
- + **Kinderen met een (verstandelijke) beperking** krijgen zoveel mogelijk een plek in het passend onderwijs. Ook kinderen met een zeer ernstige beperking (meervoudig

complex gehandicapt) willen leren. Er komt een maatwerkprofiel in de zorg met bijbehorend budget waaruit zorg én ontwikkeling dan wel onderwijs betaald worden.

- ⊕ **Thomashuizen** en vergelijkbare kleinschalige initiatieven passen niet altijd in wettelijke systemen en verdienen daarom bijzondere aandacht.

Markt en mens: herstel van balans

De ChristenUnie wil investeren in samenhangende zorg die de patiënt zowel lichamelijk, psychologisch, sociaal als zingevend beschouwt. Dit begint met een sterke eerstelijns: huisartsen, wijkverpleegkundigen, apothekers, fysiotherapeuten, diëtisten, diagnostiek, verloskundigen, psychologen en ergotherapeuten. Door de eerstelijns te versterken wordt voorkomen dat er onnodig een beroep wordt gedaan op de (duurdere) tweedelijns zorg.

De tweedelijns curatieve zorg staat voor een periode van transitie: van aanbodgedreven, door artsen bepaalde zorg naar vraaggestuurde, door patiënten geregisseerde gezondheid. Het is zeer waarschijnlijk dat 10-20% van de huidige bedden capaciteit in ziekenhuizen over 10 jaar overbodig is. Er zal een omslag plaatsvinden naar monitoring, diagnose en gegevensbeheer door de patiënt thuis (e-health), vroegtijdige consulten en lichte interventies in de eerstelijns, regionale klinieken en ziekenhuizen voor eenvoudige en planbare ingrepen en een concentratie van de meer complexe zorg bij een kleiner aantal gespecialiseerde ziekenhuizen. Dit zal bijdragen aan de kwaliteit van de zorg en uiteindelijk ook aan de betaalbaarheid.

De ChristenUnie wil **minder marktwerking en meer zeggenschap**. De positie van een aantal zorgverzekeraars is te dominant. De verhoudingen tussen zorgverzekeraars, zorgverleners en verzekerden zijn uit balans. Zorgverzekeraars moeten zorg van goede kwaliteit inkopen op basis van een acceptabele prijs. Door een selectief inkoopbeleid zijn zij in staat om de groei in de stijging van zorgkosten af te remmen. Verzekerden hebben echter geen zicht, laat staan invloed op de kwaliteitscriteria die zorgverzekeraars hanteren bij het inkopen van zorg. Zorgverleners ervaren dat zij moeten 'tekenen bij het kruisje'.

Voor de ChristenUnie is solidariteit binnen ons stelsel van groot belang. Iedereen is verplicht verzekerd en gezonde mensen betalen mee aan de zorgkosten voor zieke mensen. Stijgende zorgkosten en betaalbaarheid van zorg zetten deze solidariteit onder druk. Daarnaast zien we dat het eigen risico jaarlijks stijgt en vooral chronisch zieken en gehandicapten zijn daar de dupe van. Een te hoog eigen risico leidt bovendien tot zorgmijden.

De ChristenUnie wil daarom het huidige stelsel van publieke waarborgen met private uitvoerders (zorgaanbieders en zorgverzekeraars) verbeteren. Een stelselwijziging kost veel geld en leidt tot onnodige onrust in de zorg na alle recente veranderingen in het stelsel. Het komt er nu op aan het stelsel echt te laten werken voor mensen.

- ⊕ Er komt een nader te bepalen **maximale omvang voor zorgverzekeraars**, met invloed van **sterke ledenraden** (zie onder 'zeggenschap'). Op die manier krijgen verzekerden invloed op het beleid van hun zorgverzekeraar. Zorgverzekeraars zijn te groot geworden om daadwerkelijk als coöperatie te kunnen functioneren.
- ⊕ Met 1400 keuzemogelijkheden voor een polis is het moeilijk kiezen, waarbij soms ook sprake is van schijnkeuzes. **Daarom wordt het aantal polissen flink uitgedund.** Zorgverzekeraars brengen het aantal merken ('labels') terug en **de budgetpolis wordt afgeschaft**. De natura- en restitutiepolis blijven bestaan.
- ⊕ Zorgverzekeraars hebben een **zorgplicht** voor hun verzekerden. Risicoselectie, waarbij bepaalde groepen worden uitgesloten of wordt geselecteerd op hogeropgeleiden, past daar niet bij.
- ⊕ Verzekerden krijgen objectieve informatie over het aanbod, zowel wat betreft prijs als inhoud, van zorgverzekeraars. Het wordt mogelijk om een polis meerjarig af te sluiten.
- ⊕ **Het verplichte eigen risico wordt aanzienlijk verlaagd.** Het eigen risico is te hoog geworden, waardoor mensen zorg mijden en chronisch zieken en gehandicapten ieder jaar weer hogere zorgkosten hebben.
- ⊕ De zorgtoeslag, de **compensatie van het eigen risico** via de gemeente en een **collectieve zorgverzekering voor minima** (via de gemeente) blijven bestaan.
- ⊕ De afspraken over vermindering van bureaucratie uit 'Het roer gaat om' in de huisartsenzorg worden geïmplementeerd in de hele eerstelijns, zodat zorgverleners en zorgverzekeraars meer gelijkwaardige partners worden en administratieve lasten worden tegengegaan.
- ⊕ Ziekenhuisbehandelingen worden waar mogelijk overgeheveld naar de eerstelijns zorg en **specialisten gaan in loondienst**. Medisch specialisten vallen voortaan ook onder de Wet normering topinkomens
- ⊕ Ook in de regio's blijft **eerstelijns en anderhalvelijns zorg dichtbij** beschikbaar, voor algemeen voorkomende behandelingen.
- ⊕ **Winstuitkeringen passen niet in de zorg.** Geld dat in de zorg wordt verdiend, blijft in de zorg.
- ⊕ Het eigen risico bij de apotheker voor zorgprestaties (voorlichting) wordt afgeschaft.

Zeggenschap in de zorg

De meeste mensen zijn uitstekend in staat om zelf beslissingen te nemen over hun leven, ook als zij leven met een beperking. Deze autonomie is een groot goed. Dat betekent niet dat mensen alles zelf hoeven te doen. Wel dat mensen zelf beslissen over hoe zij invulling geven aan hun afhankelijkheid. We willen dat in de zorg 'met' mensen in plaats van 'over' mensen wordt gesproken. Daarom is het belangrijk dat de positie van cliëntenraden en patiëntenorganisaties wordt versterkt. Daarom is het belangrijk dat zorgverzekeraars weer gaan functioneren als coöperaties. Daarom is het belangrijk dat het persoonsgebonden budget (PGB) in alle zorgwetten is verankerd, zodat mensen de zorg en ondersteuning kunnen afstemmen op hun persoonlijke situatie. Niet iedereen is zelfredzaam. De overheid zal daar

haar beleid op moeten afstemmen. Zorgprofessionals verdienen meer zeggenschap over de zorg die zij leveren.

Dit is waar de ChristenUnie zich de komende jaren voor wil inzetten:

- + Burgers zijn in beginsel zelf verantwoordelijk voor hun gezondheid en een verantwoord gebruik van zorg(gelden). Vanuit die verantwoordelijkheid krijgen burgers meer zeggenschap en regie over hun zorg.
- + **Zorgverzekeraars worden meer coöperatief.** Dit betekent dat verzekerden zeggenschap hebben over het (inkoop)beleid van hun zorgverzekeraar en dat zorgverzekeraars zich meer opstellen ten dienste van hun verzekerden. Selectieve inkoop richt zich op prijs én kwaliteit van zorg.
- + Het **PGB is in alle zorgwetten verankerd en moet toegankelijk, flexibel en toereikend zijn** om passende zorg in te kopen. Alleen dan is het een instrument voor mensen om regie te hebben over hun zorg. In de Wet langdurige zorg ontwikkelt het PGB voor instellingszorg zich in stappen tot een persoonsvolgend budget.
- + De positie van cliëntenraden in instellingszorg wordt versterkt.
- + **Patiëntenorganisaties** vervullen een belangrijke rol in het lotgenotencontact. Hun taken worden uitgebreid met het ondersteunen van zelfzorg. Zorgverzekeraars stellen hiervoor middelen beschikbaar.

Preventie

Gezondheid is van invloed op schoolprestaties, arbeidsproductiviteit en maatschappelijke participatie. Een gezonde levensstijl is eerst en vooral een verantwoordelijkheid van mensen zelf, maar gaat ook de maatschappij aan. Door te investeren in preventie, zorgen we ervoor dat mensen (langer) gezond blijven. Bovendien houden we hierdoor de toekomstige zorgkosten lager. We willen dat onze jongeren gezond en vrij van verslaving opgroeien. Het aantal leefstijlgerelateerde aandoeningen, zoals overgewicht en diabetes, neemt toe. Naar verwachting heeft in 2025 1 op de 5 Nederlanders te kampen met ernstig overgewicht. De tijd van vrijblijvende afspraken is daarom nu voorbij. We willen geen sluipsuikers in onze voeding. Mensen moeten met eerlijke informatie op het etiket een keuze kunnen maken. We willen voeding integraal onderdeel maken van goede zorg.

- + **Er komt een preventiefonds waaraan alle zorgverzekeraars bijdragen.** In de zorgverzekeringswet komt een betaaltitel voor preventie. Zorgverzekeraars werken samen met gemeenten aan preventie.
- + **Health checks** kunnen tot ongerustheid en onnodige zorgvraag van mensen leiden. Daarom worden deze alleen toegelaten als kwaliteit en goede informatie van verzekerden gegarandeerd zijn.
- + **Sport** is belangrijk voor onze gezondheid. De ChristenUnie wil sport voor iedereen, in het bijzonder jongeren, toegankelijk maken. Ook gehandicaptensport is belangrijk. Sport helpt om mensen (weer) in beweging te krijgen, te participeren, met anderen

plezier te maken en respectvol met elkaar te leren omgaan. Overheidsgeld wordt daarom ingezet voor de breedtesport en niet voor zaken als betaald voetbal.

- + Wettelijke regeling van een gezondere productsamenstelling (minder vet, zout, suiker).
- + Er komt eerlijke en begrijpelijke productinformatie op het etiket.
- + **Voeding** als integraal onderdeel van goede zorg en van de zorgopleidingen. De richtlijnen en zorgstandaarden worden daarop aangepast.
- + Meer aandacht voor **ondervoeding bij ouderen**, zowel in de thuissituatie als in het ziekenhuis of verpleeghuis.
- + **Het aantal plekken voor verkoop van alcohol en tabak wordt flink ingeperkt.** Tabak wordt alleen verkocht in speciaalzaken. De verkoopleeftijd blijft 18 jaar. Plekken waar jongeren veel komen, zoals scholen, worden rookvrij.
- + We zetten in op **preventie en ontmoediging** van softdrugsgebruik en partydrugs.
- + **Tienerzwangerschappen** worden voorkomen door open en intensieve voorlichting op middelbare scholen en door weerbaarheidstraining.

Medische ethiek

De ethiek van de zorg raakt aan veel levensvragen. Moet iemand met vergevorderde dementie die een heup breekt nog een nieuwe heup krijgen? Wat mag een gewonnen levensjaar kosten? Hoe verhouden preventiebeleid van de overheid en eigen verantwoordelijkheid van mensen zich tot elkaar? Mag iedereen die dat wil een kind krijgen, ook als meerdere keren een kind vanwege falend ouderschap uit huis geplaatst is? Bij deze en andere ingewikkelde vragen willen we de volgende principes altijd meewegen:

- + wordt iemand beter van de behandeling, of wordt iemand beter van niet-behandelen?
- + zijn de kosten voor de behandeling eerlijk tegenover andere mensen die nu en in de toekomst ook een (dure) behandeling nodig hebben?
- + wat wil iemand zelf en waar is iemand zelf voor verantwoordelijk?

De medische wetenschap geeft ons veel goeds. Spina bifida (open ruggetje) kan al in de baarmoeder geopereerd worden. Steeds vaker wordt kanker een chronische aandoening. Er is echter ook een keerzijde, die zich laat samenvatten in de vraag 'moet alles wat kan?'. De komende jaren komen veel dure kankermedicijnen op de markt. Dit is goed nieuws voor patiënten, maar hoe houden we de zorg betaalbaar en bereikbaar voor iedereen? Een andere ontwikkeling is het groeiende aanbod van preconceptionele en prenatale screening. Dit stelt ouders voor indringende ethische vragen, maar heeft ook gevolgen voor onze samenleving. Meer screeningsmogelijkheden zal de acceptatie van anders-zijn in onze samenleving verminderen.

Technologische vernieuwingen zijn waardevol, maar vragen om ethische bezinning. Tegelijkertijd ontnemt een puur technische visie op menselijk leven het zicht op de gegeven aard ervan en negeert datgene wat een mensenleven zinvol maakt: geluk en liefdevolle

relaties. Zorg verlenen bestaat niet louter uit het verrichten van medische handelingen. Daarom willen we niet de techniek centraal stellen en alle medische ingrepen toepassen die beschikbaar zijn, maar ook ruimte geven aan reflectie. Wat willen we bereiken en is dat zinvol? Op het sterfbed kan dit betekenen dat niet wordt overgegaan tot zinloos medisch handelen, maar tot palliatieve zorg en geestelijke bijstand bij het naderend afscheid. Er is liefde voor het leven, maar ook respect voor het sterven.

De ChristenUnie heeft zich altijd verzet tegen de legalisering van abortus. Het is hartverscheurend dat ieder jaar in ons land meer dan 30.000 zwangerschappen (1 op de 7) worden afgebroken. Dit raakt niet alleen het ongeboren leven, maar ook het leven van de moeder (en vader). Verdriet, soms spijt of rouw kunnen zij – soms hun hele leven – meedragen. Het beleid van de overheid moet erop gericht zijn dat het aantal zwangerschapsafbrekingen omlaag gaat. Dit kan door het organiseren van goede counseling door organisaties als Siriz en Fiom, waarbij alternatieven voor een abortus besproken worden, en door het ondersteunen van tienermoeders. **De ChristenUnie wil om te beginnen dat de abortusgrens omlaag gaat, zo ver mogelijk, maar in ieder geval naar maximaal 18 weken.** Het is niet goed als de 20-weeken echo leidt tot abortus vanwege niet-gewenste eigenschappen of -aandoeningen. Laten we een samenleving blijven koesteren waarin er ook ruimte is voor kinderen die weliswaar extra zorg nodig hebben, maar die waardevol zijn.

De ChristenUnie is geen voorstander van de euthanasiewet, waarbij de overheid legitimeert dat artsen een einde maken aan het leven van een medemens. **Euthanasie kunnen wij nooit als normaal medisch handelen beschouwen.** Veel beter is als hulpverleners zich richten op de hulpvraag achter een verzoek tot euthanasie. We willen voorkomen dat mensen het beëindigen van leven als enige uitweg zien voor hun situatie. Situaties waarbij in de kring van naasten mensen elkaar bijstaan bij het beëindigen van hun leven, vindt de ChristenUnie niet wenselijk. De ChristenUnie wil naar onze ouderen omzien en hen de aandacht geven die ze verdienen. Door een pil voor het levenseinde (pil van Drion) kunnen mensen hun gevoel van veiligheid verliezen. Mensen kunnen zich sneller overbodig voelen, krijgen het gevoel – al dan niet bewust vanuit hun omgeving – dat ze er net zo goed niet meer hoeven zijn.

- ⊕ Het huidige wettelijke kader is niet passend voor de snelle ontwikkelingen in **preconceptuele en prenatale screening**. De overheid ontwikkelt hiervoor een **nieuw wettelijk kader** en reflecteert periodiek op ethische vragen naar aanleiding van nieuwe technologische ontwikkelingen.
- ⊕ Het in kaart brengen van het hele DNA-profiel is niet zinvol. Kinderen hebben recht op een open toekomst.
- ⊕ Iets natuurlijk als een **zwangerschap wordt niet onnodig gemedicaliseerd**. We willen niet dat ouders of kinderen eerst de test goed moeten doorstaan voordat ze zwanger of geboren mogen worden. Dragerschapstesten worden alleen toegelaten wanneer sprake is van zeer ernstige erfelijke aandoeningen.

- + **Brede introductie van de NIPT (niet-invasieve prenatale test) past niet bij een Down-vriendelijke samenleving.** Deze komt alleen beschikbaar voor vrouwen in de risicogroep, die uitdrukkelijk hierom verzoeken. Verloskundigen en gynaecologen zorgen voor een goede counseling, waaronder eerlijke voorlichting over leven met syndroom van Down.
- + **De hulp aan onbedoeld zwangere vrouwen wordt verbeterd.** Huisartsen en verloskundigen worden beter toegerust op counseling en weten waar zij vrouwen naartoe kunnen verwijzen. Iedere onbedoeld zwangere vrouw krijgt goede, onafhankelijke counseling, waarbij in ieder geval alle alternatieven worden besproken, voordat zij besluit haar zwangerschap af te breken.
- + **Tiernermoeders krijgen hulp** bij huisvesting, financiën, het voortzetten van de opleiding en hulp bij het opvoeden van hun kind.
- + Onderzoek met embryo's past niet bij de menselijke waardigheid en wijzen we af.
- + **De abortusgrens wordt zo ver mogelijk teruggebracht, maar in ieder geval naar ten hoogste 18 weken,** ruim vóór de 20-weeken echo. Ook omdat kinderen vóór 24 weken al levensvatbaar zijn, is deze grens niet langer houdbaar.
- + Ouders krijgen de gelegenheid tot **lotgenotencontact** om zich een goed beeld te kunnen vormen van een leven met een specifieke beperking.
- + In de spreekkamer komt meer ruimte voor een goed gesprek over behandelopties of niet behandelen. De betaaltitel voor niet-behandelen verdient bredere ingang bij artsen. Richtlijnen in de zorg zijn niet alleen gericht op 'doen', maar ook op 'laten'. **Overbehandelen is niet wenselijk** vanuit kosten oogpunt en kan zelfs schadelijk zijn voor de patiënt.
- + **We investeren in de verbetering van palliatieve zorg.** Niet de 'zorg-potjes' of de schotten tussen wetten, maar de zorgvraag moet leidend zijn.
- + Euthanasiezaken waarover in de toetsingscommissies discussie bestaat, worden altijd aan het Openbaar Ministerie (OM) voorgelegd. Euthanasiecasussen die zijn uitgevoerd door artsen van de Levensindekliniek, zolang deze nog bestaat, worden net als voorheen door alle vijf toetsingscommissies (RTE's) beoordeeld. Het OM houdt toezicht op de RTE's.
- + Het lichaam is niet van de overheid of van artsen, maar van mensen zelf, door God aan hen gegeven. Daarom is **de ChristenUnie tegen het Actief Donorregistratiesysteem**, maar voor actieve promotie door de overheid (bijvoorbeeld op contactmomenten met de overheid mensen hierop wijzen). Het is belangrijk dat meer donororganen beschikbaar komen.

Werk en Sociale zekerheid

Een samenleving waarin mensen naar elkaar omkijken en iedereen meetelt en kansen krijgt; dat is het ideaal van de ChristenUnie. Zo kunnen mensen in vrijheid hun verantwoordelijkheid nemen en is ieders talent van waarde. Ons werk is bij uitstek de plek waar die verantwoordelijkheid en dat talent tot hun recht komen. Werk raakt aan Gods oorspronkelijke bedoeling met mensen en draagt in hoge mate bij aan ons welbevinden. Ook hechten wij aan keuzevrijheid bij het combineren van werk en zorg.

Voor de ChristenUnie is er meer dan alleen maar geld en betaald werk. Onderlinge zorg en solidariteit bieden een hoopvol tegenwicht tegen individualisme en materialisme. Deze christelijke economische waarden zijn niet aan inflatie onderhevig.

Jongeren sneller een vaste baan, een werkloze oudere weer aan het werk, jonge ouders die meer naar eigen inzicht arbeid en zorg kunnen combineren en verdelen. Dat is ons ideaal.

Op de huidige arbeidsmarkt is het nodige aan te merken. Ondanks de bemoedigende banengroei telt Nederland nog steeds honderdduizenden werklozen. Er zijn onnodige verschillen tussen scholingskansen van werknemers om vooruit te komen. Er zijn onnodige verschillen tussen scholingskansen van laag- en hoogopgeleiden en de kansen van werknemers om vooruit te komen. Voor mensen met een beperking is het nog steeds moeilijk om aan een baan te komen. Oudere werklozen komen lastig weer aan de slag. Er zijn te veel mensen die ondanks een baan dicht bij of onder de armoedegrens leven. De lasten op arbeid zijn te hoog en vormen een belemmering voor werkgelegenheidsgroei. Het combineren van arbeid en (mantel)zorg kent te veel hindernissen. Er zijn grote tegenstellingen tussen mensen met een vast contract, en zij die steeds onzeker zijn of hun contract wordt verlengd. Van de werknemers werken er twee miljoen mensen met een tijdelijk contract. Daarnaast zijn er een miljoen zzp'ers. Qua flexwerkers is Nederland koploper in Europa.

De ChristenUnie vindt dat aan deze problemen moet worden gewerkt. Voor werkgevers moet het voordeliger worden mensen in dienst te nemen. Naast inspanningen om opleidingsmogelijkheden te verbeteren is ook hervorming van ons belastingstelsel voor lagere lasten op arbeid voor werkgever én werknemer belangrijk om kansen van mensen te vergroten.

De ChristenUnie wil daarom niet alleen een goede sociale zekerheid, maar juist de randvoorwaarden scheppen waarbinnen mensen zelf aan hoop en perspectief kunnen werken. Dat doet recht aan mensen en geeft ruimte aan ieders talent.

Werken aan zekerheid

- ⊕ **Verklein verschil werknemer en zzp'er.** Veel zelfstandigen zonder personeel (zzp) zijn nauwelijks verzekerd tegen arbeidsongeschiktheid of ziekte. Naast het feit dat dit grote risico's met zich meebrengt, maakt dit zzp'ers ook goedkoper dan werknemers. Hierdoor ontstaat er een ongewenst, ongelijk speelveld op de arbeidsmarkt. De ChristenUnie is daarom voor een verplichte verzekering voor zzp'ers voor arbeidsongeschiktheid en ziekte – met een wachttijd van 8 weken – die een inkomen op het bestaansminimum garandeert. Zzp'ers kunnen zich bijverzekeren tot de hoogte van hun inkomen. Het treffen van een pensioenregeling blijft de eigen verantwoordelijkheid van de zzp'er.
- ⊕ **Flexibele contracten moeten geleidelijk meer zekerheid gaan bieden.** Tijdelijke contracten bij eenzelfde werkgever moeten daarom in duur oplopen. Een tweede contract duurt minimaal een half jaar langer dan de eerste, voor het derde contract wordt de huidige wetgeving gehanteerd.
- ⊕ **Meer vaste contracten.** Versoepeling van de uitzonderingsregeling op de preventieve toets die geldt voor in zwaar weer verkerende bedrijven. Nu zijn de regels wel heel erg streng waardoor onnodig vaak een faillissement volgt en onnodig veel werknemers op straat komen te staan. De ChristenUnie wil daarnaast onderzoeken of het aanpassen van de preventieve toets een bijdrage kan leveren aan de groei van vaste dienstverbanden en daarmee aan de verkleining van de kloof tussen flex en vast.
- ⊕ **Activerende WW, sneller aan de slag.** De transitievergoeding na ontslag wil de ChristenUnie verplicht inzetten voor opleiding of begeleiding naar een nieuwe baan. Werknemers en werkgevers moeten deze benutten om zo snel mogelijk weer aan de slag te gaan.
- ⊕ **Duurzaam inzetbaar.** Voor iedereen op de arbeidsmarkt is scholing cruciaal. De ChristenUnie zet zich in voor een **scholingsbeurs voor werkenden** die een beroepsopleiding hebben gevolgd. Juist voor hen is het belangrijk dat ze duurzaam inzetbaar zijn. De ChristenUnie bepleit meer ruimte voor leerrechten voor werkenden en voor mensen die tijdelijk – bijvoorbeeld vanwege ouder-, zorg- of zwangerschapsverlof – niet werken.

Lagere werkgeverslasten bij ziekte

Inkomen biedt mensen bestaanszekerheid. Er moet ruimte zijn voor herstel van de zieke werknemer terwijl dit tegelijk voor de werkgever betaalbaar is. De ChristenUnie ziet hier een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor werkgever en werknemer.

- ⊕ **Kleinere werkgevers korter belasten met zieke werknemers.** Kleinere werkgevers zijn niet langer twee, maar één jaar verantwoordelijk voor de loondoorbetaling bij ziekte. Het tweede jaar neemt de overheid voor haar rekening.

- ⊕ **Grotere bedrijven tegemoet komen.** Als iemand ziek uit dienst gaat, geldt een premiedoorbetaling voor grotere bedrijven van tien jaar (BeZaVa). Ook deze wil de ChristenUnie verkorten.

Eerlijk belonen

Hoewel de kloof kleiner is dan elders in de wereld, is er ook in Nederland sprake van inkomens- en vermogensongelijkheid. De ChristenUnie is niet tegen ongelijkheid in welvaart, maar ziet wel dat een grote welvaarts kloof veel maatschappelijke onvrede kan oproepen. Als bonussen en topinkomens stijgen, terwijl aan de andere kant de lage en middeninkomens al geruime tijd een stilstand in koopkracht kennen, is dat geen gezonde ontwikkeling.

Het is onze overtuiging dat het niet goed is voor de vrede in de samenleving als er een te grote ongelijkheid is. In het rijke land dat Nederland is, leven ruim 400.000 kinderen in armoede. Veelzeggend is dat 60 procent van deze arme, Nederlandse kinderen, werkende ouders heeft. Ook voor deze ouders moet werken meer gaan lonen.

De ChristenUnie wil armoede bestrijden door werken lonender te maken, juist ook voor lage inkomens, en daarnaast overmatige inkomens en bonussen ontmoedigen.

Daarvoor stellen we de volgende maatregelen voor:

- ⊕ **Lagere belastingdruk op arbeid.** De ChristenUnie is voorstander van het verlagen van de belastingdruk op arbeid, zowel voor werknemers als voor werkgevers. Het verlagen van werkgevers- en werknemerslasten schept ruimte voor het creëren van extra banen.
- ⊕ **Een eerlijker belastingstelsel voor inkomen en vermogen** (zie hoofdstuk belastingstelsel).
- ⊕ **Beperking aftrekbaarheid topsalarissen.** Voor ondernemingen is het gezond om een sterkere koppeling aan te brengen tussen de winst en de hoogste salarissen. De ChristenUnie wil daarom dat **salarissen en bonussen hoger dan een ministersalaris niet langer aftrekbaar zijn van de winst**. Daarmee wordt voorkomen dat de belastingbetaler indirect meebetaalt aan topsalarissen.
- ⊕ **Minder ruimte voor topinkomens met publiek geld.** De Wet normering topinkomens helpt het Rijk om de salarissen in de (semi)publieke sector te reguleren. De ChristenUnie pleit ervoor deze wet te verbreden waardoor ook gemeenten en andere overheden regulerend kunnen handelen, bijvoorbeeld in hun subsidiebeleid.

Eerlijk werk voor iedereen

Voor de ChristenUnie is het belangrijk dat iedereen de kans krijgt om te werken. Tegelijk is het belangrijk dat er helderheid is over de rechten en plichten van werkgevers en werknemers en de wijze waarop tot goede arbeidsvoorwaarden wordt gekomen.

- ⊕ **Goed werk voor ouderen.** Nu ouderen langer doorwerken, moeten ze dat kunnen doen in een vorm die bij hen past. Kortere werktijden en demotie inclusief een daarop aangepast inkomen moet normaler en makkelijker worden. De overheid geeft het goede voorbeeld door hierop aan te sturen in het overleg met de sociale partners. Ook oudere werknemers krijgen leerrechten (zie hoofdstuk Onderwijs). Daarnaast bepleit de ChristenUnie goede regelingen voor mantelzorgers en flexibeler werktijden voor het combineren van zorg en arbeid. Het loonkostenvoordeel dat werkgevers kunnen krijgen wanneer ze ouderen in dienst nemen, gaat omhoog.
- ⊕ **Stimuleer werk voor lage inkomens.** Werkgevers krijgen een hogere vergoeding om werknemers met een inkomen tot 120 procent van het wettelijk loon in dienst te nemen.
- ⊕ **Geen discriminatie.** Nog te vaak spelen zaken als geslacht, kinderwens/zwangerschap, etniciteit of leeftijd een rol in sollicitatieprocedures. De ChristenUnie wil arbeidsmarktdiscriminatie tegen gaan, onder meer door anoniem solliciteren mogelijk te maken, maar niet door het opleggen van quota.
- ⊕ **Geen verplicht zondagswerk.** De ChristenUnie hecht zeer aan de zondag als rustdag, vanuit de overtuiging dat dit gebod van God van waarde is voor de hele samenleving. Als gemeenschappelijke rustdag heeft de zondag de samenleving veel goeds gebracht. Juist in een tijd van toenemende tijdsdruk, is een vast moment van rust waardevol. Voor christenen heeft de zondag extra waarde als dag om God te eren, een dag voor rust en bezinning. De ChristenUnie is tegen niet-noodzakelijk zondagswerk en wil de wettelijke ruimte behouden om zondagswerk te weigeren. Ondernemers mogen niet langer onder druk worden gezet om hun winkel of marktkraam op zondag te openen.
- ⊕ **Het belang van polderen.** In Nederland hebben we een lange traditie van overleg tussen werkgevers en werknemers. In de befaamde Hollandse polder zijn zij belangrijke partners bij grote hervormingsbesluiten. Dat houden we in ere. Om diezelfde reden blijven we afgesloten cao's algemeen verbindend verklaren waar dat mogelijk is. Voorwaarde is wel dat betrokken vakbonden voldoende leden hebben om zo betrokkenheid en draagvlak te waarborgen.
- ⊕ **We moeten af van zwart werk.** De staat loopt daardoor belasting mis. Bovendien gaat zwart werk niet in de laatste plaats gepaard met uitbuiting.
- ⊕ Wij stellen voor het vouchersysteem van de '**witte werkster**' uit België ook in Nederland toe te passen.
- ⊕ **Solidariteit komt van twee kanten.** Wie misbruik maakt van voorzieningen, wie fraudeert of niet wil werken als dat wel kan, mag worden uitgesloten van uitkeringsrechten. Fraudewetgeving moet wel menselijk blijven: wie een foutje maakt op een formulier is niet meteen een fraudeur.

(Even) niet werken

Ondanks het grote belang van betaald werk, zowel voor de samenleving als voor de mensen zelf, is dit niet altijd voor iedereen mogelijk. De bijstand is er om een bestaansminimum te garanderen. Eenmaal in de bijstand vraagt dit wel actieve inzet om weer aan het werk te komen.

- ⊕ **Instellen van een mantelzorgfonds.** De druk op de combinatie van arbeid en zorg blijft toenemen. Naast de druk om betaald werk te doen, verwacht de samenleving ook steeds meer van mantelzorgers. De ChristenUnie stelt werkgevers in staat de overmatige kosten van mantelzorgverlof bij de overheid in rekening te brengen en stelt daartoe een mantelzorgfonds in.
- ⊕ **Alleenstaande ouders in de bijstand krijgen voldoende ondersteuning** om hun zorgtaken te combineren met scholing en werk.
- ⊕ **Vrijwilligerswerk naast uitkering.** Het doen van vrijwilligerswerk naast een uitkering kan worden gestimuleerd. De ChristenUnie is trots op het vele werk dat vrijwilligers doen, ziet de waarde van onbetaald werk en wil dit niet belemmeren door regeldruk. Met een uitkering moet je gewoon vrijwilligerswerk kunnen doen, zonder de uitkering te verliezen. Het is wel van belang dat je daarnaast kunt werken aan het vinden van een betaalde baan.
- ⊕ **Tegenprestatie met nut.** De tegenprestatie in de bijstand draagt zo mogelijk bij aan spoedige re-integratie naar werk.
- ⊕ **Vast contactpersoon voor nabestaanden.** Nabestaanden moeten met veel verschillende overheidsinstanties zaken regelen, om een overlijden bekend te maken. Er komt één servicegericht loket voor zowel de Rijksoverheid als gemeenten, waar al dit soort zaken geregeld kunnen worden en advies kan worden gevraagd, via een vast contactpersoon.
- ⊕ **We blijven ons inzetten voor het behoud van de nabestaandenuitkering.** Juist op het moment dat iemand een partner verliest is het onze plicht om als samenleving een vangnet te organiseren voor de periode van rouwverwerking.

Werken met een beperking

- ⊕ **De overheid moet meer arbeidsgehandicapten in vaste dienst nemen.** Terwijl het bedrijfsleven wel formele dienstverbanden aan mensen met een arbeidsbeperking aanbiedt, werkt de overheid vooral met inleenverbanden. Het is prachtig te zien dat veel ondernemers voorop durven te lopen en tegelijk beschaamd dat de overheid achterblijft. Dat moet anders. Ten minste de helft van de banenafpraak moet bij de overheid met formele dienstverbanden worden ingevuld.
- ⊕ **Beschut werk is waardevol.** Hiervoor stelt de ChristenUnie structureel extra middelen beschikbaar voor gemeenten.

- ⊕ **Aantrekkelijk maken om mensen met een arbeidsbeperking in dienst te nemen.** Werkgevers die mensen met een arbeidsbeperking in dienst nemen, krijgen een hoger loonkostenvoordeel.
- ⊕ **Werkgevers van goede wil helpen.** Er zijn in Nederland heel veel werkgevers die graag mensen met een arbeidsbeperking willen aannemen. De overheid moet de partner zijn van die ondernemers, onder meer door betere hulp bij bemiddeling.
- ⊕ **Inkoop van diensten.** Wanneer een bedrijf diensten inkoopt bij een bedrijf dat grotendeels werkt met arbeidsgehandicapten (bijvoorbeeld een sociale onderneming), dan moet dat kunnen meetellen voor de banenafpraak die is gemaakt met de werkgevers.
- ⊕ **Niet alleen focussen op verdienvermogen van arbeidsgehandicapten.** Het huidige systeem om arbeidsgehandicapten aan het werk te helpen focust helemaal op het verdienvermogen van mensen. Dat is te eenzijdig. Ook wie wel het minimumloon kan verdienen, maar kampt met een arbeidsbeperking, heeft soms hulp nodig bij het vinden van de juiste baan. Deze mensen hebben recht op ondersteuning en begeleiding.
- ⊕ **Makkelijker maken van werkplekaanpassingen.** Het moet makkelijker en goedkoper worden voor werkgevers om bij het UWV werkplekaanpassingen aan te vragen voor arbeidsgehandicapten.

Werken aan schulden

De Bijbel geeft goede economische principes, waarvan we graag gebruik maken. Schuldhulpverlening sluit aan bij het Bijbelse idee dat iedereen recht heeft op een tweede kans. Het zorgt ervoor dat nieuwe generaties ook weer nieuwe kansen krijgen, net als bij het Bijbelse Jubeljaar. Mensen met schulden verdienen een nieuwe kans. Niet om nieuwere en hogere schulden te maken, maar om hun schulden weg te kunnen werken.

- ⊕ **Steun bestaande initiatieven.** Sluit als overheid aan bij de vele initiatieven die er zijn. Werk niet langs elkaar heen, maar zorg voor verbinding. Gerichte inzet van schuldhulpmaatjes helpt financiële problemen bij de bron aan te pakken. Het steeds grotere netwerk van voedselbanken biedt mensen tijdelijk verlichting.
- ⊕ **Wijs de weg.** Bestaande regelingen rond aflossing en kwijtschelding zijn vaak onvoldoende bekend. Daarnaast vormt schaamte een drempel bij het zoeken van een helpende hand. Actieve overheidscommunicatie moet mensen de weg wijzen en over drempels helpen.
- ⊕ **Bewaak het bestaansminimum.** De beslagvrije voet vormt het absolute bestaansminimum voor mensen. Deze moet worden gerespecteerd en mag dus niet worden aangetast.
- ⊕ **Een overzicht van schulden bij de overheid.** De overheid is nog te vaak een sta-in-de-weg bij het oplossen van probleemschulden. De overheid maakt voor mensen

makkelijk inzichtelijk welke schulden bij de overheid nog openstaan en welke mogelijkheden er zijn om kwijtscheldings- en betalingsregelingen te treffen.

- ⊕ **Duidelijkheid over doorverkochte schulden.** Bij het doorverkopen van schulden is het de verantwoordelijkheid van de nieuwe eigenaar van de schuld om de schuldenaar tijdig te informeren. Ook komt er een schuldenregister waarin de doorverkochte schuld wordt geregistreerd.
- ⊕ **Recht op briefpost.** Wie wil kan alle belangrijke berichten, aanslagen en brieven van de overheid en bedrijven per post ontvangen. Dat helpt mensen die geen of slechte toegang tot internet hebben of dit prettiger vinden om overzicht te houden.
- ⊕ **Alle ruimte voor maatschappelijke initiatieven** als voedselbanken, afhaalwinkels, tweedehands kledingwinkels, kringloopwinkels etc.
- ⊕ **Eén landelijk schuldhulptraject voor iedereen met schulden.** De huidige aanpak van schulden schiet tekort en verschilt te veel van gemeente tot gemeente. Als een minnelijk traject mislukt begint iemand weer van voor af aan. Mensen worden bovendien niet snel genoeg doorverwezen naar schuldsanering en er zijn te veel momenten waarop mensen met schulden kunnen uitvallen. De ChristenUnie is er voorstander van dat onderzocht wordt wat de voordelen zijn van één nieuw landelijk geregeld schuldhulptraject, toegankelijk voor iedereen, met kortere termijnen, meer begeleiding, inzet van vrijwilligers, professionele hulpverlening voor bijkomende problematiek, met looninhoudingen voor vaste lasten en budgetbeheer, begeleid door een vast contactpersoon van de gemeente.
- ⊕ **Harde aanpak incassobureaus.** Snelle invoering van de initiatiefwet van de ChristenUnie om een einde te maken aan misstanden.
- ⊕ **Inzet op financiële educatie.** Al in het voortgezet onderwijs starten met programma's gericht op zelfstandigheid en financiële verantwoordelijkheid van jongeren, ter voorkoming van schulden.

Pensioenstelsel: solidair en houdbaar

Nederland is beroemd om zijn collectieve pensioenstelsel. Dat stelsel heeft eraan bijgedragen dat de armoede onder ouderen hier het laagste is van de hele wereld en dat ook binnen Nederland ouderen de groep zijn waar armoede het minste voorkomt. En toch, het pensioenstelsel voldoet niet meer. De eerste pijler, die bestaat uit de AOW, voldoet inmiddels wel - na de verhoging en koppeling van de pensioengerechtigde leeftijd aan de levensverwachting. Maar de tweede pijler van ons pensioenstelsel piept en kraakt en is niet langer bij de tijd. In de tweede pijler bouwen werkgevers en werknemers samen pensioen op bij een pensioenfonds of pensioenverzekeraar.

We hebben met elkaar inmiddels een pensioenpot van ongeveer € 1.400 miljard bij elkaar gespaard. En het stelsel kent een aantal sterke punten, zoals het verplicht en fiscaal aantrekkelijk voor je pensioen sparen, het delen van de risico's van lang en kort leven en de

relatief lage kosten voor het beheer. Maar dit stelsel kent ook problemen: de stijgende levensverwachting legt druk op de houdbaarheid van het systeem en de lage (reken)rente en de volatiliteit van de financiële markten doen de rest. Verder drukt de aloude onevenwichtigheid in het stelsel veroorzaakt door de doorsneesystematiek steeds zwaarder op het stelsel. De doorsneepremie betekent dat de pensioenopbouw van jongere werknemers de facto wordt belast ten faveure van oudere werknemers. Dat is geen probleem als je je hele leven bij dezelfde werkgever werkt, maar wel als je bijvoorbeeld rond je 45^e zzp'er wordt. Dan ben je een enorme dief van je eigen portemonnee, want de jaren van gesubsidieerde pensioenopbouw mis je dan volledig. Daarnaast zijn in het huidige stelsel laagopgeleiden solidair met hoogopgeleiden, aangezien de laatste groep langer leeft. In het zorgstelsel ligt die solidariteit overigens precies andersom.

Al met al kan het huidige stelsel de ooit gewekte verwachtingen niet waarmaken, met als gevolg dat het draagvlak onder ons unieke pensioenstelsel snel kleiner wordt. Ouderen balen vanwege de al jaren uitblijvende indexatie van pensioenen, die overigens iedereen raakt, en jongeren hebben vaak helemaal geen zin meer om geld in te leggen in een pensioenfonds, omdat het waarschijnlijk wel op zal zijn, op het moment dat zij met pensioen mogen.

De ChristenUnie wil daarom de tweede pijler van ons pensioenstelsel opnieuw inrichten met behoud van de sterke punten.

De ChristenUnie kiest voor:

- ⊕ **Verplichte deelname.** We behouden de risicodeling door de verplichte deelname te continueren.
- ⊕ **Opheffen onrechtvaardige doorsneesystematiek.** De transitie van de doorsneepremie en -opbouw naar een eerlijker (actuarieel faire) methode is een grote operatie, waarbij de lusten en lasten zo goed mogelijk moeten worden verdeeld. Het is daarbij belangrijk dat gepensioneerden, die immers niet meer kunnen anticiperen op veranderingen, hierdoor niet in hun koopkracht worden geraakt. Sowieso mogen de gevolgen van deze ingreep niet eenzijdig bij een groep worden gelegd. Samen met pensioenfonds, werknemers en werkgevers richten we een goed en generatieneutraal overgangspad in.
- ⊕ **Een persoonlijk pensioenpotje.** We gaan van een gegarandeerde toezegging uit de collectieve pensioenpot naar een individueel breder inzetbaar pensioenpotje binnen een zelfgekozen pensioenfonds. Dit persoonlijke pensioenpotje maakt het mogelijk dat een deel van het geld hieruit kan worden gebruikt voor het aflossen van de hypotheek, een oude wens van de ChristenUnie. Dit zou gezinnen in het spitsuur van hun leven erg helpen. En bovendien, investeren in stenen is ook investeren in je pensioen. We willen het verder aantrekkelijk maken om te blijven pensioensparen bij je pensioenfonds, ook als je werknemer af bent. Ook als je nooit werknemer bent geweest moet het makkelijker worden om toe te treden tot een pensioenfonds.

Economie: slim, groen en gezond

Mensen zijn begiftigd met creativiteit door onze Creator. Met ideeën. Met ondernemerschap. Met innovatie als resultaat en groei als vrucht. De ChristenUnie vindt het fantastisch als mensen een onderneming opstarten en werk verschaffen, als onderzoekers ontdekkingen doen, als creatieve geesten innovaties doorvoeren en al deze mensen hun gaven inzetten om de economie en de samenleving tot bloei te brengen. Tegelijk staat het voor de ChristenUnie als een paal boven water dat het in de economie niet dient te draaien om groei, maar om het goede leven. Maar terwijl de meeste mensen verlangen naar een goed leven, lijkt het doel in de politiek maar al te vaak economische groei. En terwijl de top van het bedrijfsleven ten dienste dient te staan van hun werknemers - en klanten, eigenaren en leefomgeving - komt het voor dat ze enerzijds duizenden mensen ontslaan en tegelijkertijd zichzelf (laten) belonen met een exorbitante salarisverhoging. De afgelopen jaren leek te vaak de morele afweging vervangen te zijn door de vraag of het mag en kan binnen de kaders van de wet. Het lijkt erop dat de crisis van 2008 niet voldoende was om een echte omslag naar een waarde(n)volle en gezonde economie te bewerkstelligen. En de economie is wat betreft de ChristenUnie pas gezond als coöperatieve relaties centraal staan, iedereen een kans krijgt en verantwoordelijkheid neemt, werken en vrije tijd in balans zijn, groei groen is en grenzen kent, schulden houdbaar zijn en er een eerlijke verdeling is.

Ruimte voor ondernemers

Ondernemers zijn van onschatbare waarde voor de economie. Mensen met lef, daadkracht en de bereidheid om risico's te nemen en te lopen. Zij voegen waarde toe aan de economie. Zij creëren werk. Zij zorgen voor innovaties. En ze zijn hard nodig om de grote transitie waar we als land en economie voor staan te laten slagen: de energietransitie, de transformatie naar een circulaire economie, de ontwikkeling van *smart cities* etc. Deze transitie kunnen alleen slagen als overheden, burgers, bedrijven en kennisinstellingen elkaar weten te vinden, als publiek-private samenwerking succesvol is. Voor ondernemers is het daarbij van groot belang dat ze niet tegen oude regels aanlopen die het nieuwe in de weg staan, maar dat regels flexibel genoeg en toekomstgericht zijn. Dat er ecosystemen kunnen ontstaan met bedrijven die samenwerken om de noodzakelijke transitie te verwezenlijken zonder dat mededingingsregels in de weg zitten. Dat niet alleen grote, maar ook kleine bedrijven eenvoudig toegang hebben tot innovatiesubsidies en kennisinstellingen. Dat er voldoende financiering voorhanden is. En niet in het minst dat er goede vakmensen zijn (zie hoofdstuk Onderwijs).

De ChristenUnie zet zich in het bijzonder in voor het midden- en kleinbedrijf, de ruggengraat van onze economie; voor innovatieve industrie, voor jonge startende ondernemers en doorgroeiende (startups en scale-ups); en voor sociaal ondernemers.

De ChristenUnie kiest voor:

- + **Voor goede regels, tegen regeldruk en bureaucrativering.** Het beperken van regeldruk krijgt meer prioriteit. Hierbij wordt per sector bekeken wat mogelijk en wenselijk is. De regeldrukwaakhond ACTAL krijgt een prominentere rol.
- + **Vertrouwen in ondernemers.** Het op hoofdlijnen vooraf toetsen van subsidieaanvragen en pas achteraf meer gedetailleerd controleren daarvan.
- + **Slimmere lagere lasten.** Lagere werkgeverslasten, zodat het aantrekkelijker wordt personeel in (vaste) dienst te nemen.
- + **Minder risico's afwentelen op de werkgever,** zodat het ook daardoor aantrekkelijker wordt personeel in vaste dienst te nemen. De huidige verplichting om werknemers twee jaar loon door te betalen bij ziekte willen we voor kleinere bedrijven verkorten naar één jaar. Grotere bedrijven hebben vooral last van de Wet BeZaVa. Het is onredelijk dat werkgevers nog 10 jaar premie betalen voor zieke ex-werknemers. Deze wet moet daarom op de schop.
- + **Mkb-vriendelijk aanbesteden.** Om mkb-bedrijven in de praktijk meer mogelijkheden te geven bij overheidsaanbestedingen moeten alle overheden er zorg voor dragen dat het papierwerk tot een minimum wordt beperkt, opdrachten zo min mogelijk geclusterd worden en de gunningseisen niet onnodig zwaar zijn.
- + **Overheid en markt.** De overheid richt zich met haar organisatie op haar publieke taken. Overige zaken, zoals bijvoorbeeld facilitaire ondersteuning, kunnen ook in samenwerking met de markt worden uitgevoerd.
- + **Overheden die snel betalen.** Een overheid die ondernemers niet frustreert, maar motiveert. Hoewel steeds meer overheden erin slagen ondernemers binnen 30 dagen te betalen, geven nog te weinig gemeenten hier prioriteit aan en misbruiken zij hun machtspositie richting mkb-bedrijven. De centrale overheid en aan haar gelieerde overheden (ZBO's en Inspecties) betalen ten minste 90% van de openstaande facturen binnen 30 dagen.
- + **Verbeteren positie ondernemers bij faillissement; meer kansen voor doorstart.** Het faillissementsrecht dient te worden aangepast, waarbij de positie van gefailleerden en onderbewindgestelden wordt verbeterd en hun belangen beter worden geborgd. Preferente en concurrente schuldeisers moeten een gelijkwaardiger positie krijgen. De Belastingdienst mag een kansrijke doorstart niet frustreren.
- + **Kansen voor kleine winkeliers.** Het verbeteren van de positie van kleine winkeliers, onder meer door de aanpak van winkelcriminaliteit en een goed winkellocatiebeleid. Ook moet misbruik van de renovatiebepaling worden aangepakt, zodat winkeliers niet ten onrechte met huurverhoging of huurbeëindiging te maken krijgen.
- + **Regels laten voldoen aan toekomstgerichte duurzaamheidscriteria.** Nog te vaak is nieuwe wet- en regelgeving onvoldoende toekomstbestendig en wordt er onvoldoende rekening gehouden met de langetermijngevolgen voor generaties na ons. De ChristenUnie wil dat dit via duurzaamheidscriteria getoetst wordt door een

onafhankelijke organisatie, bijvoorbeeld door het te borgen in het bestaande instituut ombudsman.

Innovatie en onderzoek

Onderzoek en innovatie door wetenschappers en ondernemers levert ons land veel op. We gaan wereldwijd de concurrentie aan door slimme exportproducten te verkopen, waardoor economie en werkgelegenheid groeien. Minstens zo belangrijk is de maatschappelijke meerwaarde: innovatie zorgt voor betere medische zorg, een veiliger wereld en schone en zuinige productietechnieken. Slimme waardeketens strekken zich uit van fundamenteel onderzoek tot het maken en vermarkten van een product.

Het Topsectorenbeleid vraagt terecht aandacht voor innovatie, maar de opbrengsten van het beleid zijn onduidelijk. Het beleid ging gepaard met het wegsnijden van succesvolle instrumenten voor het mkb en bezuinigingen op programmatisch onderzoek waarin bedrijfsleven en universiteiten samenwerkten. De balans tussen generiek beleid en programmatische impulsen is zoek. De ChristenUnie wil het innovatiebeleid verbeteren, met speciale aandacht voor Nederlandse startups en mkb-bedrijven die wereldwijde koplopers in hun sector zijn. De ChristenUnie wil deze bedrijven de ruimte geven om door te groeien en het mkb een sterkere positie in het innovatiebeleid geven. Ook willen wij aandacht voor speciale regio's met sterke kennishubs, zoals regio FoodValley en Brainport Eindhoven. Deze kennishubs moeten 'de ruimte' krijgen om concepten zoals een World Food Center met voortvarendheid te kunnen ontwikkelen. Bovendien moet er voldoende worden geïnvesteerd in vrij en ongebonden onderzoek, dat aan de basis staat van vernieuwing en maatschappelijke meerwaarde.

Innovatie en onderzoek dragen bij aan een slim, 21^e-eeuws hightech bedrijfsleven, voorbereid op de toekomst van digitalisering, robotisering en datagedreven bedrijfsprocessen. Tegelijkertijd moet er oog zijn voor de keerzijde van technieken. De overheid heeft de verantwoordelijkheid om te reflecteren op ethische vragen en sociale veranderingen. Nieuwe technologie gaat over people, planet én profit en moet bijdragen aan de bescherming van grondrechten en de schepping.

De ChristenUnie kiest voor:

- **Effectief innovatiebeleid.** Fiscale voordelen worden strenger getoetst op effectiviteit en vernieuwing. De ChristenUnie zet in op een innovatiebeleid dat zich veel explicieter richt op maatschappelijke uitdagingen zoals een circulaire economie, een verantwoorde voedselvoorziening en een betaalbare zorg.
- **Stimulering innovatie in het mkb.** De regelgeving moet simpeler en toegespitst worden op baanbrekende innovaties in het mkb. Wij verlagen daarom het subsidieplafond in de WBSO en herintroduceren de kleine innovatieregelingen zoals IPC's en vouchers. Om de toegang tot kapitaal te verbeteren investeren wij in het

mkb-innovatiekrediet en stimuleren wij coöperatieve vormen van kredietverstrekking en investeringsmaatschappijen die bijdragen aan sociaal verantwoord ondernemen.

- + **Innovatief inkopen door de overheid.** De overheid moet meer gebruikmaken van de kennis en expertise van bedrijven, bijvoorbeeld via de SBIR-regeling ('Small Business Innovation Research') en zelf meer technische kennis in huis halen, zodat ze een serieuze gesprekspartner is bij innovatief aanbesteden en beter aansluit bij de innovatieve ontwikkelingen in het Nederlandse bedrijfsleven.
- + **Kennistoepassing en arbeidsmarkt.** De beschikbaarheid van goed opgeleide medewerkers is bepalend voor de omzetgroei van een onderneming. De overheid moet ervoor zorgen dat onderwijs en arbeidsmarkt elkaar op alle niveaus vinden. Ook is het nodig om meer in te zetten op de ontwikkeling van toponderzoekers van eigen bodem, met name in cruciale vakgebieden waar Nederland in internationaal opzicht weinig in investeert, zoals natuurkunde, chemie en materiaalkunde.
- + **Belangrijke kenniscentra behouden.** Veel bedrijven en overheden profiteren van de kennis van onafhankelijke kenniscentra, zoals meetinstituut VSL, TO2-instituten zoals MARIN en de publieke-private samenwerking bij universiteiten en hbo's. Instituten en werkwijzen waar intensief wordt samengewerkt tussen kennispartners worden gestimuleerd, zoals bijvoorbeeld het programma CAT-Agrofood.
- + **Overheden als launching customer.** De overheid moet met zijn enorme inkoopmacht - met een inkoopvolume van bijna 60 miljard euro per jaar - vooropgaan in het aanschaffen van innovatieve producten en diensten.

Industrie

- + **Langjarig industriebeleid.** Een langjarig industriebeleid met aandacht voor infrastructuur, ICT, concurrentiekracht, instroom van personeel en innovatie. De Smart Industry Agenda wordt voortgezet om onze industrie een belangrijke wereldwijde speler te laten blijven. We zetten in op het aantrekken van buitenlandse investeringen en het terughalen van werk uit Azië.
- + **Versterken regionale industrieclusters.** De ChristenUnie wil de regionale samenwerking tussen bedrijfsleven, overheid, kennisinstellingen en het beroepsonderwijs versterken. Door kennisclusters in de regio groeit de werkgelegenheid, bijvoorbeeld in Noord-Nederland en regio's als FoodValley, Twente en Brainport Eindhoven.
- + **Gelijk speelveld in de industrie.** Europese regels over concurrentie en staatssteun worden geregeld omzeild en geschonden door EU-lidstaten. China dumpst staal op onze markt en verkoopt het ver onder de kostprijs, waardoor onze maakindustrie wordt gedupeerd. Europa moet strenger optreden tegen oneerlijke concurrentie en staatssteun. De EU zet zich bovendien in voor bescherming van onze maakindustrie tegen dumping. Daarnaast spant de EU zich in om dumping door EU lidstaten zelf ook te voorkomen.

Starters en doorgroeiërs

- + **De startup-bv.** Met deze tijdelijke rechtsvorm voor jonge innovatieve bedrijven worden startups geholpen in de beginfase van de onderneming. Zij krijgen gedurende maximaal twee jaar een aantal vrijstellingen, zodat zij hun kapitaal volledig kunnen inzetten op het ontwikkelen van hun concept en doorgroei.
- + **Startup als stage.** Maak het mogelijk om stages in te vullen met het starten van een bedrijf. Het is vaak niet eenvoudig een passende stage te vinden voor studenten. Tegelijk zien we de trend van studenten die tijdens hun studietijd al ondernemen. En willen we van jongs af mensen stimuleren te ondernemen. Daarom wil de ChristenUnie het mogelijk maken om stages in te vullen met een startup.
- + **Ondernemerschap in het onderwijs.** Meer aandacht voor ondernemerschap in het curriculum. Universiteiten en hbo-instellingen krijgen een ondernemersloket. Onderwijsinstellingen worden aangespoord een in-house incubator op te zetten in de vorm van een publiek-private samenwerking. Startups die hier opgericht worden, weten zich verzekerd van hulp van experts en mentoren. Noodzakelijk is wel dat meer docenten ervaring opdoen in het bedrijfsleven.
- + **Betrek innovatieve startups en scale-ups bij e-vraagstukken.** Startups en scale-ups krijgen een rol in de advisering van overheden op het gebied van e-governance en andere e-vraagstukken, zoals cybersecurity.
- + **Kansen voor startups bij aanbestedingen.** Bij aanbestedingen krijgen ook startups kansen, bijvoorbeeld door punten toe te kennen aan consortia die expliciet met startups werken. Overheden dienen daarnaast vaker het probleem in de markt te zetten in plaats van de productvraag. Dat biedt bij uitstek kansen voor startups.
- + Schenkingsvrijstelling voor investeringen in startups.
- + **Maak starten bedrijf makkelijker.** Maak het mogelijk een bedrijf makkelijker en binnen 24 uur op te richten en te registreren.
- + **Leegstaand vastgoed voor startups.** Leegstaand rijksvastgoed in samenspraak met gemeenten beschikbaar stellen als startup co-working spaces die met behulp van collectieve huurovereenkomsten aantrekkelijk zijn voor startups om te gebruiken.

Maatschappelijk verantwoord ondernemerschap

Bedrijven die verantwoord ondernemen hebben oog voor het belang van de samenleving op korte en lange termijn en voor rechtvaardige verhoudingen wereldwijd. De ChristenUnie wil een gelijk speelveld voor verantwoorde producten. Voor consumenten moet duidelijk zijn hoe producten tot stand zijn gekomen, zodat zij een verantwoorde keus kunnen maken.

Ondanks armoede en ondervoeding groeit de voedslexport van arme landen naar rijke(re) landen en stroomt geld en waarde weg uit deze landen. De vrije markt heeft hier geen antwoord op, omdat aanbod zoekt naar de meest koopkrachtige vraag. Helaas maken kinderarbeid en schending van mensen- en kinderrechten nog te vaak

onderdeel uit van de productieketens. Handelsakkoorden leggen onacceptabele beperkingen op aan het stellen van maatschappelijk verantwoorde eisen aan producten en diensten.

Sociale rechtvaardigheid en zorg voor de schepping zijn kernwaarden voor de ChristenUnie. De normen voor ethisch verantwoord leven beperken zich niet tot ons privéleven, maar strekken zich uit over ons leven als burger, consument, werknemer en ondernemer. Bedrijven ondernemen menswaardig en milieubewust en zijn het vertrouwen van hun klanten waard.

De ChristenUnie kiest voor:

- ⊕ **Mensen- en kinderrechten.** Het betrekken van de omgang met mensenrechten bij de evaluatie van handelsovereenkomsten en subsidieregelingen.
- ⊕ **Houd je aan de normen.** Het uitgangspunt dat bedrijven die van overheidssteun gebruikmaken, de OESO-normen onderschrijven en naleven. Bedrijven worden uitgesloten van overheidssteun en aanbestedingen, als zij geen actie ondernemen om mensenrechtenschendingen, zoals kinder- en dwangarbeid, in de productieketen te voorkomen.
- ⊕ **Eerlijke toegang tot recht** en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen via een rechtsbijstandfonds en versterking van de rechtsorde in landen waar mensenrechten worden geschonden.
- ⊕ **Betaalbaar voedsel voor de armen.** De productie van betaalbaar voedsel voor armen als onderdeel van internationale MVO-overeenkomsten.
- ⊕ **Heldere zorgplicht.** Heldere codes betreffende de (internationale) zorgplicht en rapportageplicht van bedrijven op het gebied van arbeid, mensenrechten, milieu en eerlijke handelspraktijken. Wettelijke regelgeving van deze zorgplicht als een sector onredelijk lang geen stappen onderneemt of als er een grote groep van achterblijvers is.
- ⊕ **Omgekeerde bewijslast.** Betreft een ondernemer grondstoffen of producten uit een sterk verdachte regio, dan kan de overheid eisen dat de ondernemer aantoont dat het de keten op orde heeft.
- ⊕ Maatschappelijk verantwoord inkopen.
- ⊕ **Eerlijke producten tegen eerlijke prijzen** in de schappen van de winkels, door duurzame en sociale waarden waar mogelijk in de prijs van de producten te verwerken.
- ⊕ **Weet wat je koopt.** Het zichtbaar en traceerbaar maken van de geschiedenis van producten op het gebied van duurzaamheid en sociale impact, zodat de consument een eerlijke keuze kan maken.
- ⊕ **Producten uit de winkels weren** waarvan de productie in strijd is met internationale afspraken op het gebied van mensenrechten, kinderarbeid of milieubelasting.
- ⊕ **Stimuleren in dienst nemen kwetsbare groepen.** Hiervoor is een loonkostenbijdrage beschikbaar.

- ⊕ **Meer leer-werktrajecten.** We promoten leer-werktrajecten om zo kwetsbare groepen met afstand tot de arbeidsmarkt een kans op een echte baan te geven.

Sociaal ondernemerschap

- ⊕ **Geef sociaal ondernemers grotere kans bij overheidsinkoop.** Social return wordt een essentieel onderdeel bij alle inkoop van de hele publieke sector, ook onder de aanbestedingsgrens. Ook bij opdrachten volgens de Best Value Procurement methode wordt social return meegewogen.
- ⊕ **BVm.** Sociale ondernemingen beter onderscheiden door een eigen rechtsvorm voor hen te introduceren: de BVm. Hiermee wordt de sociale onderneming ook als zodanig herkenbaar.
- ⊕ Schenkingsvrijstelling voor investeringen in sociale ondernemingen.

Banken: ten dienste van de samenleving

Banken hebben een belangrijke maatschappelijke functie en dienen dus bij uitstek maatschappelijk verantwoord te ondernemen en het belang van hun klanten voorop te zetten. Ondanks de bankencrisis, zijn veel systeemproblemen nog altijd niet opgelost. Banken zijn nog steeds *too big to fail*. De eigenvermogensbuffer van banken is nog steeds gering. De spanning tussen wie de risico's neemt, wie de risico's draagt en hoe daarop wordt toegezien, bestaat ook nog altijd. En het beloningsbeleid en beloningsniveau is zacht gezegd nog steeds een punt van zorg. Wil de financiële sector weer een toonbeeld van degelijkheid worden, dan is het nodig dat veel evenwichtiger wordt omgegaan met risico's en dat bonussen blijvend effectief aan banden worden gelegd, niet alleen door ze te maximeren, maar ook door de fiscale aftrekbaarheid van topsalarissen en bonussen te beperken.

Voor de financiële stabiliteit van Nederland is het van belang dat er stabiele systeembanken zijn die stabiele geldstromen garanderen. Het kan niet zo zijn dat risicovolle producten het systeemdeel van de bank omver kunnen werpen.

De ChristenUnie kiest voor:

- ⊕ **Betrouwbare banken, betere solvabiliteit.** Het verhogen van de solvabiliteitsnorm om hoge risico's niet door systeemproducten te laten dragen. Naarmate een bank meer risico's loopt, zal de solvabiliteitsnorm hoger moeten zijn. Sowieso zou de ChristenUnie graag zien dat er strengere eisen aan banken worden opgelegd dan 'Basel III' (dat is een set afspraken over met name de kapitaaleisen aan banken).
- ⊕ **Een toekomstvast depositogarantiestelsel.** Banken met een hoger risicoprofiel of een lagere rating dragen meer bij aan het garantiestelsel dan banken met een laag risicoprofiel of een hoge rating. Deze bijdrage wordt gekoppeld aan het totale leen- en spaarportfolio.

Voor de bankencrisis was de depositogarantie 20.000 en voor de volgende 20.000 90%. Om tijdens de crisis het vertrouwen in het bankensysteem te behouden is dit verhoogd naar 100.000. Deze verhoging was bedoeld als tijdelijke maatregel. We moeten een keer terug richting normalere proporties. De garantie wordt daarom verlaagd naar 50.000 euro.

Ruimte voor boeren en tuinders

Voedsel is een geschenk van God aan mensen. Boeren en tuinders werken aan goed en gezond voedsel en hebben een nauwe verbondenheid met de schepping. De ChristenUnie is trots op onze agrarische sector en heeft hart voor boeren en tuinders.

Een toekomstbestendige agrarische sector heeft een gezonde economische basis, is innovatief, gaat zorgvuldig om met bodem, grondstoffen en energie en produceert in balans met dier en leefomgeving. Jonge boeren en tuinders verdienen een goede toekomst in ons land.

De Nederlandse land- en tuinbouw is toonaangevend in de wereld en is van groot belang voor de Nederlandse economie. Dat willen we graag zo houden. De komende jaren zal naast de export van producten de export van kennis steeds belangrijker worden. Met het gerenommeerde instituut Wageningen University & Research Centre levert Nederland een belangrijke bijdrage aan het wereldwijde vraagstuk van voedselzekerheid. De Nederlandse kennis en expertise op het gebied van gewasveredeling, resistentie, oogsttechnieken en logistiek kunnen boeren en tuinders in zich ontwikkelende landen helpen om in hun specifieke situatie tot betere opbrengsten en minder voedselverliezen te komen.

De agrarische sector in Nederland staat echter onder druk. Klimaatverandering en natuuropgaven vragen van agrariërs dat zij inspelen op veranderende omstandigheden. Veel sectoren hebben te maken met over het algemeen lage en sowieso zeer beweeglijke prijzen door het wegvallen van productiebeperkingen, boycots door derde landen en daarmee overproductie. De melkveehouderij staat voor enorme uitdagingen nu het melkquotum is weggefallen, iets waar de ChristenUnie altijd voor heeft gewaarschuwd. Ondernemers, ook zij die duurzamer willen produceren, krijgen niet de prijs voor hun producten die zij wel verdienen. Intensivering van de landbouw kan leiden tot milieuproblemen (mestoverschotten, waterverontreiniging door gewasbescherming, uitstoot van stikstof) en tot een groeiende kloof tussen boeren, burgers en natuurbeschermers. In plaats van gezond boerenverstand zien we een stapeling van wet- en regelgeving. Wekelijks stoppen vele boeren en tuinders - veelal noodgedwongen - met hun bedrijf, vaak omdat er geen bedrijfsopvolger is of omdat er bedrijfseconomisch te weinig perspectief is.

De ChristenUnie wil dat er dat in Nederland ruimte blijft voor boeren en tuinders om te ondernemen, zodat gezinsbedrijven kunnen voortbestaan en er perspectief blijft voor jonge boeren.

- ⊕ **Geen verkoop onder de kostprijs en geen kiloknallers.** Boeren en tuinders verdienen een eerlijke prijs voor hun producten. Er komt, evenals in België en Duitsland, een verbod op verkoop van voedselproducten onder de kostprijs.
- ⊕ **Eerlijke prijs voor diervriendelijke producten.** Dieren zijn schepselen van God. Het houden van dieren gebeurt volgens ambitieuze, maar realistische normen. Verdergaande eisen op het gebied van dierenwelzijn kunnen alleen vanuit de markt worden gefaciliteerd, zodat vraag, aanbod en prijs bij elkaar komen en de boer betaald wordt voor de extra investeringen.
- ⊕ Initiatieven zoals het **Duitse Initiative Tierwohl**, waarbij boeren rechtstreeks een vergoeding krijgen voor investeringen in dierenwelzijn, verdienen navolging in Nederland.
- ⊕ **Lang leve de coöperatie.** We willen ruim baan voor de oprichting van nieuwe coöperaties waarin boeren en tuinders zich kunnen verenigen om samen sterk te staan tegenover een beperkt aantal machtige inkooporganisaties (i.c. de supermarkten). Zo nodig wordt mededingingsregelgeving aangepast.
- ⊕ **Mens. Milieu. Markt.** De Autoriteit Consument en Markt (ACM) wordt de Autoriteit voor Mens, Milieu en Markt (A3M) en toetst voortaan niet alleen de prijs voor de consument, maar ook de prijs voor de boer, duurzaamheidsaspecten, diversiteit en kwaliteit van voedsel.
- ⊕ **Minder controlekosten voor ondernemers.** De Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) maakt een efficiëntieslag in plaats van ondernemers steeds hogere kosten door te berekenen. Waar nodig krijgt de NVWA extra middelen om de controle van de voedselveiligheid op hoog niveau te houden.
- ⊕ **Ruimte voor grondgebonden melkveehouderij.** Er komt één helder wettelijk kader voor de melkveehouderij in plaats van een stapeling van wetgeving, dat perspectief biedt en ruimte geeft aan grondgebonden bedrijven om verantwoord te ontwikkelen.
- ⊕ **Weidegang stimuleren.** Duurzaamheidsinitiatieven vanuit de markt, zoals het Convenant Weidegang of het Actieplan Vitalisering Varkenshouderij, omarmen we. Weidegang verplichten is niet wenselijk en niet realistisch.
- ⊕ **Minder antibiotica.** Het gebruik van antibiotica in de veehouderij wordt in overleg met de verschillende sectoren stapsgewijs verder teruggebracht.
- ⊕ **Geen Wet dieraantallen.** De Wet dieraantallen wordt niet ingevoerd. Er is geen directe relatie tussen aantallen dieren in een stal en de volksgezondheid. Wel leidt de hoge hoeveelheid fijnstof concentraties in de nabijheid van pluimveebedrijven tot luchtwegaandoeningen. Veehouderij, overheid en kennisinstellingen moeten gezamenlijk stappen zetten om de luchtkwaliteit rondom stallen te verbeteren. Daartoe willen we bestaande emissiereducerende technieken breder toepasbaar maken en innovaties op dit vlak faciliteren om sneller tot praktijktoepassing te komen.
- ⊕ **Sterke en energiezuinige glastuinbouw.** Het Greenport-beleid, waarin gefocust wordt op een aantal sterke glastuinbouwgebieden, wordt voortgezet. De sector wordt uitgedaagd tot verdere energiebesparing met projecten als 'De kas als energiebron'.

Emissies van gewasbeschermingsmiddelen op het oppervlaktewater worden teruggedrongen.

- + **Speel in op klimaatverandering.** We willen dat er meer werk wordt gemaakt van klimaatgericht landbouwbeleid. De landbouw draagt bij aan klimaatverandering, maar juist de Nederlandse land- en tuinbouw heeft de kennis en kunde in huis om vooral ook bij te dragen aan oplossingen.
- + **Bied boerenbedrijven perspectief.** Soms is er een spanningsveld tussen agrarische activiteiten en natuuropgaven. Gedwongen verplaatsing van boerenbedrijven, die vaak al generaties in de familie zijn, willen we voorkomen. Als na afweging van alle mogelijkheden als uiterste middel bedrijfsverplaatsing aan de orde is of als mensen zelf van mening zijn dat voortzetting van hun bedrijf elders een beter perspectief biedt, dan is snel handelen van de overheid, een goede prijs en actieve ondersteuning in hervestiging het devies.
- + **Houd financiering agrarisch onderwijs op peil.** Er wordt niet verder bezuinigd op het groene (agrarische) onderwijs. Groene onderwijsinstellingen worden volgens de dezelfde systematiek gefinancierd als andere instellingen.
- + **Voedselonderwijs.** Ieder kind krijgt lessen over 'waar komt ons eten vandaan', proeven en koken en gezonde voeding. Scholen geven hier binnen het speerpunt *life sciences* op een eigen manier invulling aan.

Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) en internationaal

Nederland is in Europa en wereldwijd koploper als het gaat om milieu en dierenwelzijn. De ChristenUnie ziet liever dat de Nederlandse normen de Europese standaard worden, dan dat we eenzijdig aanvullende maatregelen opleggen die onze boeren en tuinders economisch op achterstand zetten. Marktinitiatieven ondersteunen we van harte, bijvoorbeeld door procedures en regels aan te passen als deze omvorming van de bedrijfsvoering in de weg staan.

Nederland moet nu al invloed uitoefenen op het nieuwe Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB), dat na 2020 ingaat. De ChristenUnie wil dat de landbouwsubsidies zoveel mogelijk op het boerenerf terecht komen en gericht worden ingezet. Daarbij denken we aan versterking van de regionalisering van de voedselproductie binnen (Noordwest-)Europa, gericht op verdere verduurzaming en voedselzekerheid. Europese regionalisering van de voedsel- en veevoerproductie vermindert de afhankelijkheid van soja-import en milieudruk en vergroot de verbondenheid tussen producent en consument. Ook innovatie en een klimaatslimme landbouw worden wat de ChristenUnie betreft belangrijke onderdelen van het nieuwe GLB.

Voedsel is een basisvoorziening en daarmee verdient de landbouwsector een speciale behandeling in handelsverdragen. De ChristenUnie is altijd terughoudend geweest in het vergaand liberaliseren van de voedselproductie- en handel. Dit dwingt boeren en tuinders tot steeds hogere productie tegen steeds lagere prijzen, waardoor hun inkomen daalt, maar ook

wordt ingeleverd op dierenwelzijn en milieu. Bovendien kan door verregerende schaalvergroting het gezinsbedrijf onder druk komen te staan. Daarom willen we dat voedsel geen deel uitmaakt van een handelsverdrag als TTIP.

- ⊕ **Geen TTIP met voedsel.** Voedsel wordt buiten een eventueel handelsverdrag gehouden.
- ⊕ **Rechtvaardige handelsakkoorden.** Economische Partnerschapsakkoorden (EPA's), die zijn afgesloten met landen in Afrika, de Caraïben en de Stille Oceaan (voormalige koloniën van Europese landen), mogen niet de regionale en lokale markten in die landen verstoren.
- ⊕ **Eisen aan import.** Aan geïmporteerde landbouwproducten worden gelijkwaardige eisen gesteld als aan Europese landbouwproducten.
- ⊕ **Een Europees voedselbeleid.** Het nieuwe Europese Landbouwbeleid (na 2020) transformeert naar een Europees landbouw- en voedselbeleid. Dit beleid richt zich op versterking van de Europese markt en actuele maatschappelijke vraagstukken zoals een eerlijk verdienmodel, korte ketens van grond tot mond, biodiversiteit, klimaatverandering en gezonde voeding. De overheid moet de productie en consumptie van plantaardige eiwitten in Europa en Nederland stimuleren.
- ⊕ **Natuur- en landschapsbeheer vergoeden.** Boeren krijgen een adequate vergoeding voor natuur- en landschapsbeheer en weidevogelbeheer. De gelden uit het GLB voor vergroening (eerste pijler) kunnen flexibel en bedrijfsspecifiek worden ingezet en sluiten zoveel mogelijk aan bij het agrarisch natuurbeheer van de provincies (tweede pijler), zodat die elkaar kunnen versterken en de biodiversiteit ten goede komen. De administratieve lasten moeten laag zijn.
- ⊕ **Zorg voor jonge boeren en tuinders.** Binnen het Europese landbouwbeleid is nu en in de toekomst bijzondere aandacht voor de positie van jonge boeren en tuinders, want zij zorgen voor continuïteit in onze voedselvoorziening.
- ⊕ **Ruim baan voor niet-chemische gewasbescherming.** De Europese procedures voor toelating van niet-chemische gewasbescherming worden versneld, zodat er alternatieven beschikbaar komen voor chemische gewasbeschermingsmiddelen.
- ⊕ **Geen glyfosaat buiten de landbouw.** Het gebruik van chemische middelen als glyfosaat buiten de landbouw wordt verboden. Glyfosaat binnen de landbouw wordt toegestaan zolang er geen bruikbaar alternatief beschikbaar is, waarbij gebruiksvoorschriften gelden.
- ⊕ **Herstel kwekersrecht.** De balans tussen het kwekers- en octrooirecht wordt hersteld, want het is ongehoord dat grote bedrijven patent aanvragen op natuurlijke eigenschappen van planten. Het feit dat slechts een handjevol bedrijven patenten in handen heeft, is een bedreiging voor de wereldwijde voedselzekerheid.
- ⊕ **Wel klassieke veredeling en cisgenese.** De ChristenUnie kiest voor klassieke veredeling en cisgenese (versnelling van klassieke veredeling zonder soortengrenzen te overschrijden).

- ⊕ **Geen transgenese.** Nederland blijft vrij van de productie van transgenetisch gemodificeerde gewassen. Ook in Europees verband blijft Nederland zich verzetten tegen import en productie van GGO's.
- ⊕ **Keuzevrijheid borgen.** Consumenten moeten door duidelijke etikettering kunnen kiezen voor volledig gentichevrije producten.

Voedselverspilling en -verliezen

In ons land zijn prachtige initiatieven om voedselverspilling tegen te gaan. Veel gemeenten hebben één of meerdere voedselbanken, kerken houden inzamelingsacties en er zijn particuliere initiatieven zoals Kromkommer en restaurant Instock. Op initiatief van de ChristenUnie staat fiscaal vriendelijk voedsel doneren bij veel bedrijven helder op het netvlies. Toch wordt er nog altijd veel goed voedsel weggegooid. Terwijl in ons land wekelijks meer dan 100.000 mensen een voedselpakket krijgen van de voedselbank, wordt een derde van ons voedsel verspild. Per persoon gooien we jaarlijks 50 kilo aan voedsel weg. Dat is omgerekend 2,5 miljard euro. Daar komt de verspilling in de rest van de voedselketen bovenop; nog eens 2,5 miljard euro per jaar.

Het tegengaan van voedselverspilling is een gedeelde verantwoordelijkheid die we samen moeten oppakken. Dat geldt voor consumenten, maar ook voor de levensmiddelenindustrie, die de kans heeft ruimhartig te doneren van wat anders weggegooid wordt. Niet geremd door angst voor aansprakelijkheid, maar aangemoedigd om een voorbeeld te zijn van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Bijvoorbeeld door transparant te zijn over hoeveel er wordt weggegooid of juist gedoneerd.

- ⊕ **Meer voedseloverschotten naar de voedselbank.** Er wordt een taskforce opgericht om bedrijven te stimuleren voedseloverschotten te doneren aan voedselbanken.
- ⊕ **Overbodige houdbaarheidsdata schrappen.** Waar mogelijk wordt de houdbaarheidsdatum op producten (rijst, pasta, snoep etc.) geschrapt.
- ⊕ **Begrijpelijke houdbaarheidsdata.** Houdbaarheidsdata op het etiket moeten begrijpelijk zijn. Daarom worden TGT (te gebruiken tot) en THT (tenminste houdbaar tot) vervangen.
- ⊕ **Voedsel in horeca voortaan langer bruikbaar.** In de horeca geldt als nieuwe standaard dat - vergelijkbaar met landen als Engeland en Spanje - producten in principe 4 uur ongekoeld gepresenteerd kunnen worden voordat ze worden weggegooid. Voedselveiligheid is belangrijk, maar het '2 uren criterium' in de horeca is een voorbeeld van doorgeschoten voedselveiligheid.

Ruimte voor vissers

De visserij in Nederland kent een lange economische en culturele traditie. Veelal kleine familiebedrijven leveren een waardevolle bijdrage aan de gemeenschappen waarin ze diepgeworteld zijn. Ze staan dicht bij de natuur, zijn onderdeel van het ecosysteem op zee en hebben passie voor hun werk. De laatste jaren voelen vissers zich echter in hun voortbestaan bedreigd. Ze hebben te maken met een opeenstapeling van knellende Europese regels en de dreigende sluiting van visgronden voor natuurgebieden of windmolenparken. De ChristenUnie gaat voor een goede toekomst voor zowel de Noordzeevervisserij als de binnenvisserij. Er moet ruimte komen voor duurzame innovaties en een einde aan de aanlandplicht.

Weg met de aanlandplicht

De aanlandplicht, waarbij alle bijvangsten moeten worden aangeland, is een voorbeeld van doorgesloten Europese regelzucht. In een gemengde visserij is bijvangst nooit helemaal te voorkomen. Een stapsgewijze en stevige vermindering van bijvangst kan voor de Noordzeevervisserij het best bereikt worden via een realistisch tijdpad in het zogenoemde meerjarenbeheerplan. Deze meerjarenplannen hebben de afgelopen jaren bewezen te werken: het scholbestand is historisch groot en ook de andere bestanden vertonen een positieve trend.

De aanlandplicht werkt niet alleen kostenverhogend, maar leidt ook tot voedselverspilling. Een deel van de bijvangst van jonge vis die voorheen kon worden teruggezet bleef in leven, werd volwassen en kon zich voortplanten. Het overige deel was voedsel voor vogels, andere vissen en bodemleven. Met de aanlandplicht wordt 100% uit het ecosysteem gehaald en vernietigd.

Blijvend ruimte voor duurzame innovaties

De Nederlandse vloot is de afgelopen jaren gemoderniseerd door tal van duurzame innovaties. Een goed voorbeeld is de puls-techniek, waarbij met kleine stroompjes de vis wordt opgeschrikt van de bodem. Deze techniek zorgt voor een betere selectiviteit (dus minder bijvangst), minder bodemcontact en lager brandstofverbruik. De puls-techniek moet in Europa definitief worden vrijgegeven en gestimuleerd voor algemeen gebruik als duurzamer alternatief voor de boomkorvisserij.

Daarnaast verdienen initiatieven zoals het Masterplan Duurzame Visserij (MDV) steun. Nederland moet koploper blijven op dit vlak. Onderdeel daarvan zijn ook duurzaamheidskenmerken, zoals MSC. Het aantal visserijen met een duurzaamheidskenmerk neemt elk jaar toe. De ChristenUnie ziet deze keurmerken als belangrijk onderdeel van de toekomst van de visserij in Nederland.

De ChristenUnie kiest verder voor:

- ⊕ **Goede verhouding tussen visserij en natuur.** Meerjarige beheerplannen worden opgesteld voor een duurzame exploitatie van de zee. Visserijsector en wetenschap werken samen in bestandsopnamen en het opstellen van beheerplannen.
- ⊕ **Sluiten van visgebieden niet gewenst.** Bij de planning van windmolenparken op zee, booreilanden en andere menselijke activiteiten moet rekening gehouden worden met de belangen van de vissers door in te zetten op multifunctioneel gebruik.
- ⊕ **Nieuwe natuurgebieden op zee altijd in overleg met de visserij.** De komende periode wordt vastgesteld op welke manier de Natura 2000-gebieden op zee worden beschermd. Deze mariene ecosystemen zijn intrinsiek het beschermen waard, en essentieel voor een gezonde Noordzeenatuur en het behoud van biodiversiteit. Daarom streven we in overleg met de betreffende sectoren naar een effectief beschermingsregime in kwetsbare mariene gebieden.
- ⊕ **Minder (Europese) regels.** Bij visquota wordt meer rekening gehouden met soorten die vaak samen worden gevangen (geassocieerde bestanden) en er wordt meer verantwoordelijkheid gelegd bij de regionale beheergroepen. Er moet worden voorkomen dat visserijen stil komen te liggen door 'choke species' (soorten die worden meegevangen met de hoofdsoort en waarvoor een klein quotum beschikbaar is). De administratieve lasten van Natura 2000-wetgeving voor vissers moeten omlaag. Visserijwetgeving en de provinciale kaders van de Natuurbeschermingswet dienen te worden geharmoniseerd.
- ⊕ **Internationaal samenwerken.** Nederland blijft zich sterk maken voor een internationale samenwerking op het gebied van visserijbeheer, bescherming van de traditionele visgebieden van ontwikkelingslanden, een verbod op de walvisvangst en een algeheel verbod op het gebruik van drijfnetten.

Leefomgeving: leefbaar, groen en schoon

De ChristenUnie is hoopvol over de duurzame toekomst van Nederland. Een schone en circulaire economie levert veel op voor ons en voor volgende generaties: een gezondere lucht, een beter klimaat en een sterkere economie. Met onze innovatieve bedrijven en hoogwaardige kennis hebben we een uitstekende uitgangspositie om duurzame koploper in de wereld te worden. Wij willen zo snel mogelijk af van olie, gas en kolen en ruim baan voor schone energie. Energiebesparing in de industrie, gebouwde omgeving en mobiliteit wordt topprioriteit. Auto's zonder uitstoot en energieneutrale huizen worden de norm. Materialen die de schepping ons geeft willen wij niet verspillen, maar terugwinnen en hergebruiken. Wij kiezen voor de bescherming van waardevolle natuur en een verantwoorde omgang met ruimte en landschap in Nederland.

Klimaat, grondstoffen en energie

Alle leven is Gods waardevolle gift. Wij hebben de taak om zorgvuldig om te gaan met de schepping. Vervuiling van de lucht en de natuur, verspilling van materialen en uitputting van hulpbronnen zijn een grote bedreiging voor de toekomst van onze kinderen en kleinkinderen. Het produceren van aardgas zorgt voor aardbevingen en is voor de Groningers een ernstige aantasting van hun veiligheid en leefbaarheid. Fossiele brandstoffen zorgen voor grote risico's voor de Nederlandse economie en welvaart. We zijn bovendien te afhankelijk van het Midden-Oosten en Rusland. Als we nu niets doen, leggen we de enorme rekening – financieel en ecologisch – bij volgende generaties.

De rekening van klimaatverandering ligt nu al bij de allerarmsten in de wereld. Paus Franciscus roept in zijn encycliek 'Laudato Si' niet voor niets op tot duurzame sociale gerechtigheid. Wij willen klimaatverandering tegengaan en kwetsbare landen weerbaar maken tegen overstromingen en voedseltekorten. Het Klimaatakkoord van Parijs is daarom een belangrijke wereldwijde afspraak.

Naar een duurzame en circulaire economie

De ChristenUnie zet in op een snelle en volledige energietransitie binnen één generatie. Er komen wettelijke tussendoelen per 5 jaar voor CO₂-reductie (55% in 2030), schone energie (45% in 2030) en energiebesparing (40% in 2030).

Een investering in energiebesparing betaalt zich dubbel en dwars terug. Het levert milieuwinst op, afbouw van het Gronings gas, een flinke kostenbesparing voor huishoudens en bedrijven, meer comfort in woningen en een impuls voor de bouwsector. Onze warmtevoorziening moet snel onafhankelijk worden van aardgas.

Huishoudens worden zelfvoorzienend en gaan zelfopgewekte zonne-energie opslaan.

Steeds goedkopere zonne-energie en windenergie zullen leiden tot het einde van het fossiele

tijdperk en het sluiten van kolencentrales. De ChristenUnie wil deze ontwikkeling versnellen door CO₂-uitstoot veel zwaarder te belasten en hogere milieueisen aan elektriciteitscentrales te stellen.

Onze producten eindigen nog te vaak als waardeloos afval. Het beter benutten van reststromen en het hergebruiken van producten en materialen levert gouden kansen op voor het milieu en onze economie. We moeten leren denken vanuit grondstoffen in plaats van afval. Afvalscheiding moet daarom sterk gestimuleerd worden.

Het klimaatprobleem is een mondiaal probleem. Nederland neemt internationaal verantwoordelijkheid voor klimaatfinanciering, zodat ontwikkelingslanden gesteund worden bij hun voorbereidingen op extreme droogte of overstromingen. Klimaatverandering heeft ook gevolgen voor Nederland. Wij investeren daarom in binnenlandse klimaatadaptatie: in waterbeheer, dijken, robuuste ruimtelijke inrichting, landbouw en de directe woonomgeving.

Energiebesparing

- ⊕ **De gebouwde omgeving wordt energieneutraal.** Er komt een grootschalig plan voor een warmtetransitie. De aansluitplicht voor gas vervalt bij nieuwbouwprojecten en oude gasnetten worden niet meer vervangen. Huishoudens worden geholpen bij deze omschakeling met een energiebesparingsaftrek voor isolatie, geothermie en warmtepompen.
- ⊕ **'Nul op de meter' bij nieuwbouw.** Energieneutrale en energieleverende woningen zijn de nieuwe norm bij nieuwbouw vanaf 2018.
- ⊕ **Energiebesparing bestaande woningen.** Minimale energiebesparende maatregelen en duurzame toepassingen in bestaande woningen zijn vanaf 2020 verplicht bij verbouwing en verhuizing. Het energielabel wordt beter vormgegeven en gekoppeld aan de OZB en overdrachtsbelasting (in eerste instantie label C, vanaf 2025 label B).
- ⊕ **Huurwoningen worden energieneutraal.** Woningcorporaties maken investeringsplannen voor vergaande verduurzaming, zoals nul-op-de-meterwoningen, en krijgen daarvoor meer ruimte door de verhuurdersheffing te schrappen.
- ⊕ **Duurzame woonvisie.** Gemeenten en corporaties worden verplicht om in de woonvisie prestatieafspraken te maken over besparingsdoelen en de warmtevoorziening. In de omgevingsvisie worden overheden verplicht om een energietransitieplan op te nemen om de doelen van het Klimaatakkoord te bereiken.
- ⊕ **Energiecommissaris.** De energietransitie is een nationale opgave, waarbij alle overheden verantwoordelijkheid moeten nemen. De ChristenUnie wil een Nationaal Plan Energietransitie onder regie van een Energiecommissaris (vergelijkbaar met het Deltaprogramma onder regie van de deltacommissaris in het waterdomein).

Meer schone energie

- + **Minimumprijs CO₂.** Een hoge en jaarlijks stijgende minimumprijs voor CO₂ samen met een kopgroep van buurlanden. Het Europese emissiehandelsysteem (ETS) wordt vergaand aangescherpt.
- + **Van energiebelasting naar CO₂-belasting.** De energiebelasting wordt meer gebaseerd op CO₂-uitstoot, waardoor schone energie en duurzame warmte aantrekkelijker worden. Op termijn wordt de energiebelasting verschoven van de gebruiker naar de bron, waarbij hernieuwbare energie wordt vrijgesteld.
- + **Energie van eigen dak.** Investeringszekerheid voor zelfopgewekte elektriciteit. Zolang de opslag van energie voor huishoudens nog geen serieuze optie is, blijft de belastingkorting voor lokale energieopwekking door particulieren en coöperaties in stand. De salderingsregeling van opgewekte zonne-energie dient daarom gehandhaafd te blijven.
- + **Duurzame prikkels industrie.** De belasting op energie gaat omhoog voor grootverbruikers. Bedrijven kunnen de belasting ontlopen door investeringen in energietransitie en besparing. Bij het tempo van invoering zal rekening worden gehouden met werkgelegenheidseffecten. De handhaving van de Wet Milieubeheer wordt aangescherpt.
- + **Investering in duurzame innovatie.** Er komt meer geld voor de schone technieken en de duurzame warmtevoorziening van de toekomst. Subsidies voor realisatie van hernieuwbare energie worden bij een hoge CO₂-prijs geleidelijk afgebouwd. Hierbij gelden eerlijke overgangsregelingen.
- + **Meer windenergie.** Er komt een uitbreiding van windparken op zee, waarbij rekening wordt gehouden met kustgemeenten, ecologie, scheepvaart en visserij. Windparken op land worden uitgebreid tot 6000 MW in 2020 en verdere groei na 2020. De energietransitie heeft een enorme ruimtelijke impact. Belangrijke voorwaarden zijn dat omwonenden nauw worden betrokken bij plannen voor windenergie en kunnen meeprofiteren van de voordelen. Mede-eigenaarschap zorgt ervoor dat lusten en lasten eerlijker worden verdeeld.
- + **Afbouw kolencentrales.** De ChristenUnie wil snel af van de kolencentrales. Hogere milieunormen voor energiecentrales en het stoppen met subsidie voor biomassabijstook.
- + **Verplichte inzet van bio-energie,** in de chemiesector, het vrachtverkeer en de productie van groen gas. De productie van biomassa mag geen ongewenste effecten hebben op het klimaat, de biodiversiteit en de voedselvoorziening.
- + **Geen nieuwe kerncentrales,** vanwege risico's voor de veiligheid en vanwege het afvalprobleem.
- + **Geen opslag van CO₂.** Geen prioriteit en overheidsgeld voor ondergrondse opslag van CO₂, omdat het een dure techniek is die veel energie kost en geen bijdrage levert aan de energietransitie.
- + **Publieke investeringen.** De overheid maakt bindende afspraken met grote publieke investeerders (zoals pensioenfondsen) om investeringen in fossiele energie af te

bouwen en te verschuiven naar schone energie en energiebesparing. Door middel van wetgeving kan worden afgedwongen dat een minimumpercentage in energietransitie wordt geïnvesteerd.

Gas minderen

Gaswinning in de provincie Groningen heeft geleid tot een ernstige aantasting van de veiligheid en leefbaarheid. Ook immaterieel is de schade groot: steeds meer mensen kampen met gezondheidsproblemen en psychische klachten. De ChristenUnie wil snelle afbouw van de gaswinning, directe versterking van woningen op kosten van de NAM, onafhankelijke schadebeoordeling en ruimhartige compensatie voor gedupeerden.

- + **Onafhankelijk van aardgas.** De verwarming van huizen en gebouwen is in 2035 voor 90% onafhankelijk van aardgas. De gaskraan in Groningen wordt zo snel mogelijk teruggedraaid. In 2018 gaat de gaswinning in Groningen terug naar 21 miljard kuub en vervolgens in jaarlijkse stappen omlaag via 12 miljard kuub naar nul. De export van gas wordt afgebouwd. De conversiecapaciteit wordt uitgebreid om geïmporteerd gas om te zetten.
- + **Ruimhartige compensatie.** De NAM komt met een ruimhartige compensatie voor waardedaling van woningen, voor versterking van woningen, scholen, bedrijven en dijken en voor investeringen in leefbaarheid. Er is bijzondere aandacht nodig voor het behoud en herstel van cultureel erfgoed in de provincie Groningen. In heel Nederland wordt mijnbouwschade adequaat vergoed na een onafhankelijke schadebeoordeling, dus ook in Drenthe, Friesland, Overijssel en Limburg.
- + **Opkoopregeling** voor mensen in de provincie Groningen die vastzitten in een uitzichtloze situatie met een onverkoopbaar huis.
- + **Toekomstperspectief voor Groningen.** De provincie wordt een voorloper bij de toepassing van innovatieve energietransitie en besparing. Dit levert een impuls voor de economie en werkgelegenheid op.
- + **Geen nieuwe winningslocaties** voor olie of gas in Nederland en een afbouw van huidige winningsactiviteiten. Er komt een verbod op schaliegaswinning.

Circulaire economie

- + **Duurzaam inkopen.** De overheid koopt 100% duurzaam en verantwoord in: schone energie uit Nederland, producten uit de circulaire economie en producten en diensten met een zo klein mogelijke ecologische voetafdruk. De criteria voor duurzaam inkopen bij de overheid worden aangescherpt.
- + **Circulair ontwerpen.** De regels voor het ontwerp van producten worden aangescherpt, om producten klaar te maken voor de circulaire economie.
- + **Resultaatverplichting voor bedrijven,** onder meer voor de verpakkingindustrie, supermarkten en de afvalsector. Bedrijven in de regio gaan samenwerken om hergebruik te stimuleren. Er komen doelstellingen voor terugwinning en recycling, bijvoorbeeld voor waardevolle metalen en mineralen.

- + **Hogere heffing op afvalstort en afvalverbranding.** Hergebruik wordt hierdoor aantrekkelijker.
- + **Statiegeld op plastic flessen** wordt uitgebreid naar kleine PET-flessen.

Mobiliteit en infra

Mobiliteit brengt mensen bij elkaar en is nodig voor een sterke economie. De groeiende mobiliteit mag niet ten koste gaan van de kwaliteit van onze leefomgeving en de leefbaarheid. De ChristenUnie wil de milieubelasting door het verkeer verkleinen en gericht investeren in de sterke punten van verschillende vormen van vervoer. Het verkeer wordt slimmer, schoner en zuiniger.

- + **Beter benutten wegen door beter beprijzen.** Door slim beprijzen van het gebruik van de auto, bijvoorbeeld met behulp van een congestieheffing of door een cordonheffing voor personenauto's rond de grote steden, kan de file- en milieudruk fors omlaag.
- + **Strengere milieunormen voor nieuwe auto's.** Het is onze ambitie dat vanaf 2025 alleen elektrische personenauto's worden verkocht.
- + **Het instellen van milieuzones door gemeenten** draagt bij aan CO₂-reductie in stedelijk gebied. Deze maatregel kan door gemeenten worden ingezet en wordt landelijk ondersteund door de grondslag voor deze gemeentelijke milieuzones terug te brengen in het Verkeersreglement.
- + **120 km/u is hard zat.** De verhoging van de maximumsnelheid naar 130 km/uur wordt teruggedraaid vanwege negatieve gevolgen voor de verkeersveiligheid en het milieu.
- + **Zuinige autobanden** worden verplicht (Label A), met een redelijke invoeringstermijn.
- + **Kilometerheffing voor vrachtverkeer**, in navolging van België en Duitsland. Bovendien wordt het aandeel biobrandstoffen groter door ophoging van de Europese bijmengverplichting.
- + **Uitbreiding fietsnelwegen** tussen 2017 en 2021 en betere fietsvoorzieningen (bijvoorbeeld bij stations) om de (elektrische) fiets een aantrekkelijk vervoersalternatief te maken. In 2025 willen wij een groei van het fietsgebruik met 25% bereiken.
- + **Veilig verkeer.** Een doelstelling van minimaal 50 procent minder verkeersdoden en -gewonden in 2027 ten opzichte van 2017. De inzet richt zich vooral op het tegengaan van ongelukken met kwetsbare verkeersdeelnemers: kinderen en ouderen. Overtredingen binnen de bebouwde kom worden harder aangepakt. Stelselmatige overtreeders worden strenger gestraft.
- + **CO₂-beprijzing luchtvaart en scheepvaart** in Europees verband met een positieve uitzondering voor kleine schippers en de relatief duurzame binnenvaart. Zo wordt vervuilende uitstoot tegengegaan, waarbij rekening wordt gehouden met de

grenseffecten en de grote bijdrage van vervoer over water in het tegengaan van de CO2-last van transport.

- + **Verkeerseducatie:** er wordt ingezet op verkeers- en mobiliteitseducatie gericht op veilig, verantwoord en vlot gebruik van vervoersmiddelen.

Openbaar Vervoer

- + **Ambitie en actie.** De OV-ambities moeten hoger door middel van investeringen in reistijdverbetering, frequentieverhoging en directe verbindingen.
- + **Prestaties openbaar.** Vervoerders worden verplicht cijfers over aantal reizigers, reistijd en klanttevredenheid per verbinding te publiceren.
- + **Investeren in regionale projecten.** Voorbeelden zijn lightrail en busbanen.
- + **Reiziger centraal.** De OV-chipkaart wordt als brede mobiliteitskaart meer klantgericht door de mogelijkheid te reizen op rekening en door makkelijker overstappen. De actuele reisinformatie op haltes, stations en internet wordt aanzienlijk verbeterd.
- + **Toegankelijkheid de norm.** Samen met provincies en vervoerders worden stations en haltes aangepast, zodat deze versneld volledig toegankelijk worden voor mensen met een beperking.
- + **Capaciteitsuitbreiding spoor.** Inhaalsporen of spoorverdubbeling, extra perrons en ongelijkvloerse kruisingen zijn op een aantal punten noodzakelijk, zodat intercity's en sprinters elkaar niet in de weg zitten en de frequentie kan worden verhoogd. Waar mogelijk vindt elektrificatie van het spoor plaats. Bij een voldoende hoge vervoersvraag worden directe verbindingen de norm.
- + **Nieuwe spoorbeveiliging en energiesysteem.** Het nieuwe beveiligingssysteem ERTMS wordt snel ingevoerd, zodat treinen korter op elkaar kunnen rijden, de spoorveiligheid verbetert en op langere termijn onderhoudskosten worden bespaard. Ook wordt de bovenleidingspanning verhoogd naar 3 kilovolt zodat treinen sneller kunnen optrekken en energie wordt bespaard.
- + **Scherpere eisen aan NS en ProRail.** De maximaal toegestane prijsverhoging wordt afhankelijk van de prestaties van NS. ProRail moet zorgen voor minder verstoringen en het sneller oplossen van verstoringen.
- + **Geen toeslag op HSL.** De toeslag voor de HSL-Zuid vervalt nu deze onderdeel is geworden van het hoofdrailnet.

Ruimte

Het afgelopen decennium zijn we in de politiek en in het beleid de liefde voor de ruimte, voor onze leefomgeving verloren. Niet alleen is het ruimtelijke beleid grotendeels gedecentraliseerd, maar ook een frisse landelijke blik - laat staan een visie - op wat goede ruimtelijke ontwikkeling is, is goeddeels verdwenen. Dat moet anders, in het belang van onze kinderen. Want welke ruimte, welke leefomgeving laten we hen na? En wat te denken van de energietransitie, die een gigantische impact gaat hebben op onze ruimtelijke inrichting. In het

fossiele tijdperk hadden alleen de Limburgers last van de kolenmijnen of de Groningers van de gaswinning, maar in het duurzame tijdperk gaan we allemaal wat merken van energie-opwekking. De ChristenUnie wil kortom meer ruimte voor ruimte op de politieke agenda.

Inrichting van de ruimte moet aansluiten bij het eigen karakter van landschappen, dorpen en steden. Daarom is het belangrijk dat ruimtelijke beslissingen zo lokaal mogelijk worden genomen, met veel ruimte voor participatie van burgers, bedrijven en belangenorganisaties.

- ⊕ **Bundelen en verdichten.** Prioriteit wordt gegeven aan binnenstedelijk bouwen en herstructurering van bestaande bedrijventerreinen. Verstedelijking en bedrijvigheid worden gebundeld rond bestaande kernen en daarbinnen bij OV-knooppunten.
- ⊕ **Hergebruik van bestaande gebouwen.** Zowel in de steden en dorpen (lege kantoren, winkels, maatschappelijk vastgoed en bedrijfsgebouwen) als op het platteland (vrijkomende agrarische bebouwing door stoppende boeren) is veel leegstaand vastgoed. Veel van de nieuwe ruimtevrage voor wonen, werken en voorzieningen kan door hergebruik, transformatie of sloop/nieuwbouw in bestaande panden worden gerealiseerd.
- ⊕ **Open landschappen behouden, versnippering voorkomen.** Open landschappen, zoals het Groene Hart, mogen niet steeds kleiner worden. Verrommeling, versnippering en bouwen op opdringerige zichtlocaties langs wegen tegengaan.
- ⊕ **Ruimte voor energie.** Onderdeel van het nationale plan energietransitie is ook een samenhangende visie op de ruimte voor duurzame energieopwekking. Geen wildgroei, maar zorgvuldige planning met participatie van onderop.
- ⊕ **Recreatiegebieden in en om de stad,** investeringen in wandel- en fietsgebieden.
- ⊕ **Deltaprogramma sturend voor ruimtelijke ontwikkeling.** Het ruimtelijk beleid van de Rijksoverheid en decentrale overheden anticipeert met behulp van het Deltaprogramma op de veranderende omstandigheden, zoals bodemdaling en de gevolgen van klimaatverandering.
- ⊕ **Bescherming Waddengebied** als Werelderfgoed. Geen gaswinning bij de Waddeneilanden.
- ⊕ **Verantwoorde ruimte voor plattelandsgemeenten.** Uitbreidingen van steden en dorpskernen ('rode functies') worden op regionaal niveau afgewogen. Clustering van voorzieningen is nodig om het voorzieningenniveau in krimpgebieden op peil te houden.
- ⊕ **Leefbare krimpregio's.** Structurele versterking van de economie en bereikbare voorzieningen houden krimpregio's leefbaar. Ook is het belangrijk dat de infrastructuur op orde is, zoals openbaar vervoer en snel internet. Er komt meer experimenteerruimte voor dunbevolkte gebieden en grensregio's. Regio's die anticiperen op krimp ('anticipeerregio's'), zoals Oost-Drenthe en Schouwen-Duiveland, moeten gebruik kunnen maken van dezelfde faciliteiten van de Rijksoverheid als de zogenoemde topkrimpgebieden.

Wonen

Een gezonde woningmarkt

Een goed en betaalbaar huis in een leefbare buurt, dat is voor ons allemaal belangrijk. Dat is niet vanzelfsprekend, daar zijn we tijdens de achterliggende crisisjaren wel achter gekomen. Duur betaalde woningen kwamen onder water te staan en/of bleken moeilijk verkoopbaar. En de huurmarkt was en is voor veel mensen geen echt alternatief. In veel regio's zijn lange wachtlijsten voor een sociale huurwoning. In grote delen van Nederland functioneert de vrije huurmarkt niet goed. Met alle interventies in de woningmarkt heeft de overheid de achterliggende decennia bijgedragen aan een onevenwichtige woningmarkt: decennia ongelimiteerde hypotheekrenteaftrek leidde tot te dure koopwoningen en tot een weggedrukte en daarmee vrijwel afwezige vrije huursector. Jarenlang hielden links en rechts elkaar in een houdgreep, waarbij links de huren niet wilde liberaliseren en rechts de onbeperkte hypotheekrenteaftrek te vuur en te zwaard verdedigde. Een crisis op de huizenmarkt en partijen als D66, ChristenUnie, GroenLinks en de SGP bleken nodig om het woonbeleid te hervormen en de woningmarkt structureel gezonder te maken.

Echter, een woningmarkt die decennialang is scheefgegroeid, heb je niet in één keer recht gebogen. Nadat de afgelopen jaren verbeteringen in het woonbeleid tot stand zijn gebracht, moeten we de komende kabinetsperiode op een aantal punten verder gaan. Zo is deels door de daling van inkomens als gevolg van de economische crisis en deels door de gestegen huren de afgelopen jaren de woonquote van huurders verder gestegen naar 36% in 2015, terwijl de woonquote voor woningeigenaren - vooral onder invloed van de lage rente - is gedaald naar 27% in datzelfde jaar. Het is dus zaak dat de huren voor huishoudens met lage inkomens zich de komende jaren gematigd ontwikkelen.

De ChristenUnie kiest voor:

- **Bouwen, bouwen, bouwen; vooral betaalbare huurwoningen in de vrije sector.** Er zijn veel te weinig huurwoningen in de prijsklasse € 710 tot € 1.000, de prijsklasse net boven de liberalisatiegrens. Dat was altijd al een probleem, maar in deze tijd met steeds meer tijdelijke en flex-contracten en zzp'ers helemaal. Huishoudens met (ruim) een modaal inkomen zijn hier de dupe van en kunnen bijvoorbeeld steeds moeilijker terecht in grote steden. Marktpartijen en pensioenfondsen hebben hier een verantwoordelijkheid, maar ook gemeenten kunnen door een goed ruimtelijk en grondprijnsbeleid het mogelijk maken om de komende jaren tienduizenden betaalbare huurwoningen in de vrije sector te realiseren.
- **Afschaffen verhuurdersheffing.** Er wordt onnodig veel geld rondgepompt in ons land. De als tijdelijk bedoelde verhuurdersheffing is inmiddels permanent geworden en de daarmee gepaard gaande hogere huren leiden tot een hogere huurtoeslag. We stoppen met de verhuurdersheffing, we maken harde afspraken met de woningcorporaties om de opbrengst daarvan terug te geven aan huurders met een laag inkomen - zodat de huurtoeslag kan dalen - en meer te investeren in nieuwbouw,

herstructurering van oude stadswijken en verduurzaming van de bestaande woningvoorraad (nul-op-de-meter woningen).

- ⊕ **Kopen en huren evenwichtig behandelen.** De koop- en huurmarkt moeten evenwichtiger worden bejegend, zodat de kloof tussen kopen en huren in de vrije huursector kleiner wordt. Daarom wordt de hypotheekrenteaftrek sneller en verder afgebouwd naar het nieuwe basistarief dat de ChristenUnie voorstelt (zie de paragraaf over het belastingbeleid). De lagere belasting op arbeid zorgt ervoor dat deze maatregel bij de lage- en middeninkomens niet merkbaar is en voor de hoge inkomens door de historisch lage hypotheekrente slechts in geringe mate.
- ⊕ **Pensioenpremie beleggen in het eigen huis.** Door de tweede pijler van het pensioenstelsel te flexibiliseren, kunnen we het mogelijk maken dat geld dat normaal gesproken zou zijn gaan zitten in de pensioenpremie, voortaan ook te gebruiken is voor het aflossen van de hypotheek, bijvoorbeeld door een tijdelijke premievakantie ten behoeve van gelijkwaardige doelen als pensioensparen mogelijk te maken. Dit zou gezinnen in het spitsuur van hun leven erg helpen. En bovendien: investeren in stenen is ook investeren in je pensioen.
- ⊕ **Geen overdrachtsbelasting voor starters.** Starters op de koopmarkt zijn verplicht om hun gehele hypotheek gedurende de looptijd af te lossen. Nu de huizenmarkt weer aantrekt, is de betaalbaarheid van koopwoningen voor starters - na een paar relatief gunstige jaren - een probleem. Daarom schrapt de ChristenUnie de overdrachtsbelasting voor starters.
- ⊕ **Woningcorporaties die het algemeen belang dienen.** Woningcorporaties moeten zich richten op hun kerntaak: het aanbieden van goedkope huurwoningen aan mensen met lage inkomens. Risicovolle investeringen met gemeenschapsgeld horen daar niet bij. Maar onderdeel van die kerntaak is volgens ons wel dat corporaties de mogelijkheid hebben om te investeren in leefbaarheid en maatschappelijk vastgoed in wijken waarin zij veel bezit hebben.
- ⊕ **Hergebruik van alle leegstaande gebouwen, niet alleen kantoren.** Zowel in de steden en dorpen (lege kantoren, winkels, maatschappelijk vastgoed en bedrijfsgebouwen) als op het platteland (vrijkomende agrarische bebouwing door stoppende boeren) is veel leegstaand vastgoed. Veel van de nieuwe ruimtevraag voor wonen kan door hergebruik, transformatie of sloop/nieuwbouw in bestaande panden worden gerealiseerd.
- ⊕ **Ruimte voor innovatief en vraaggericht bouwen.** Gemeenten dienen in het bijzonder woningcorporaties de ruimte te geven om innovatief, vraaggericht en toekomstvast te kunnen bouwen. Denk hierbij met het oog op de veranderende samenstelling van de bevolking aan innovatieve concepten als de bouw van twee kleine starterswoningen die later gemakkelijk zijn samen te voegen tot één grotere woning. Of mogelijkheden creëren voor groepswonen; flexibele oplossingen voor mantelzorg etc.
- ⊕ **Energieneutrale woningen.** Eén van de grootste energieopgaven is het verduurzamen van de 7,3 miljoen woningen die Nederland telt. De recent ingevoerde

energieprestatievergoeding aangevuld met de te maken afspraken met de woningcorporaties in het kader van het afschaffen van de verhuurdersheffing moeten voor een enorme boost zorgen voor het aantal nul-op-de-meter woningen de komende jaren.

Water en scheepvaart

Water verbindt, biedt kansen, maar kan ook gevaar opleveren. De ChristenUnie zet zich in voor bescherming tegen hoogwater en de beschikbaarheid van voldoende zoetwater van hoge kwaliteit. Veilig leven in onze dichtbevolkte delta vereist blijvende inzet en investeringen.

De ChristenUnie kiest voor:

- **Robuuste waterschappen.** Waterschappen spelen een cruciale rol bij het beschermen van ons land tegen hoogwater, het voorzien in voldoende zoetwater en het zorgen voor waterkwaliteit en afvalwaterzuivering. Het Nederlandse waterbeheer is toonaangevend en verdient niet alleen wereldwijd, maar ook in het onderwijs meer aandacht. Omdat het belang van toekomstbestendig waterbeheer in ons land nog onvoldoende bekend is, wil de ChristenUnie het waterbewustzijn bevorderen.
- **Investeren in uitvoering Deltaprogramma.** Om ervoor te zorgen dat we nu en in de toekomst in een veilig en aantrekkelijk land kunnen blijven wonen en werken, moet het nationale Deltaprogramma voortvarend worden uitgevoerd: maatregelen om ons land veiliger te maken, robuuster in te richten en de zoetwatervoorziening te verbeteren. De ChristenUnie maakt hier geld voor vrij en wil de looptijd van het Deltafonds verlengen.
- **Waterkwaliteit.** Schoon water is belangrijk, niet alleen voor mens en dier, maar ook voor de economie en de ecologie. Bronaanpak is uitgangspunt, waterzuivering is aanvullend. De aanpak van microplastics en geneesmiddelen in het oppervlaktewater verdient meer prioriteit. Het verbod op gewasbeschermingsmiddelen op verhardingen en terreinen wordt verder uitgebreid.
- **Sterke en schone binnenvaart.** De ChristenUnie wil het gebruik van schonere motoren in de binnenvaart bevorderen, het aantal ligplaatsvoorzieningen uitbreiden en naast de grote ook de kleine vaarwegen open houden. De realisatie van overslagterminals voor water, weg en spoor wordt gestimuleerd.
- **Veilige vaarroutes.** Gezorgd wordt voor veilige vaarroutes, bijvoorbeeld door recreatie- en beroepsvaart te scheiden. Er wordt geïnvesteerd in bruggen, sluizen en kanalen om het vaarwegennetwerk robuuster te maken en om wachttijden te reduceren.

Natuur

Juist in de natuur herkennen we de grootsheid van Gods schepping. In de Bijbel lezen we hoe God geniet van Zijn schepping en hoe de schepping God, de Schepper, eert. De natuur heeft daarmee intrinsieke waarde. God heeft mensen geroepen om zich om Zijn schepping te

bekommeren. Als we de natuur geweld aandoen, schaden we onszelf en onze leefomgeving. We zien echter dat milieuvervuiling de natuur aantast, dat de soortenrijkdom onder druk staat en dat natuur in Nederland in de verdrukking kan komen door economische activiteiten. Na jaren van terugloop zien we in ons land een voorzichtig herstel van de soortenrijkdom. Dit herstel is hoopgevend en laat zien dat gericht natuurbeleid werkt. Mondiaal is het beeld echter zorgelijker. Natuur is veelal kwetsbaar en kan niet voor zichzelf spreken. Er zijn dus regels nodig om de natuur te beschermen, om de belangen van de natuur af te wegen tegen andere belangen, en om samenhang te creëren met andere belangen, zoals verduurzaming van de economie maar ook het tegengaan van klimaatverandering. De ChristenUnie wil dat ook volgende generaties kunnen genieten van de grootsheid van Gods schepping.

De ChristenUnie wil het natuurbeleid realiseren op basis van draagvlak (bottom-up) en met passie van mensen voor hun leefomgeving. Daarom vinden we het goed dat het natuurbeleid gedecentraliseerd is naar de provincies. Provincies moeten de ruimte krijgen om met een gebiedsgerichte aanpak invulling te geven aan het natuurbeleid. Tegelijkertijd moet er wel oog zijn voor de staat van de natuur als geheel, zodat er geen zwakke schakels zijn en Nederland voldoet aan de doelstellingen van de Vogel- en Habitatrichtlijn. Het Europese netwerk van natuurgebieden (Natura 2000) en ons Nationaal Natuur Netwerk, de vroegere Ecologische Hoofdstructuur (EHS), zijn de belangrijkste pijlers voor een goed natuurbeleid en behoud van de soortenrijkdom. Een goed natuurbeleid kan niet zonder adequate ruimtelijke sturing, een passende beloning voor geleverde diensten, samenwerking tussen overheid, terreinbeherende organisaties, boeren en particulieren, en langjarige kaders voor doelen en vergoedingen.

- **Extra middelen voor natuur en schoon water.** We investeren extra in natuur en waterkwaliteit, voor de toekomst van de schepping en onze kinderen.
- **Vóór het Nationaal Natuur Netwerk.** Het doel van een kwalitatief goed functionerend Nationaal Natuur Netwerk blijft recht overeind. Ecologische verbindingzones blijven nodig om natuurgebieden met elkaar te verbinden.
- **Beter Natura 2000-beleid.** Het Natura 2000-beleid wordt herijkt. Het beleid moet niet alleen gericht zijn op instandhouding van het bestaande, maar kunnen inspelen op het dynamische karakter van de natuur en ruimte geven aan (natuur)ontwikkeling, zodat het bestaande ook versterkt kan worden. De Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (Natura 2000 valt hieronder) wordt niet aangepast, maar de uitvoering van de doelstelling wordt voortvarend ter hand genomen. In uiterste situatie moet herbegrenzing van Natura 2000 - na afweging van alle belangen - mogelijk zijn.
- **Het Waddengebied** is Unesco Werelderfgoed en parel van de Nederlandse natuurgebieden.
- **Bescherm nationale landschappen en parken.** Kernkwaliteiten van de Nederlandse landschappen, aardkundige monumenten en natuurschoonwaarden zoals stilte en duisternis krijgen een wettelijke bescherming. Dat geldt ook voor

nieuwe nationale parken zoals 'Hollandse duinen'. De ChristenUnie wil geen wildgroei van bouwinitiatieven, maar de schoonheid van onze kustlijn behouden.

- + **Toegankelijke natuur.** Het is goed als de natuur toegankelijk is voor iedereen, ook voor mensen die in stedelijk gebied wonen. Een fijnmazig netwerk van fiets- en wandelpaden is daarom belangrijk.
 - + **Natuur- en milieueducatie** voor kinderen is belangrijk. Scholen hebben vrijheid om hier naar eigen inzicht invulling aan te geven.
 - + **Samenhang natuur en klimaat.** Klimaatadaptatie krijgt een plek in het natuurbeleid. Nederland neemt ook internationaal verantwoordelijkheid voor het beschermen van natuur, bijvoorbeeld als het gaat om criteria voor duurzaam hout.
 - + **Beleid voor bomen.** Bomen nemen CO₂ op en leveren hiermee een belangrijke bijdrage aan de klimaataanpak. Het kappen van grote bospercelen mag alleen weloverwogen gebeuren, bijvoorbeeld in het kader van heideherstel, en er dient zoveel mogelijk herplanting plaats te vinden.
 - + **Jacht** is belangrijk voor schadebestrijding en populatiebeheer. Daarbij hechten we aan transparantie. Er moet sprake zijn van planmatig beheer op basis van tellingen vooraf en verantwoording van afschot achteraf. De overheid spoort wildbeheereenheden aan om dieren die in het kader van populatiebeheer worden afgeschoten in de voedselketen te brengen.
 - + **Streekfondsen** worden gestimuleerd: agrarisch natuurbeheer is niet alleen van boeren, maar vraagt ook betrokkenheid van burgers en bedrijven.
 - + **Minder stikstof.** Om de stikstofdepositie op natuurgebieden terug te brengen, wordt de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) voortgezet. Beheerplannen voor de PAS worden zo snel mogelijk uitgevoerd, om de kwetsbare Natura 2000-gebieden te beschermen, maar ook om ontwikkelingsruimte mogelijk te maken.
- Voedselvoorziening heeft prioriteit.** In de uitvoering van de PAS wordt integraal gekeken naar economische activiteiten, waarbij voedselvoorziening als prioriteit wordt aangemerkt. De stikstofdepositie van andere bronnen, zoals van industrie en verkeer, wordt teruggebracht, zodat de totale stikstofdepositie omlaag gaat. Daarvoor is ook belangrijk dat de achtergronddepositie omlaag gaat (met name door Duitsland).

Cultuur en erfgoed

Mensen zijn creatieve wezens. God, onze Schepper, heeft ons creatieve gaven gegeven waar we van genieten. Kunst en cultuur horen bij ons menszijn en zijn waardevol voor een open en bloeiende samenleving. Bibliotheken, concertzalen, musea en toneelhuizen, het zijn plekken waar mensen graag vertoeven. Kunst kan het leven verrijken, mensen bij elkaar brengen en nieuwe inzichten geven, zowel in het mooie als in het lijden. Onze cultuur kent een rijke geschiedenis en is drager van onze identiteit. Kunst en cultuur zijn daarmee primair van en voor de samenleving. De overheid kan een rol vervullen als subsidieverstrekker, opdrachtgever en hoeder van ons culturele klimaat en erfgoed.

Bijzondere gebouwen, voorwerpen, tradities, foto's, films en verhalen tonen de geschiedenis van ons land. Erfgoed vertelt niet alleen de vaderlandse geschiedenis, maar ook de regionale en lokale geschiedenis. Ook onze recente geschiedenis verdient bescherming. Een grote uitdaging ligt er op het gebied van kerkelijk erfgoed. Monumentale kerkgebouwen zijn cultuurhistorisch waardevol en zijn beeldbepalend in steden en dorpen. Voor veel Nederlanders zijn kerken dragers van herinneringen aan belangrijke momenten in het leven. Door tekort aan middelen is er echter steeds weer de kans op achterstallig onderhoud. Er is sprake van toenemende leegstand. Niet alle kerken kunnen behouden worden, maar er liggen wel kansen in een waardige alternatieve bestemming. De ChristenUnie vindt dat de overheid extra geld beschikbaar moet stellen voor onderhoud en herbestemming.

De ChristenUnie vindt het belangrijk dat kinderen en jongeren met kunst en cultuur in aanraking komen. Door beoefening van de amateurkunsten ontdekken en ontplooien zij hun creatieve talenten. Cultuureducatie is een belangrijk onderdeel van hun vorming en verdient een plek in het onderwijs. Het is belangrijk dat er voor jongeren een toegankelijk aanbod van kunst en cultuur is.

De culturele sector heeft zich de afgelopen jaren - na eerdere bezuinigingen - min of meer hersteld. Culturele instellingen zijn meer op de samenleving gericht en tegelijkertijd minder afhankelijk van subsidies. Daarbij is het ambitieniveau van de sector hoog gebleven. Tegelijkertijd zien we dat veel zzp'ers tegen zeer lage tarieven werken, dat talentontwikkeling onder druk staat, en dat een verschraling van het culturele aanbod dreigt.

- + De overheid stelt 100 miljoen euro beschikbaar om het noodzakelijke onderhoud aan Rijksmonumenten te realiseren en herbestemming mogelijk te maken, waarbij in het bijzonder aandacht is voor het kerkelijk erfgoed.
- + Ook onze jongste geschiedenis krijgt een plek in het erfgoedbeleid, bijvoorbeeld door het aanwijzen van naoorlogse monumenten.
- + Digitalisering kan helpen om het erfgoed voor iedereen toegankelijk te maken en te bewaren voor toekomstige generaties.
- + **Alle kinderen krijgen cultuureducatie.** Scholen bepalen zelf op welke wijze zij hier invulling aan geven.
- + **Ieder kind verdient een brede toegang tot cultuur** met mogelijkheden om zich ook buiten schooltijd verder te ontwikkelen op het creatieve pad. Daarbij is in het bijzonder aandacht voor kinderen uit gezinnen met een lagere sociaaleconomische status. De extra middelen voor armoedebeleid worden hier mede voor benut.
- + **Talentontwikkeling vormt de basis van het culturele klimaat.** Creatieve broedplekken zoals culturele podia, het kunstvakonderwijs en postacademische instellingen zijn daar belangrijk voor.

- + Getalenteerde kunstenaars verdienen een kans een beroepspraktijk op te bouwen. De overheid kan dit ondersteunen met financieringsvormen zoals garantieregelingen of revolverende fondsen.
- + De overheidssubsidies voor culturele instellingen worden eerlijker over het land verdeeld. Van de 70% die nu naar de drie Randstadprovincies gaat, wordt een deel overgeheveld naar andere regio's.
- + Het fiscaal stimuleren van giften (Geefwet) voor de culturele sector blijft gehandhaafd.

Media

De Nederlandse Publieke Omroep is onafhankelijk, geeft ruimte aan diversiteit en heeft ledenomroepen als fundament. Het maakt het Nederlandse bestel uniek in de wereld en bereikt veel groepen in de samenleving.

De ChristenUnie vindt dat ledenomroepen de kern van het publieke omroepbestel zijn en moeten blijven. De publieke omroep vertegenwoordigt de hele samenleving. Juist daarom zijn duidelijk geprofileerde ledenomroepen belangrijk. Zij kunnen programma's maken vanuit de diepste overtuigingen van de verschillende groepen in de samenleving. Zo is de omroep herkenbaar voor mensen, informeert ze en is het een platform voor debat.

- + **Onafhankelijke omroepen** die zelf over de inhoud en de vorm van hun programma's gaan. Bij verdeling van de budgetten moet het ledenaantal van een omroep meewegen. De ChristenUnie vindt dat omroepen de ruimte moeten hebben om mee te bewegen met de nieuwe manieren van kijken en luisteren naar programma's.
- + **Ruimte voor levensbeschouwing in de programmering**, qua budget, het gekozen platform en de momenten van uitzending van programma's op radio en tv. Levensbeschouwing is een pijler onder de publieke omroep.
- + **Toegankelijke programma's**. De programma's van de publieke omroep mogen niet achter een online betaalmuur verdwijnen, maar moeten voldoende toegankelijk zijn.
- + **Veilig en verantwoord**. De publieke omroep is van ons allemaal en juist daarom moet het aanbod veilig, verantwoord en van voldoende kwaliteit zijn. De Mediawet biedt richtlijnen om dat aanbod te garanderen. De ChristenUnie wil geen gokzenders op tv en strakke regulering van belpellen. Er is geen ruimte voor seksreclameblokken.
- + **De lokale en regionale omroep** zijn heel belangrijk voor de lokale nieuwsvoorziening, onder meer voor de versterking van de lokale democratie. De ChristenUnie wil het lokale media-aanbod op peil houden. In de financiering van de regionale omroepen wegen regionale taal- en cultuuroverdracht mee, in het bijzonder voor de erkende streektalen. Het Fries is een erkende Rijkstaal, dat moet tot uitdrukking komen in het budget.

Europa: tijd voor een herontwerp

Europa worstelt met zichzelf en haar idealen. De tegenstelling tussen bevolking en politieke elite, tussen noordelijke en zuidelijke lidstaten, tussen nieuwe, Oost-Europese landen en het oude 'kern'-Europa. De dilemma's van financieel-economisch voortmodderen en de grote vragen van veiligheid, werkloosheid en migratie stellen de burgers en hun regeringsleiders voor grote problemen. Inmiddels hebben de Britten al gekozen voor een vertrek uit de EU. Brexit is niet alleen een Brits probleem. Anti-Europa sentimenten zijn net zo sterk in veel andere EU-lidstaten.

Tegelijk is Europa al meer dan 70 jaar het continent van hoop. Hoop op vrede en veiligheid, hoop op toekomst voor komende generaties, hoop op democratie, vrijheid en economische ontwikkeling.

Na decennia van allesverwoestend nationalisme zette een van de grondleggers van de Europese Unie, Robert Schuman, in zijn beroemde rede een koers uit van verzoening en samenwerking op basis van in essentie christelijke kernwaarden: menselijke waardigheid, gelijkheid, solidariteit en verdraagzaamheid.

Voor grensoverschrijdende problemen zoeken we vaak terecht een Europese oplossing. Maar vraagstukken zijn niet altijd permanent. De praktijk leert echter dat zodra "Brussel" zich ergens mee bemoeit, ze niet meer los laat. Dit eenrichtingsverkeer leidt tot een sluipende, frustrerende en niet te stoppen Europese integratie. Europa is wel goed in het regelen van integratie, maar is nauwelijks voorbereid op het zetten van stappen terug. Het bouwwerk van de Europese Unie is gebaseerd op bouwtekeningen uit de jaren 1950. De ChristenUnie wil de EU klaarmaken voor de jaren 2050.

Terug naar de bedoeling

De ChristenUnie vindt dat het tijd is voor een serieuze reset. De EU terug naar de bedoeling. Wij zijn voorstander van een depolitisering van de Europese Commissie, het terugdraaien van het initiatiefrecht en een Europa dat meer recht doet aan de gedachte van samenwerkende soevereine staten. De kernwaarden waar de Europese samenwerking op gebouwd is, zijn waarden die ook wij als uitgangspunten onderschrijven. De grondleggers van de Europese Unie zagen deze waarden als tegengif voor het nationalisme en de haat die Europa in twee wereldoorlogen hebben gestort. De Europese Unie is ook in onze ogen heel belangrijk voor vrede, veiligheid en welvaart op ons continent. Op de grote thema's van migratie, klimaat en energie, (vrij)handel en veiligheid heeft Nederland belang bij een sterke Europese Unie dat met één mond spreekt in een turbulente wereld. Tegelijkertijd zijn wij voorstander van maximale subsidiariteit bij financieel-economisch beleid, belastingen en pensioenen.

Daarom stelt de ChristenUnie de volgende maatregelen voor:

- ⊕ **Het initiatiefrecht van de Commissie wordt beperkt tot de beleidsvelden waar de EU exclusieve bevoegdheid heeft.** Dat zijn: douane-unie, mededinging, internationale handel en monetair beleid voor de eurozone. Om op een ander beleidsveld wetsvoorstellen te mogen doen moet de Commissie aan Raad en Parlement toestemming vragen.
- ⊕ **De EU moet meer projectmatig gaan werken.** Dit kan door wetgeving te voorzien van een uiterste houdbaarheidsdatum en door de Europese Commissie flexibeler in te richten. Europese maatregelen komen automatisch te vervallen, tenzij Raad en Parlement instemmen met een verlenging.
- ⊕ **Er komen exit-criteria en draaiboeken voor de euro, Schengen en andere grote brokken Europese integratie.** Hiermee is duidelijk voor alle betrokkenen - Europese instellingen, lidstaten, financiële markten - dat Europa harde keuzes kan maken waar nodig.
- ⊕ **De betrokkenheid van nationale parlementen wordt vergroot door middel van een echte noodremprocedure:** als de helft van het aantal nationale parlementen een rode kaart trekt, moet een voorstel worden ingetrokken.
- ⊕ Besluiten waarbij (een deel van) de nationale soevereiniteit wordt overgedragen neemt ons parlement met 2/3 meerderheid.
- ⊕ **Uiterste terughoudendheid bij toetreding nieuwe lidstaten** en uitbreiding Europese bevoegdheden. Alleen nog landen uit voormalig Joegoslavië en eventueel Zwitserland, Noorwegen en IJsland.
- ⊕ Met alle andere buurlanden sluiten we maximaal associatieverdragen, zonder uitzicht op toetreding.
- ⊕ De toetredingsonderhandelingen met Turkije breken we vandaag nog af.
- ⊕ Geen grotere rol Europees Parlement en **één vestigingsplaats: Brussel.**
- ⊕ Bij toekomstige verdragswijziging Europese bevoegdheden afbakenen in "**Kompetenzkatalog**".

Asiel en migratie

Het asiel- en migratievraagstuk beheersbaar maken zonder aantasting van grondwaarden van de Unie is een van de grootste opgaven waar Europa voor staat. De vluchtelingenstromen uit het Midden-Oosten en Afrika zullen de komende decennia blijven bestaan. Het draagvlak in de Europese samenlevingen staat echter onder grote druk. Migratieproblematiek is in het verleden te veel afgewenteld op de onderkant van de samenleving. Dat moet anders. De ChristenUnie wil in dit vraagstuk blijven vasthouden aan de waarden van menselijke waardigheid en gerechtigheid die in vluchtelingen- en mensenrechtenverdragen is vastgelegd.

De ChristenUnie hanteert daarom de volgende uitgangspunten:

- + **Europese controle bij de buitengrenzen** waar intake en eerste selectie kan plaatsvinden.
- + **Keihard aanpakken van mensenhandelaren en -smokkelaars.** Deze netwerken zorgen ervoor dat mensen levensgevaarlijke reizen afleggen en veel mensen op zee de dood vinden. Voortzetting en uitbreiding van Europese missies die netwerken van mensenhandelaren oprollen.
- + **Verbeteren van de kwaliteit van opvangcentra in Italië en Griekenland** door ondersteuning vanuit de Europese Unie. In veel opvangcentra is de humanitaire situatie schrijnend door het ontbreken van basisvoorzieningen zoals drinkwater en voedsel of moeten gezinnen buiten overnachten.
- + Structuurfondsen van de EU gebruiken als stimulering voor de opvang van asielzoekers. Lidstaten die veel mensen opvangen, krijgen meer middelen uit de structuurfondsen.
- + Er komt een gezamenlijke **Europese lijst van “veilige landen”** ten behoeve van het terugkeerbeleid.
- + **Economische migranten** die geen bescherming nodig hebben, worden teruggestuurd.
- + **Het Blue Card-systeem wordt uitgebreid** door lidstaten prioriteiten voor hun arbeidsmarkt te laten aangeven naast de al bestaande mogelijkheden voor kennismigranten.

Economie en de euro

De gemeenschappelijke munt en de toetreding van Griekenland zijn weliswaar weeffouten in de Europese geschiedenis, maar op dit moment zijn dat gegeven omstandigheden die Nederland niet zonder schade ongedaan kan maken. De ChristenUnie maakt zich echter wel grote zorgen over de houdbaarheid op lange termijn, met de steeds verder uiteenlopende Europese economieën en de financieel-economische bestuurscultuur. Er kan een moment komen dat de gemeenschappelijke munt opgegeven moet worden om de Europese Unie te behouden. Dat zullen we echter nooit eenzijdig doen.

Wij zijn er voorstander van dat na stelselmatig niet voldoen aan criteria voor de gemeenschappelijke munt een land uitgezet moet kunnen worden in combinatie met een helpende hand door een economisch herstelprogramma (inclusief eventuele schuldverlichting én blijvend lidmaatschap van de EU) én uitzicht op hernieuwde toetreding tot de eurozone in de toekomst. Institutioneel moet dat echter wel goed worden ingebed om domino-effecten bij uittrekking te beperken. **Wat Griekenland betreft is de ChristenUnie nog steeds voorstander van een exit uit de Eurozone en gedeeltelijke schuldkwijting.** Indien er bij de EU **nieuwe lidstaten komen worden die niet automatisch verplicht tot de eurozone toe te treden.** De koppeling tussen de Europese Monetaire Unie en de EU, die nu in de Verdragen is opgenomen, willen wij loslaten.

De ChristenUnie wil **géén Europees economisch bestuur** (Five Presidents Plan) en is geen voorstander van een Europese minister van Financiën.

De Europese economieën zijn daarvoor té divers. Bovendien zou dan het volledige budgetrecht (besluiten over én inkomsten én uitgaven) weggehaald worden uit de lidstaten. Wij willen in Nederland eigen beleidskeuzes blijven maken.

Na LuxLeaks en de PanamaPapers dienen mondiale, maar in elk geval Europese afspraken te worden gemaakt over het betalen van belastingen. **Uitgangspunt dient te zijn, dat belasting wordt betaald waar de winst wordt gemaakt of inkomen wordt verkregen.**

De ChristenUnie is voor:

- + **Begrotingsregels handhaven** en vereenvoudigen, sancties uitvoeren.
- + Instelling onafhankelijke **Europese handhavingsautoriteit** mét (sanctie-) bevoegdheden.
- + Introductie van gedwongen exit-optie.
- + **Mogelijkheid (gedeeltelijke) kwijtschelding** introduceren na succesvolle implementatie economische hervormingen.
- + Koppeling tussen Europese Monetaire Unie en de EU loslaten.
- + Geen Europese minister van Financiën, wel versterking democratische controle Eurogroep.
- + Europese afspraken over het **betalen van belastingen** door bedrijven.

Vrijhandel

Voor de Nederlandse handel en export is vrije handel cruciaal. Een handelsverdrag kan positief uitwerken voor sectoren die nu nog te maken hebben met uiteenlopende productstandaarden. Dit is in het voordeel van Nederlandse bedrijven.

Handelsverdragen kennen echter ook verliezers. Concurrentie op het gebied van milieu, dierenwelzijn, voedselveiligheid, privacy en arbeidsrechten leidt tot negatieve maatschappelijke effecten. Onze boeren met een duurzaam bedrijfsmodel dreigen de dupe te worden van meer vrije handel. Multinationals mogen geen exclusieve juridische rechten krijgen ten opzichte van burgers en mkb-bedrijven. **Wij kunnen alleen instemmen met vrijhandelsverdragen, zoals TTIP, als het verdrag aan een sociale, duurzame en juridische ondergrens voldoet.**

De ChristenUnie zet in op inclusieve handelsverdragen die leiden tot duurzame groei en een positieve impuls voor het Nederlandse bedrijfsleven. De ChristenUnie wil daarom dat in het uiteindelijke verdrag de volgende zaken goed geregeld worden:

- + **Geen afzonderlijke juridische arbitrage.** Bij geschillen doorlopen multinationale investeerders de reguliere rechtsgang, net zoals burgers en mkb-ondernemers.
- + Landbouw en voedselvoorziening blijven buiten het verdrag.

- ⊕ **Standaarden** die Europa heeft ten aanzien van sociale wetgeving, milieueisen, arbeidsomstandigheden en **consumentenbescherming mogen niet worden aangetast door het verdrag** en niet leiden tot oneerlijke concurrentie als gevolg van goedkope productiewijzen elders.
- ⊕ Handelsverdragen moeten leiden tot duurzame en inclusieve groei, ook in ontwikkelingslanden.
- ⊕ Mensenrechtvoorwaarden EU moeten ook worden toegepast in overige handelsverdragen.
- ⊕ Voor landen zoals Pakistan en Saoedi-Arabië worden handelsbeperkingen ingevoerd, totdat **mensenrechten worden gegarandeerd**.
- ⊕ Verdragen moeten worden **goedgekeurd door nationale parlementen** en mogen niet voorlopig in werking treden.

Klimaat, landbouw, natuur en visserij

Europese landbouwsubsidies moeten we behouden met het oog op voldoende, betaalbaar en betrouwbaar voedsel en het leefbaar houden van het platteland. Wij zijn wel voorstander van omvorming van de subsidievoorwaarden. Meer doel- in plaats van middelvoorschriften en meer gericht op vergroening. Europa moet een voortrekkersrol houden wereldwijd door ambitieuze verplichte nationale doelstellingen voor CO₂-reductie, hernieuwbare energie en energiebesparing.

- ⊕ Inzetten op vergroening en versimpeling van landbouwbeleid en subsidies.
- ⊕ **Visserijbeleid: wij zijn en blijven tegenstander van de aanlandplicht**, maar zolang die geldt: maximale flexibiliteit bij invoering en ruimte voor innovatie.
- ⊕ Harde klimaat- en energieafspraken gefaseerd naar fossielarm in 2040, bindend voor lidstaten.
- ⊕ **Voor lucht- en scheepvaart** bij voorkeur mondiale, anders Europese emissiereductiedoelstellingen.
- ⊕ **Emissiehandel (ETS) met hogere CO₂-prijzen (hoger dan 60 euro)** en lager emissieplafond, zo min mogelijk uitzondering van sectoren.

Dienstbaar in de wereld

De wereld is in beweging en is er niet veiliger op geworden. Wrede regimes, onderdrukking, burgeroorlogen en terrorisme zorgen voor grote vluchtelingenstromen. Mensen vluchten bovendien voor armoede, honger en droogte, veroorzaakt door mondiale ongelijkheid en klimaatverandering. Een recordaantal van meer dan 60 miljoen mensen is wereldwijd op de vlucht.

De erbarmelijke omstandigheden in landen als Syrië, Irak, Eritrea en Zuid-Soedan verhogen de druk op opvangkampen in de omliggende landen. Er is meer geld nodig voor menswaardige opvang in en rondom crisisregio's, vanwege de grote tekorten en de grote druk op de opvangkampen. Onder andere de Nederlandse hulporganisaties doen belangrijk werk in deze gebieden.

Er zijn geen eenvoudige oplossingen voor het vluchtelingenprobleem. Maar we kunnen en willen ons niet terugtrekken achter de dijken. De ChristenUnie streeft vanuit een Bijbelse opdracht naar recht en gerechtigheid en blijft werken aan vrede en veiligheid. Het belang van de rechtsstaat en mensenrechten staat daarbij voorop. Dat vraagt allereerst om het (regionaal) opvangen van mensen in acute nood. We mogen hen niet in de steek laten.

Het werken aan vrede en veiligheid vraagt ook om een hoger budget voor Defensie, na de jarenlange bezuinigingen op onze krijgsmacht. Sinds de val van de muur in 1989 hebben we ons vredesdividend compleet opgerookt. De ChristenUnie ziet de NAVO-norm als uiteindelijk doel en wil de komende kabinetsperiode structureel 2 miljard euro per jaar extra in Defensie investeren.

Zo kan Nederland een bijdrage leveren aan het beschermen van nationale belangen, het bevorderen van de internationale rechtsorde, waarin geweld en agressie wordt tegengegaan, geestelijke vrijheden en culturele rechten van minderheden worden geëerbiedigd, verdragen worden nageleefd en verantwoord gebruik van de aarde wordt nagestreefd.

Mensenrechtenbeleid: coherent, geloofwaardig

De ChristenUnie ziet de bescherming van mensenrechten als leidraad voor het optreden van Nederland in internationale instellingen als de VN, de Europese Unie, de OVSE en de Raad van Europa. Daarin willen we consequent zijn. Je kunt je niet enerzijds kritisch uitlaten over de doodstraf op afvalligheid, bekering of homoseksualiteit in islamitische landen en anderzijds handelsmissies faciliteren naar deze landen. Dat betekent:

- **Mensenrechten integreren in alle beleidsterreinen** – van ontwikkelingssamenwerking tot handel en defensie.

- ⊕ **Geloofwaardige mensenrechtendialoog.** Dus geen migratiedeal waarbij de bescherming van fundamentele mensenrechten wordt uitgeruild tegen het nationale belang. Of Nederland als belastingparadijs waardoor ontwikkelingslanden veel inkomsten mislopen.
- ⊕ **Samenwerking in de Raad van Europa.** Deze Raad, waar 47 landen deel van uitmaken, is hét forum voor samenwerking op het terrein van mensenrechten en rechtsstaat. In deze Raad kunnen we ook landen als Turkije en Rusland aanspreken op het naleven van de mensenrechten. De ChristenUnie wil dat Nederland zich binnen de Raad van Europa sterk maakt voor de naleving van uitspraken van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens.
 - Voldoende middelen voor het werk van de Raad van Europa.
 - Toetreding van de Europese Unie tot het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens.
- ⊕ Versterking van de positie van Den Haag als internationale hoofdstad van vrede en recht en veiligheid. Thuisbasis voor het internationale recht.
- ⊕ **Erkenning Armeense genocide.** De ChristenUnie wil dat we stoppen met verhullend taalgebruik om Turkije niet voor het hoofd te stoten. Niet langer spreken van "*de kwestie van de Armeense genocide*", maar ruimhartige erkenning. Nederland zal er, in EU-verband, bij Turkije op aandringen om de Armeense genocide te erkennen. Geen loze woorden, maar daden. Erkenning van de genocide is een begin van verzoening tussen de Armeense en Turkse volken.

Godsdienstvrijheid bevorderen

De vrijheid die wij kennen om ons geloof te beleven of van geloof te veranderen is wereldwijd niet vanzelfsprekend. Wereldwijd worden 200 miljoen christenen vervolgd om hun geloof. Met name in islamitische landen en Noord-Korea vindt hevige onderdrukking plaats en worden in het bijzonder christenen het slachtoffer van vervolging. In Syrië en Irak zijn volgens cijfers van Open Doors van anderhalf miljoen christenen tien jaar geleden nog maar 200.000 christenen over. Ook andere religieuze minderheden zijn verdreven. Wij willen ons inzetten voor hen die om hun geloofsovertuiging worden vervolgd:

- ⊕ **Fonds voor de bescherming van godsdienstvrijheid.** Hiermee kan steun worden gegeven aan familie van gevangen christenen, voor advocaatkosten, voor safehouses voor bekeerlingen.
- ⊕ **Geen straf op afvalligheid en bekering.** Campagne voor het recht om van geloof te mogen veranderen ("right to exit") en lobbyen bij islamitische landen om sancties op afvalligheid en bekering uit de strafwet te halen.
- ⊕ **Handel afhankelijk stellen van respect voor godsdienstvrijheid.** Geen handelsmissies faciliteren naar landen waar mensenrechten ernstig worden geschonden en geen godsdienstvrijheid is. Bilaterale betrekkingen, handels- en ontwikkelingsrelaties worden medeafhankelijk gemaakt van een betere omgang met politieke en religieuze minderheden.

Israël en de Palestijnen: rechtvaardige vrede

Israël is één van de weinige democratische rechtsstaten in het Midden-Oosten, en vormt het nationaal tehuis voor Joden wereldwijd. Daar konden zij zich vestigen na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. En nog komen Joden daar 'thuis'. Op Bijbelse gronden weten christenen zich met het Joodse volk verbonden (zie bijvoorbeeld Romeinen 9 t/m 11).

De ChristenUnie staat, gelet op historische en morele gronden, voor politieke steun aan dit land, met inachtneming van internationale rechtsbeginselen. De Nederlandse ambassade wordt gevestigd in Jeruzalem, de ongedeelde hoofdstad van de staat Israël. Het tegengaan van elke vorm van antisemitisme en het gegeven van instabiele buurlanden noodzaakt een stevige politieke steun voor de veiligheid van Israël. De ChristenUnie steunt een rechtvaardig vredesproces in het Midden-Oosten waarbij zowel recht wordt gedaan aan de veiligheid van Israël als aan de rechten van Palestijnen. Hiervoor gelden de volgende uitgangspunten:

- ⊕ **Rechtvaardige vrede, erkende grenzen.** Een duurzame vredesregeling kan pas standhouden met veilige en erkende grenzen voor Israël en erkenning door Israël van de Palestijnse aspiraties om tot een eigen staat te komen. Die vrede komt alleen dan in zicht als Israël zich in het nederzettingenbeleid opstelt met oog voor de belangen van de Palestijnen en als de Palestijnen Israël als staat zonder voorwaarden vooraf accepteren en erkennen.
- ⊕ **Menswaardig bestaan, menswaardige behandeling.** Inwoners van de Palestijnse gebieden hebben recht op een menswaardig bestaan. Dit betekent dat de Palestijnse Autoriteit democratische waarden en mensenrechten dient te bevorderen, waaronder godsdienstvrijheid voor christenen. Israël is gehouden de bewegingsvrijheid voor de Palestijnse gebieden en het economische verkeer te bevorderen. Ook dient Israël de ruimte en vrijheden van christelijke Arabieren en Messiasbelijdende Joden te waarborgen.
- ⊕ **Economische samenwerking tot wederzijds voordeel.** Israël en de Palestijnse gebieden hebben beide profijt bij samenwerken ten behoeve van economische vooruitgang, een duurzame water- en energievoorziening, hervorming van de veiligheidsdiensten en het bestrijden van corruptie en terrorisme.

De ChristenUnie stelt het volgende voor:

- ⊕ **Verzoeningsprojecten.** Om vrede te bevorderen van onderaf willen we investeren in verzoeningsprojecten.
- ⊕ **Geen boycot van Israël.** Processen van vrede, verzoening en samenwerking worden gestimuleerd, en niet met boycots gefrustreerd. Geen Nederlands belastinggeld naar organisaties die een (economische) boycot van Israël nastreven.
- ⊕ **Toezicht op hulp gelden.** Bij de verstrekking van hulp gelden aan de Palestijnse Autoriteit is het uitgangspunt dat deze ten goede moeten komen aan de Palestijnse burgers. Financiële hulp aan de Palestijnse Autoriteit wordt gestopt als de erkenning van de staat Israël *de facto* uitblijft, bijvoorbeeld omdat het verheerlijken van geweld

en terrorisme gewoon doorgaat, of als het geld wordt aangewend om terroristen te belonen.

Verantwoordelijk naar het verleden, opdracht voor de toekomst

Nederland heeft historische verplichtingen tegenover **Papoea's en de Molukkers**. De ChristenUnie wil dat daaraan recht wordt gedaan.

De betrekkingen met **Suriname** staan in het teken van een goed functioneren van de parlementaire democratie, de eerbiediging van de internationale samenwerking en de mensenrechten en het wederzijds benutten van economische kansen.

Caribisch deel van het Koninkrijk (Aruba, Curaçao en Sint Maarten)

De opstelling van Nederland richting het Caribisch deel was de afgelopen jaren te afstandelijk en het ontbrak aan wederzijds vertrouwen. Er werd veel over elkaar gesproken, maar te weinig met elkaar. De koloniale band en het slavernijverleden laten tot op de dag van vandaag hun pijnlijke sporen na. Het Europees deel en het Caribisch deel van het Koninkrijk zijn niet nader tot elkaar gekomen de afgelopen jaren. Dat is jammer, want de verbondenheid binnen het Koninkrijk kan veel meer opleveren dan nu het geval is. De ChristenUnie wil deze ontwikkeling keren, met respect voor de eigen taal, cultuur en tradities van de eilanden. Het waken over de fundamentele menselijke rechten en vrijheden, de rechtszekerheid en de deugdelijkheid van het bestuur blijft een zaak van het Koninkrijk.

Deze uitgangspunten leiden tot de volgende maatregelen:

- ⊕ **De versterking van de rechtshandhaving** wordt, in samenwerking tussen het Europees deel en Caribisch deel van het Koninkrijk, voortgezet om zware criminaliteit en maffiapraktijken geen voet aan de grond te geven. Daarbij moet de **continuïteit** van ervaring en kennis op de eilanden gewaarborgd zijn: niet te snelle personele wisselingen van uitgezonden functionarissen uit Nederland.
- ⊕ **Ondernemerschap door de lokale bevolking wordt gestimuleerd**. Allereerst is daarvoor nodig dat de lokale belemmeringen om een eigen bedrijf te starten worden verminderd. Expertise van internationale organisaties binnen de regio kan daarvoor het beste worden benut omdat zij een geloofwaardige reputatie hebben.
- ⊕ **De economische situatie versterken door een goed investerings- en vestigingsklimaat te creëren**. Het invoeren van adequaat mededingingstoezicht en het stimuleren van samenwerking binnen het Koninkrijk is noodzakelijk om de lokale markten open te houden, de concurrentie aan te jagen en zorg te dragen voor een gelijk speelveld.
- ⊕ **Aantrekkelijke eilanden voor toerisme**. Samenwerking tussen en met de eilanden om de afvalproblematiek het hoofd te kunnen bieden, waardoor de stranden en het achterland schoon blijven, het zwerfafval wordt teruggedrongen en de afvalverwerking gezamenlijk wordt opgepakt om schaalvoordelen te bereiken.

Caribisch Nederland (Bonaire, Sint Eustatius en Saba)

De staatkundige wijziging van 10-10-'10 waarmee Bonaire, Sint Eustatius en Saba 'openbare lichamen' werden van Nederland, was met hooggespannen verwachtingen omgeven. Na ruim zes jaar blijkt dat deze verwachtingen niet zijn uitgekomen. Het ontbreekt aan vertrouwen in de politiek en de leefomstandigheden en perspectieven van de bevolking op Bonaire, Sint Eustatius en Saba zijn niet voldoende verbeterd.

De ChristenUnie zet zich in voor een warme band tussen het Europees deel en het Caribisch deel van Nederland: vanuit verbondenheid en met een dienende houding de BES-eilanden helpen de situatie voor de bevolking duurzaam te verbeteren, met oog voor de eigenheid en cultuur van deze eilanden. De dialoog moet plaatsvinden op basis van gelijkwaardigheid en respect voor elkaar.

De ChristenUnie stelt het volgende voor:

- **Sociale voorzieningen op de BES-eilanden** worden op peil gebracht, met focus op verbetering van de situatie voor kinderen.
- **Vaststellen van minimumnormen sociale zekerheid.** Het CBS en de planbureaus krijgen de opdracht gezamenlijk een advies uit te brengen over de normering van het voorzieningenniveau voor de BES-eilanden. Dit advies moet het mogelijk maken om op basis van empirische cijfers billijke minimumnormen te specificeren voor sociale zekerheid.
- **Ondersteuning alleenstaande moeders.** Te veel kinderen groeien op in armoede en worden geconfronteerd met huiselijk geweld. De zorg is gebrekkig en voor gehandicapte kinderen bestaan geen voorzieningen. Daarom is het nodig om de ondersteuning van alleenstaande moeders en uitkeringen op het juiste niveau te brengen.
- **Investeren in onderwijs** is onverminderd nodig om de kinderen een toekomstperspectief te bieden en de vicieuze cirkel van armoede te doorbreken. Het onderwijs moet zo worden ingericht dat de jongeren toegerust zijn om de overstap te maken naar universiteiten in de omliggende landen, zoals de VS, of Nederland.
- **Remigratie aantrekkelijker maken voor geschoolde eilanders.** Om een duurzame toekomst voor de eilanden te realiseren is een nieuwe generatie nodig van goed opgeleide eilanders die het eiland besturen. Veel jonge eilanders vertrekken naar het buitenland voor vervolgopleidingen en keren niet terug, een 'brain drain' voor de eilanden. Retourmigratie moet aantrekkelijker worden gemaakt. Dit kan door meer aantrekkelijke banen op de eilanden te creëren en aan afgestudeerde eilandjongeren die het bestuur van de eilanden willen versterken bestuurstrainingen aan te bieden op de eilanden.
- Snel regelen dat Caribisch Nederland kan stemmen voor de Eerste Kamer. De ChristenUnie wil daarom snel de herziening van de Grondwet afronden om het kiesrecht van de eilanden voor de Eerste Kamer te regelen.

Staatkundige structuur van het Koninkrijk der Nederlanden

Met de staatkundige wijziging van 10-10-'10 zijn de Nederlandse Antillen (Curaçao, Sint Maarten, Bonaire, Sint Eustatius en Saba) opgeheven. Curaçao en Sint Maarten zijn zelfstandige landen binnen het Koninkrijk geworden. Bonaire, Sint Eustatius en Saba zijn 'openbare lichamen' van Nederland geworden.

Het Koninkrijk bestaat nu uit de landen Aruba (1986), Curaçao (2010), Sint Maarten (2010) en Nederland. Het land Nederland bestaat sinds 10-10-'10 naast een Europees deel ook uit een Caribisch deel met de eilanden Bonaire, Sint Eustatius en Saba.

Ontwikkelingssamenwerking

Vanuit een streven naar recht en gerechtigheid voor onze naasten zet de ChristenUnie zich in voor een sterk ontwikkelingsbeleid. Het verbeteren van de noodhulp aan mensen in crisisgebieden heeft prioriteit, maar wij willen ook de oorzaken van migratie structureel aanpakken.

Ontwikkelingssamenwerking moet werken. Daarom willen wij mensen helpen om weerbaar te worden. Het is belangrijk dat de basisvoorwaarden op orde zijn, zoals een sterke rechtsstaat, een goede voedselvoorziening, schoon drinkwater, medische zorg, een sociaal vangnet en voldoende werk. De aanpak van Nederland moet effectief zijn door middel van diplomatie, het versterken van het maatschappelijk middenveld en het benutten van onze kennis in het bedrijfsleven en de wetenschap. Het gaat niet alleen om de hoogte van het ontwikkelingsbudget, maar het gaat er ook om dat onze belastingregels of handelssystemen niet nadelig zijn voor de positie van ontwikkelingslanden. Handelsverdragen moeten juist bijdragen aan inclusieve en duurzame groei.

Vluchtelingen helpen, migratie voorkomen

- **Groeien naar een zuivere 0,7% van het BNP voor ontwikkelingssamenwerking, deze kabinetsperiode minimaal 1 miljard per jaar er structureel bij.** De bezuinigingen van de vorige kabinetten worden teruggedraaid, om een bijdrage te leveren aan de Sustainable Development Goals (SDG's) richting 2030. De eerstejaarsopvang van asielzoekers wordt jaarlijks gemaximeerd op 250 miljoen euro uit het ontwikkelingsbudget, zodat niet bezuinigd wordt op het bestrijden van de oorzaken van migratie.
- **Vluchtelingen in opvangkampen helpen.** Er is een groot tekort aan voedsel, medicijnen en onderdak in crisisgebieden. De ChristenUnie wil vluchtelingen in de regio beschermen en daarom extra investeren in de opvang van UNCHR en Nederlandse hulporganisaties in de Dutch Relief Alliance. Het geld wordt ook ingezet voor onderwijs om een verloren generatie te voorkomen.

- **Prioriteit voor de armste landen.** De ChristenUnie wil dat 50% van het ontwikkelingsbudget wordt besteed aan verbetering van de leefomstandigheden in landen waar de meeste armoede en achterstanden zijn. In middeninkomenslanden komt juist meer nadruk op versterking van het maatschappelijk middenveld om achtergestelde groepen te versterken.
- **Maatschappelijke organisaties.** Minstens 1/3 van het ontwikkelingsbudget besteden via maatschappelijke organisaties. Om organisaties niet te afhankelijk van de overheid te maken en het draagvlak te versterken, geldt het uitgangspunt dat organisaties 50% particuliere middelen inzetten.
- **Effectief en efficiënt.** Multilaterale instellingen moeten zich beter verantwoorden. Samenwerking in het ontwikkelingsbeleid tussen maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven en de overheid wordt versterkt.

Hulp- en ontwikkelingsorganisaties bieden effectieve en efficiënte noodhulp. Een voorbeeld is de christelijke organisatie Dorcas die in Syrië duizenden mensen voorziet van voedselhulp. In mobiele ziekenhuizen krijgen slachtoffers van geweld medische zorg en kunnen vrouwen op een veilige manier bevallen. In de Dutch Relief Alliance (DRA) werken 14 Nederlandse hulporganisaties samen aan noodhulp in crisisgebieden.

Inclusieve en duurzame groei

- **Werken aan de toekomst.** De kinderrechten worden versterkt, onder meer door de bestrijding van kinderarbeid en kinderprostitutie. Er komt meer geld voor (beroeps)onderwijsprojecten in Afrika en het Midden-Oosten. Onderwijs verbetert de kansen van kinderen in armoede en de positie van meisjes.
- **Bevorderen rechtsstaat, mensenrechten en inclusieve democratie** om de positie van vrouwen en minderheden te verbeteren in gebieden die worden geterroriseerd door geweld en onderdrukking. Bouwen aan bescherming tegen vervolging op grond van godsdienst, ras, geslacht of geaardheid.
- **Klimaatfinanciering richten op de allerarmsten**, zij voelen de schokken van hongersnood, orkanen en overstromingen het hardst. De ChristenUnie wil mensen weerbaar maken en de expertise van Nederlandse hulporganisaties en bedrijven inzetten.
- **Medische zorg voor iedereen.** Nog steeds sterven mensen aan ziekten die met de juiste zorg en medicijnen te voorkomen zijn. Om levens te redden investeren wij in de bestrijding van infectieziekten en het verbeteren van toegang tot zorg in afgelegen gebieden.
- **Lokaal ondernemerschap** en werkgelegenheid worden versterkt door een omvorming van het Dutch Good Growth Fund: minder nadruk op export, meer nadruk op inclusieve economische ontwikkeling, lokale mkb-ondernemers en ondersteuning door maatschappelijke organisaties.

- ⊕ **Sociale vangnetten.** Wij investeren in de bescherming van kwetsbare groepen. Ouderen, weeskinderen en mensen met een beperking vormen in fragiele landen een achtergebleven groep. Deze vangnetten moeten leiden tot zelfstandigheid en deelname aan de samenleving. De weg uit armoede biedt ook toegang tot recht en bescherming tegen uitsluiting en discriminatie.
- ⊕ **Brede verantwoordelijkheid (Rijks)overheid.** Niet alleen de minister van Ontwikkelingssamenwerking, maar ook andere ministeries en overheden toetsen de positieve en negatieve impact van hun beleid op ontwikkelingslanden.

Eerlijke handel en belastingen

Wederkerigheid in economie en handel leidt tot eerlijke verhoudingen. Gezinnen ontvangen een leefbaar loon, boeren krijgen een eerlijke marktprijs voor hun producten en Nederlandse bedrijven bouwen een eerlijk verdienmodel op. Nederlandse bedrijven die eerlijk zakendoen laten zien dat duurzaam ondernemen wederzijds loont.

In internationale productieketens vinden nog vaak schendingen van fundamentele mensenrechten plaats, bijvoorbeeld in de cacao-teelt in Ghana, in de kledingindustrie in Bangladesh en in de mijnbouwsector in Mali. Bedrijven moeten zich houden aan de internationale mensenrechten en zich actief inspannen om dwangarbeid en kinderarbeid uit hun productieketens te weren.

Omvang moderne slavernij:

Volgens de *Global Slavery Index* zijn er 45,8 miljoen mensen gevangen in een vorm van moderne slavernij. Het overgrote deel van de moderne slaven bevindt zich in India, China, Pakistan en Bangladesh. Deze landen voorzien in de goedkope arbeidskrachten die bijvoorbeeld kleding produceren voor de Europese/Nederlandse markt.

- ⊕ **Wettelijke ondergrens voor eerlijke handel.** Binnen risicosectoren komt een wettelijke ondergrens voor bedrijven op het gebied van mensenrechten en eerlijke handel. Bedrijven die weigeren om kinderarbeid of dwangarbeid uit de productieketen te weren, krijgen een sanctie opgelegd door een onafhankelijke toezichthouder. Middelgrote en grote ondernemingen moeten verplicht rapporteren over de omgang met mens en milieu in productieketens, ook richting consumenten.
- ⊕ **Een leefbaar loon** zorgt voor een minimuminkomen voor gezinnen en voorkomt dat kinderen moeten werken. Een leefbaar loon wordt naast het bestrijden van kinderarbeid en onveilige werksituaties een belangrijke voorwaarde in het duurzaam inkoopbeleid.
- ⊕ **Eerlijke belastingen.** Belastingontwijking leidt tot sociale ongerechtigheid. Belasting hoort te worden betaald waar winst en inkomen worden verkregen. De ChristenUnie

wil dat Nederland meer doet om belastingontwijking tegen te gaan, ook in eigen land. Bedrijven moeten openbaar maken waar zij belasting betalen.

- **Duurzame en inclusieve handelsverdragen.** Handelsverdragen moeten aan een nieuwe standaard gaan voldoen, waarin duurzame en inclusieve groei en wederkerigheid worden opgenomen. Zo kunnen Afrikaanse boeren profiteren van eerlijke prijzen, worden ongelijkheid, landroof en uitputting van hulpbronnen bestreden en kan Europa belangrijke grondstoffen blijven importeren.

Defensie

Vrijheid is het verdedigen waard. Onze vrijheid, en de vrijheid van onze medemens. Overeenkomstig de oproep van de profeet Micha zoeken we naar vrede en recht voor onze stad, ons land en een wereld in nood. De krijgsmacht draagt bij aan de verdediging van vrede, vrijheid en gerechtigheid. En zo nodig vecht ze daarvoor. De krijgsmacht zet zich daarmee ook in voor de grondwettelijke opdracht om de internationale rechtsorde, vrede en veiligheid in de wereld te bevorderen. De veiligheidssituatie in de wereld geeft geen aanleiding om de defensie-inspanningen te verminderen. Nederland is de 6^e economie van Europa en is als handelsnatie gebaat bij een vrije en veilige wereld. Ook is Den Haag de internationale stad van vrede en recht. Onze krijgsmacht moet daarbij passen.

Speerpunten van Defensie

De ChristenUnie staat voor een veelzijdig inzetbare krijgsmacht: een krijgsmacht die kan beschermen, interveniëren en stabiliseren. Een krijgsmacht die samen met die van onze bondgenoten over de capaciteiten beschikt die nodig zijn voor het verdedigen van het eigen en bondgenootschappelijk grondgebied, en een bijdrage kan leveren aan handhaving van de internationale rechtsorde die past bij onze positie in de wereld (vredesmissies). Uitzending van militairen moet altijd in het perspectief staan van het waarborgen van vrede en veiligheid en de bevordering van mensenrechten, waaronder de godsdienstvrijheid. Voor de verdediging van het eigen grondgebied betekent dit concreet: marineschepen voor de ondersteuning van de kustwacht van het Koninkrijk, inclusief het Caribische deel van het Koninkrijk. Luchtmacht voor de bescherming van ons luchtruim – in samenwerking met België. Grondverdediging met de Duits-Nederlandse pantserdivisie en het Duits-Nederlandse legerkorps.

Op dit moment worden missies wereldwijd uitgevoerd, ter bevordering van vrede, bijvoorbeeld door het verzorgen van trainingen (Afghanistan en Irak) en deelname aan de VN-stabilisatiemissie in Mali. Ook draagt Nederland bij aan verschillende kleine missies, zoals in Zuid-Sudan. Verder leveren fregatten van de marine een bijdrage aan Frontex in de Middellandse Zee en aan de bestrijding van piraterij in de Hoorn van Afrika. Vandaar dat een veelzijdig inzetbaar leger nodig blijft.

Waarom (meer) investeren in Defensie

Voor de ChristenUnie betekent dit dat er (veel) meer geld moet naar Defensie, juist ook omdat de wereld onveiliger is geworden, de instabiliteit en statelijke en interstatelijke dreigingen zijn toegenomen. De dreiging heeft ook een veelzijdiger gezicht gekregen. Nu moet de krijgsmacht ook aan de eisen voldoen die worden gesteld door nieuwe dreigingen als irregulier optreden (zoals de Taliban in Afghanistan en IS in Irak, Syrië en Libië), hybride oorlogsvoering (zoals het Russische optreden in Oekraïne door het uitoefenen van economische druk, afsluiten van gasleveranties en het inzetten van Russische “vrijwilligers”), en terroristische en cyberdreigingen.

De ChristenUnie stelt daarom voor:

- ⊕ **Richting NAVO-norm.** In de komende kabinetsperiode wordt ingezet op een groeipad voor het Defensiebudget, uiteindelijk richting de NAVO-norm van 2% van het BNP. In de komende kabinetsperiode betekent dit € 2 miljard per jaar extra voor Defensie.
- ⊕ **Een nieuwe defensievisie.** Uiterlijk 2018 wordt door het nieuwe kabinet een visie op defensie ontwikkeld in het licht van de gewijzigde internationale veiligheidsverhoudingen en de toegenomen budgettaire mogelijkheden.
- ⊕ **Meerjarenplan voor Defensie.** Regering en oppositie committeren zich aan een meerjarenplan voor Defensie, dat gekoppeld is aan meerjarige budgetafspraken, zodat er stabiliteit komt met betrekking tot onze internationale inzet en mogelijkheden.
- ⊕ **Investerings voor een veelzijdige krijgsmacht.** De veelzijdigheid van de krijgsmachtsonderdelen, die heeft geleden onder de bezuinigingen van de afgelopen jaren, en het achterstallig onderhoud, wordt hersteld. Om de Nederlandse krijgsmacht onderscheidend te houden en een betekenisvolle bijdrage te kunnen leveren aan onze bondgenootschappen is voortdurende innovatie/technologische vernieuwing noodzakelijk. De investeringen worden ingezet om te bouwen aan een veelzijdige krijgsmacht die overal ter wereld snel inzetbaar is en over unieke schaarse capaciteiten beschikt die het verschil maken bij bondgenootschappelijk optreden. Bij de internationale taakverdeling in bondgenootschappelijk verband past het dat Nederland hoogtechnologische capaciteiten en special forces inbrengt. Concreet betekent dit meer Korps Commandotroepen (KCT'ers) en mariniers, hoog technologische wapensystemen zoals de F35/JSF en de specifieke onderzeebootcapaciteit, onbemande vliegtuigen, cybercapaciteit om digitale aanvallen af te slaan en inlichtingencapaciteit om de krijgsmacht in staat te stellen terrorisme bij de bron aan te pakken.
- ⊕ **Cyber is het vijfde domein binnen de krijgsmacht.** De gevolgen van een cyberaanval kunnen enorm zijn voor een samenleving. Investeren in cyberkennis en -middelen en middelen om informatie- en inlichtingengestuurd optreden mogelijk te maken zijn essentieel om ook in het digitale tijdperk een succesvolle krijgsmacht te zijn.

- ⊕ Het gebruik van **drones/onbemande op afstand bestuurbare systemen** biedt kansen in nieuwe oorlogsvoering, maar het aantal burgerslachtoffers moet daardoor niet toenemen. Dit laatste kan door informatie- en inlichtingengestuurd optreden mogelijk te maken. Daarbij moet Nederland samen met andere landen optrekken om het op een verantwoordelijke en transparante wijze inzetten van drones in conflictsituaties te formaliseren en te bevorderen.
- ⊕ **Duurzaam.** Door te investeren in duurzaam opgewekte energie en reductie van gebruik van fossiele brandstoffen wordt de milieubelasting geminimaliseerd en blijft de krijgsmacht op lange termijn betaalbaar (naleven van Defensie Operationele Energiestrategie).
- ⊕ De investeringen in Defensie ten goede laten komen aan de **werkgelegenheid in de krimpregio's**.

Veiligheid in de wereld

De Arabische 'lente' is een gure Arabische herfststorm geworden. In veel Noord-Afrikaanse landen en islamitische landen in het Midden-Oosten worden christenen en andere minderheden het slachtoffer van sektarisch geweld van onder andere radicale islamitische groeperingen, zoals Boko Haram, IS en Al Qaida. Het ontbeert in de militaire strategie aan een specifiek en gericht beleid om de etnische en religieuze genocide een halt toe te roepen. We lopen daarbij het risico dat straks de militaire strijd tegen ISIS is gewonnen, om vervolgens te constateren dat etnische en religieuze genocide op minderheden als Yazidi's en christenen is geslaagd. Dit brengt de ChristenUnie tot de volgende maatregelen:

- ⊕ **Opbouw rechtsstaat.** Militaire missies moeten deel uitmaken van een bredere strategie om vrede en stabiliteit in bepaalde gebieden te brengen. Dus niet alleen bombarderen, maar ook het opbouwen van een rechtsstaat en het verbeteren van de positie van vrouwen en christenen.
- ⊕ **Massavernietigingswapens:** in bondgenootschappelijk verband wordt gestreefd naar beperking van kernwapens wereldwijd, ook binnen Europa.
- ⊕ **Geen wapenhandel** met landen die mensenrechten schenden en die wapens tegen de eigen bevolking inzetten, zoals Syrië en Saoedi-Arabië.
- ⊕ **Samenwerking in NAVO-verband**, en binnen Europa, is voor Nederland essentieel: zonder haar bondgenoten kan de krijgsmacht haar grondwettelijke taken onmogelijk waarmaken. De ChristenUnie steunt initiatieven tot internationale samenwerking, niet als bezuiniging, maar voor een beter getrainde, uitgeruste en inzetbare krijgsmacht.
- ⊕ De crises waarmee de EU wordt geconfronteerd aan haar buitengrenzen vragen om een gezamenlijke aanpak en een **sterker (minder vrijblijvend) Europees buitenlands- en veiligheidsbeleid**. Inzet van militairen blijft de soevereine bevoegdheid van lidstaten, maar op het gebied van training, verwerving van materieel, standaardisatie en het uitvoeren van (gezamenlijke) operaties kan samenwerking geïntensiveerd worden. Samenwerking en harmonisatie van materieel in EU-verband staat niet los van samenwerking in NAVO-verband, er moet hierbij zoveel mogelijk gezocht worden naar synergie tussen beide veiligheidsorganisaties.

Gedeelde waarden en idealen zijn belangrijk voor de ChristenUnie bij de keuze van partnerlanden.

- + **Erkenning van genocide** op christenen en andere minderheden in het Midden-Oosten. En gericht beleid voeren om verdere escalatie te voorkomen en tegen te gaan.
- + **Strijd tegen ISIS.** Tegengaan, bestrijden en voorkomen van misdaden tegen de menselijkheid – die nu nog gaande zijn. Militair ingrijpen in Irak en Syrië is dus niet alleen gericht op militaire strategie om ISIS op de langere termijn te verslaan. Internationale beschermingsmacht inzetten voor een veilige zone voor vluchtelingen in Noord-Irak.

Zorg voor militairen

- + De ChristenUnie erkent dat militairen en hun omgeving persoonlijke offers brengen. De samenleving heeft een verplichting om te zorgen voor goede ondersteuning van militairen, hun omgeving en veteranen. Dit komt tot uiting in een **goed personeelsbeleid en veteranenzorg/beleid**. De nazorg voor uitgezonden militairen valt niet onder het budget van Defensie, maar van VWS: de zorg voor hen gaat ons allen aan en is van groot belang.
- + **Geestelijke verzorging binnen Defensie handhaven.** De ChristenUnie spant zich in voor de handhaving van geestelijke verzorging voor militairen, omdat zij belast zijn met het hanteren van dodelijke wapens en keuzes over gebruik van geweld. Deze geestelijke verzorging is van belang vanuit het oogpunt van (na)zorg voor militairen en als onderdeel van ethische en morele vorming van militairen.

Investeren in de regio

De ChristenUnie zet zich in voor sterke en leefbare regio's. Wij vinden het belangrijk dat bestaande sociale verbanden zo mogelijk in stand blijven. We willen bevorderen dat werkgelegenheid in de regio behouden blijft en zo mogelijk versterkt wordt. Veel van de (extra) middelen voor defensie, infrastructuur en energietransitie kunnen ten goede komen aan de regionale economie. De regionale infrastructuur van weg, water en rail kent nog veel knelpunten die kunnen worden verbeterd. De extra uitgaven voor verduurzaming van onze energievoorzieningen sturen we zo veel mogelijk naar de regio. Noord-Nederland wordt een gebied waar grootschalige innovaties op duurzaam energiegebied in de praktijk als eerste worden toegepast.

Regionale economie en werkgelegenheid

- + **Behoud overheidsdiensten in economisch kwetsbare regio's**, zoals de Vliegbasis Leeuwarden, het CJIB, het UWV, regionale gevangenissen, de Belastingdienst, de gerechtelijke dienst, militaire kazernes en gerechtshoven in bijvoorbeeld Leeuwarden en Assen.
- + **De Rijksoverheid versterkt samen met de lokale en provinciale overheid de regionale economie.** Sterke economische clusters in de regio, bijvoorbeeld in industrie of landbouw, krijgen steun bij programma's voor innovatie en verduurzaming. Bijvoorbeeld de chemiesector in Noord-Nederland, Dairy Chain Fryslân, het voedselcluster FoodValley (World Food Center) in de Gelderse Vallei of de inzet op watertechnologie in Zeeland en Fryslân.
- + **Extra investeringen in Defensie** worden mede benut voor investeringen in de regionale economie en werkgelegenheid: (her)opening van kazernes, extra werkgelegenheid en een economische impuls voor de regio's van ons land.
- + **De economie in de grensregio's** wordt versterkt door het wegnemen van belemmeringen voor grensarbeiders en ondernemers. De Rijksoverheid zorgt voor goede afstemming met Duitsland en België over diploma-erkenning en het afstemmen van regelgeving.
- + **Snel internet** moet overal in Nederland beschikbaar zijn voor huishoudens, scholen en bedrijven.

Bereikbaarheid

- + **Investeren in lightrail en busbanen.** Binnen het Infrafonds wordt structureel ruimte gereserveerd voor grote regionale OV-projecten met een nationaal belang, zoals de IJmeerverbinding, een metro naar Amsterdam-West en Schiphol, de metro tussen Schiedam, Rotterdam-Zuid en Kralingse Zoom, de uitbouw van het tramnetwerk in de vier grote steden en meer vrije busbanen. De snelwegbus biedt

met hogere maximumsnelheden dan de huidige bussen voor veel forenzen kortere reistijden.

- + **Geen stoplichten op de snelweg.** De knooppunten Hoopolder (A27/A59) en Barneveld (A1/A30) worden afgemaakt.
- + **De geplande tolheffing wordt geschrapt** op de Blankenburgverbinding en de A15 Arnhem-Zevenaar.
- + **Goede achterlandverbindingen.** Routes met veel vrachtverkeer zoals de A67, A15 en A1 worden waar nodig verbreed van 2 naar 3 rijstroken per richting om de doorstroming te bevorderen. De doorstroming op de N59 wordt verbeterd.

Binnenvaart

- + **Hoge bruggen, brede sluisen, diepe kanalen.** Er wordt geïnvesteerd in sluiscolken, en vaarwegverdieping om de wachttijden te reduceren en het vaarwegennet robuuster te maken. Bij vervanging worden bruggen verhoogd om vierlaagscontainervaart te faciliteren op de Twentekanalen, de Maas en het Amsterdam-Rijnkanaal. De vergroting van de Sluis bij Kornwerderzand heeft de hoogste prioriteit.
- + **Korte route naar Duitsland.** Om de binnenvaart te bevorderen is de realisatie van een verbinding tussen het Twentekanaal en het Mittellandkanaal in Duitsland van belang.

De sluis bij Kornwerderzand op de Afsluitdijk heeft beperkte afmetingen. Hierdoor is het voor bepaalde schepen onmogelijk de sluis te passeren. Overijssel, Flevoland, Drenthe en Fryslân lopen nu grote economische kansen en werkgelegenheid mis. Vergroten van de capaciteit van het vervoer over water bij Delfzijl/Eemshaven is belangrijk voor de noordelijke economie. De ChristenUnie zet zich in om de bevaarbaarheid van de hoofdvaarweg Lemmer-Delfzijl te verbeteren voor langere en hogere schepen. Op dit moment vormt de zeesluis bij Delfzijl een flessenhals.

Actieplan Spoor

- + **Kortere reistijden.** De reistijd tussen Noord-, Oost- en Zuid-Nederland en de Randstad moet korter. Het spoor wordt hiervoor waar mogelijk en stapsgewijs geschikt gemaakt voor hogere snelheden. De spoorknooppunten Zwolle en Eindhoven worden verbeterd zodat treinen niet onnodig op elkaar hoeven te wachten.
- + **Directe verbindingen.** Bij een hoge vervoersvraag worden directe verbindingen de norm. De ChristenUnie zet zich in voor het realiseren van een nieuwe spoorlijn Utrecht-Breda.
- + **Grensregio's beter ontsluiten.** De verbindingen Groningen-Bremen, Eindhoven-Düsseldorf, Heerlen-Aken en Roosendaal-Antwerpen worden in samenwerking met de buurlanden versneld. Een kink in de kabel voor de realisatie van een snelle

treinverbinding tussen Groningen en Duitsland is de kapotte spoorbrug Friesenbrücke over de Ems in Duitsland. Wij maken ons sterk voor een snel herstel.

- + **Meer stations.** Door innovatieve, metro-achtige vervoerstechnieken, waardoor treinstellen korter achter elkaar kunnen rijden, kan er meer ruimte komen voor stadsgewestelijk vervoer op het spoor.
- + **Capaciteitsuitbreiding.** Slimme infrastructurele oplossingen (passeersporen, ERTMS) kunnen de vervoerscapaciteit op het spoor vergroten. Drukke enkelsporige regionale spoorlijnen zoals Barneveld-Ede, Leeuwarden-Groningen, Leiden-Woerden, Winterswijk-Arnhem, Zwolle-Emmen en Zwolle-Almelo worden opgewaardeerd door (gedeeltelijke) spoorverdubbeling en elektrificatie. In de Randstad moeten de drukke trajecten Amsterdam-Almere, Gouda-Woerden, Utrecht-Veenendaal, Rotterdam-Delft, Breda-Tilburg en Nijmegen-Arnhem viersporig worden. In de Randstad moeten de drukke trajecten ook capaciteitsvergroting kunnen krijgen.
- + **Elektrificatie van het spoor.** Dieseltreinen worden zoveel mogelijk vervangen door elektrische treinen. Dit is beter voor het milieu en de reistijd.
- + **Goederencorridors.** Bij groeiend transportvolume moet ingezet worden op aparte goederencorridors om steden en dorpen te ontlasten. Wij zijn daarom voor de Noordtak van de Betuweroute over een nieuw tracé tussen Zevenaar en Oldenzaal en de VEZA spoorboog voor vervoer tussen Vlissingen en Antwerpen. De ChristenUnie is tegen een spoorboog bij Deventer, omdat dit geen toekomstvaste oplossing is die bovendien ten koste gaat van de capaciteit voor het reizigersvervoer in deze regio.